

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ »
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

**ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ**

ΜΑΡΙΑ Κ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2012

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ**

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΝΕΩΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ- ΛΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ »
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΛΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ**

**ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΕΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ**

ΜΑΡΙΑ Κ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Μέλη εξεταστικής επιτροπής:

- 1. Κωνσταντίνα Μπάδα (επόπτρια)**
- 2. Βασίλης Νιτσιάκος**
- 3. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου**

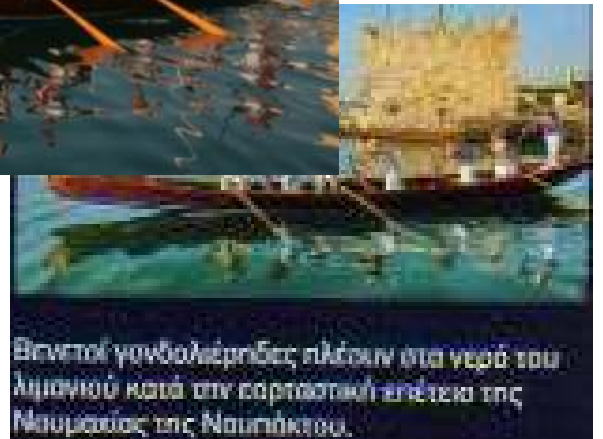
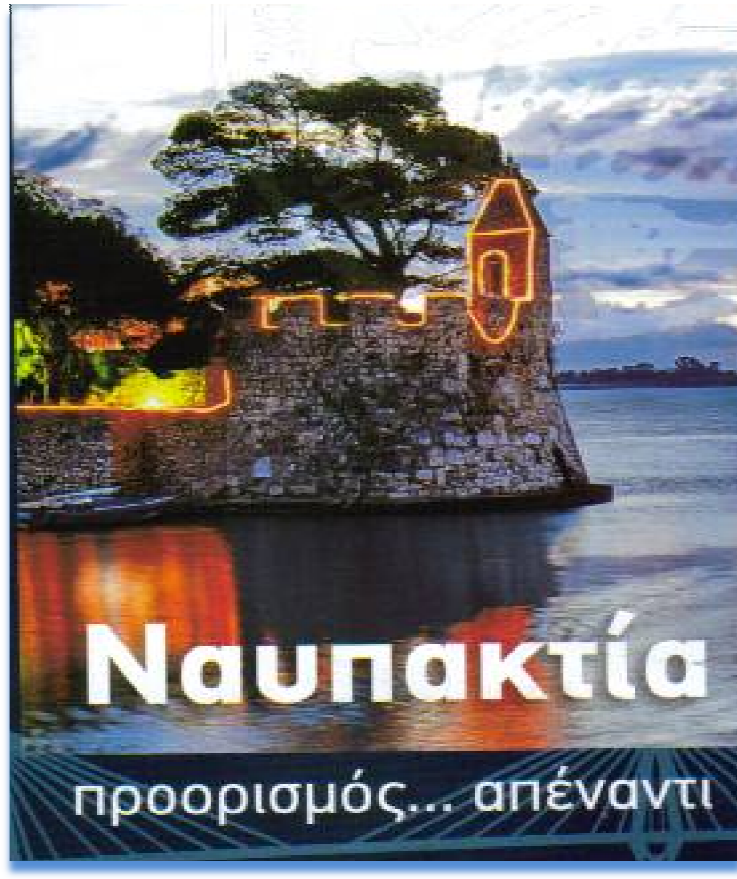
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2012

*Την εργασία
αφιερώνω
στα παιδιά μου
Χρήστο
Και
Σωτηρούλη-Ζώη*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	1	
ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ.....	2	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4	
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ		
I. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ		
1. Θεωρητικό πλαίσιο.....	13	
2. Μεθοδολογία και στάδια έρευνας.....	28	
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ		
I. ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ, ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟ		
1. Σύντομη ιστορία του τόπου.....	34	
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ		
I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ		
1. Το ιστορικό γεγονός και η μνήμη της Ναυμαχίας μέσα από τις γραπτές πηγές...42		
2. Η μνήμη της Ναυμαχίας ως μορφή ρητορικής διαπάλης: "Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου" ή "Η Ναυμαχία των Εχινάδων Νήσων".....	51	
3. Συγκρότηση επίσημων και ανεπίσημων συλλογικών μνημών για τη Ναυμαχία...56		
4. Η Ναυμαχία ως πεδίο συγκρότησης της δημόσιας μνήμης		
α. Η συγκρότηση της εθνικής- ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου κατά τη Δικτατορία.....	62	
β. Η συγκρότηση της εθνικής- ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου κατά τη Μεταπολίτευση.....	65	
γ. Διεκδικώντας το ιστορικό παρελθόν και ο δήμος Οινιαδών.....	71	
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ		
I. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΩΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ.....		78
ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ		
I. ΟΙ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΟΥΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ		
1. Τελετουργική αναπαράσταση της Ναυμαχίας.....	88	
2. Η εικόνα της «Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου».....	103	
3. Μουσείο Ναυμαχίας.....	107	
4. Φωτογραφία και Καρτ-ποστάλ.....	112	
5. Η αποτύπωση της μνήμης της Ναυμαχίας στις σελίδες των βιβλίων και στην ποίηση.....	114	
6.«Δείπνος στη Γαλέρα».....	119	
7. Ονοματοδοσίες δρόμων.....	126	
8. Μνημονικοί τόποι και άλλα έργα τέχνης.....	127	
9. Πολιτιστικό Πάρκο Μιχαήλ Θερβάντες.....	131	
10. Διακρατικές πολιτιστικές διαδρομές.....	136	
11. Ιστορική μνήμη και παιδεία.....	138	

α) Η διαχείριση της Τοπικής Ιστορικής Μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου στα πλαίσια της παιδείας.....	143
β) Υλοποίηση προγραμμάτων τοπικής ιστορίας στο σχολικό πλαίσιο με αφετηρία τη μνήμη της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου	147
γ) Προτάσεις εφαρμογής προγραμμάτων τοπικής ιστορίας στο σχολικό πλαίσιο με αφετηρία τη μνήμη της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου	150
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	153
ΟΝΟΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ.....	157
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η φοίτησή μου στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα σπουδών της Φιλοσοφικής Σχολής του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, στον Τομέα Λαογραφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποτέλεσε για 'μένα σημαντική πορεία γνώσης. Σε αυτή τη διαδρομή με βόηθησαν σημαντικά, ο καθένας από την σκοπιά του, οι καθηγητές μου. Ιδιαίτερος θερμά ευχαριστώ την επόπτριά μου Κωνσταντίνα Μπάδα, καθώς και τα δύο άλλα μέλη της εξεταστικής μου επιτροπής, το Βασίλη Νιτσιάκο και τη Μαριλένα Παπαχριστοφόρου.

Πραγματικά ευχαριστώ τη μητέρα μου, που μου 'μαθε πως: *« η μόρφωσις δεν είναι λουλούδι να το κόψεις, αλλά βουνό ψηλό να το ανέβεις...»* και επίσης την οικογένειά μου, για την αμέριστη στήριξη και την κατανόηση που μου προσέφερε τα χρόνια σπουδών μου. Ξεχωριστά ευχαριστώ το γιο μου Χρήστο και του ζητώ συγγνώμη, για όσα του στέρησα κατά το χρονικό διάστημα της παρακολούθησης του μεταπτυχιακού μου προγράμματος...

Θα αποτελούσε παράληψη να μην ευχαριστήσω επίσης, για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφεραν: Το Δήμο Ναυπάκτου, το Δήμο Οινιαδών, την Παπαχαραλάμπειο Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, τα Γενικά Αρχεία του Κράτους στην Αθήνα, την AN.NA. (Αναπτυξιακή Ναυπάκτου), για την ευγενική παραχώρηση αρχειακού οπτικοαουστικού και φωτογραφικού υλικού. Ευχαριστώ ακόμη το Νίκο και την Ευγενία, το Μάνθο και το Σωτήρη, αλλά και το Γιώργο και την Κατερίνα για τη στήριξη και τη βοήθειά τους.

Ιδιαίτερες θερμές ευχαριστίες οφείλω βέβαια, στους πληροφορητές μου, για τα χρήσιμα στοιχεία που μου παρείχαν, προκειμένου να πραγματοποιήσω την έρευνά μου.

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Η «*Ναύπακτος ως προορισμός ... απέναντι*» προβάλλει, μεταξύ άλλων τοπικών στοιχείων, το πολιτιστικό γεγονός των εορταστικών εκδηλώσεων και των τελετουργικών αναπαραστάσεων της Ναυμαχίας του Lepanto του 1571. Το πολιτιστικό αυτό γεγονός λαμβάνει χώρα την πρώτη εβδομάδα κάθε Οκτώβρη, ως επίσημη τοπική, με προεδρικό διάταγμα από το 1981, καθιερωμένη γιορτή. Έτσι αποδίδεται δια μέσω αυτού του στοιχείου μια ιδιαίτερη σημασιοδότηση στην ιστορική και πολιτισμική ταυτότητα της πόλης, η οποία φαίνεται να συνδέθηκε στο πέρασμα του χρόνου με το γεγονός αυτό.

Αντικείμενο έρευνας αποτελεί η προσέγγιση του τρόπου με τον οποίο η συλλογική μνήμη και τα δρώντα υποκείμενα εκφέρουν και διαχειρίζονται στο παρόν, μέσα από διάφορες εκδοχές και αναπαραστάσεις του γεγονότος της Ναυμαχίας, την ιστορική μνήμη. Διερευνάται ο τρόπος διαχείρισης της ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου του 1571, από τη στιγμή που αυτό προβάλλεται ως θεσμός από το πολιτικό, το κοινωνικό, το εκπαιδευτικό, το θρησκευτικό πλαίσιο, αλλά και από τους επίσημους φορείς του ευρύτερου κρατικού μηχανισμού, από τους φορείς της Τ.Α., αλλά και από άλλους διεθνείς φορείς. Γίνεται λοιπόν, μια προσπάθεια να προσεγγιστεί κατά πόσο η τοπική ιστορία και η συλλογική μνήμη, με βασικά χαρακτηριστικά τους την επιλεκτικότητα και την επινοητικότητα, σε συνδυασμό με την επιβίωση ή την αναβίωση στοιχείων της παράδοσης, της ιστορίας και του πολιτισμού, αποτελούν στοιχεία διαμόρφωσης, προβολής και αξιοποίησης του τοπικού με ταυτόχρονη τη διασφάλιση της ετερότητας, μέσα από τα πλαίσια που προσφέρουν οι θεσμοί και οι κοινωνικές δομές. Ερευνάται έτσι αν τα παραπάνω (ως μια μορφή σύγχρονου λαϊκού πολιτισμού) επηρεάζουν τη συγκρότηση της ιστορικής και πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου, γεγονός που αποτελεί ταυτόχρονα μοχλό πολύπλευρης ανάπτυξης, εντός των πλαισίων της παγκοσμιοποιημένης πραγματικότητας.

Εν κατακλείδι, μέσα από τις παρακάτω σελίδες αυτής της εργασίας, με ενδιαφέρει να δείξω πως οι διάφορες τελετουργικές αναπαραστάσεις, καθώς και η προβολή και η διαχείριση του ιστορικού παρελθόντος στο παρόν, αποτελούν παράγοντες

συγκρότησης και ανάδειξης της έννοιας της τοπικότητας και της ιστορίας της, αλλά και της πολιτισμικής ταυτότητας της περιοχής, πάντα στα πλαίσια της εθνικής, της ευρωπαϊκής ή και παγκόσμιας αναπτυξιακής πολιτικής, των τελευταίων δεκαετιών και που αυτό εντέλει στοχεύει.

Η έρευνα αυτή αποσκοπεί να καταστεί μια χρήσιμη αναφορά σε κάθε ενδιαφερόμενο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, όταν καταπιάνονται με τη μελέτη της τοπικής ιστορικής μνήμης και ταυτότητας. Μπορούν έτσι να ανατρέξουν στις σελίδες της ανθρωπολόγοι, κοινωνιολόγοι, λαογράφοι, αλλά και άνθρωποι της εκπαιδευτικής κοινότητας, ιδιαίτερα στις μέρες μας, που ευνοείται η κριτική σκέψη και οι διεπιστημονικές προσεγγίσεις.

Στις σελίδες αυτής της εργασίας το ενδιαφέρον εστιάζεται σε μια προσπάθεια ανίχνευσης του τρόπου με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα, οι διαφορετικοί θεσμοί, η Τοπική Αυτοδιοίκηση, ο ευρύτερος κρατικός μηχανισμός, οι πολιτιστικοί σύλλογοι, αλλά και αντίστοιχοι θεσμοί από άλλα ευρωπαϊκά κράτη, αναπαριστούν, νοηματοδοτούν και διαχειρίζονται το ιστορικό παρελθόν στο παρόν, καθιστώντας το πολιτιστικό θεσμό, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου. Τα κοινωνικά υποκείμενα αναδεικνύονται σε αυτήν την περίπτωση σε δρώντα υποκείμενα και καθιστούν τη μνήμη, το ιστορικό παρελθόν, αλλά και την παράδοσή τους σε πεδίο δράσης, που συμβάλλει στη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας. Είναι λοιπόν, η ίδια η πόλη με εκφραστές αρχικά μια πνευματική ελίτ, που επέλεξε να αναδείξει τη Ναυμαχία ως διακριτό, προσδιοριστικό ιστορικό και πολιτιστικό στοιχείο του τόπου και είναι η ίδια η Ναύπακτος που στη συνέχεια προβλήθηκε μέσα από το συγκεκριμένο γεγονός, διεκδικώντας επίσης και κατοχυρώνοντας το προνόμιο της ιστορικής πόλης, αφού εντός των δικών της ορίων πραγματοποιούνται οι εορταστικές εκδηλώσεις και όχι σε άμεση συνεργασία με τον (πρώην) δήμο Οινιαδών (όπως θα επιθυμούσε), εντός των ορίων του οποίου έλαβαν επίσης χώρα -σύμφωνα με τις γραπτές πηγές- μέρος των ιστορικών γεγονότων της Ναυμαχίας. Γιατί εν τέλει, στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, φαίνεται ουσιαστικά ότι ομάδες της τοπικής κοινωνίας επιχειρούν να νοηματοδοτήσουν ένα ιστορικό γεγονός καθιστώντας το πολιτιστικό θεσμό με απώτερο σκοπό α) να αυτοπροσδιοριστούν και β) να καταστήσουν το στοιχείο αυτό ως στοιχείο ανάπτυξης, έλξης τουριστών αλλά και στοιχείο «ανοίγματος» σε τοπικό, εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Σήμερα η διεπιστημονική προσέγγιση και μελέτη¹ (λαογραφική, ανθρωπολογική, ιστορική, κοινωνιολογική, παιδαγωγική-εκπαιδευτική) σχετικά με

---

¹ Για τη διεπιστημονικότητα ως μέθοδο προκειμένου να προσεγγιστούν, να μελετηθούν, να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν περαιτέρω οι σύγχρονες κοινωνίες και ο πολιτισμός τους βλ. Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Ιστορία, Προφορική Ιστορία, Ανθρωπολογία και Λαογραφία (1986)», στο *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ. 251-270 και της ίδιας «Ο χρόνος της Προφορικής ιστορίας (1987)», ό.π., σ. 258-270, «Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονη της προοπτική», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 1, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, σ.86-112. Για σχετικές προσεγγίσεις των κοινωνικών φαινομένων και του πολιτισμού βλ. σχετικά Κων/να Μπάδα, «Προς μια διεπιστημονική προσέγγιση της κοινωνίας και του πολιτισμού», στο *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2003, σ.275-289, όπου προτείνεται η ανάπτυξη μιας ανανεωμένης «ιστορικο-ανθρωπολογικής» λαογραφίας, ικανής να ακολουθήσει τη διεπιστημονική προσέγγιση (που συνδυάζει τη λαογραφία με την κοινωνική ανθρωπολογία και την προφορική ιστορία), προκειμένου να κατανοηθεί με πληρέστερο τρόπο η ιστορικότητα των κοινωνικών και πολιτισμικών φαινομένων. Επίσης για τη συμπληρωματικότητα και τη συνεργασία-διεπιστημονικότητα των επιστημών βλ. σχετικά Βασίλης Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί, Μια κριτική εισαγωγή στη λαογραφία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008, σ.71-79. Για τη διεπιστημονική

την ανάδειξη της έννοιας της τοπικότητας, της ιστορίας της και των στοιχείων που την συγκροτούν, καθώς και η μελέτη της συλλογικής μνήμης και ταυτότητας προβάλλει ως μια πραγματικότητα. Αποτελεί μια επιστημονική θέση που συμβάλλει στην κατανόηση των τοπικών ιδιαιτεροτήτων και κατ' επέκταση των σχέσεων του τοπικού ανάμεσα στο εθνικό ή και το παγκόσμιο. Συνιστά ακόμα μια νέα τάση στην αντίληψη της πολιτιστικής πολιτικής που δίνει έμφαση στην τοπική ανάπτυξη μέσω της ανάδειξης των τοπικών πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων. Αυτό προκύπτει επίσης από τις νέες τάσεις των ανθρωπιστικών², των κοινωνικών και εκπαιδευτικών-παιδαγωγικών επιστημών³, αλλά και από τους στόχους της γενικότερης αναπτυξιακής «πολιτιστικής πολιτικής» που εκφράζεται έντονα τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα, τόσο στο ευρύτερο εθνικό πλαίσιο, όσο και στο πλαίσιο της Τ.Α.⁴. Στον παραπάνω προσανατολισμό συμβάλλουν και οι νέες συνθήκες πίεσης που δέχονται οι τοπικές κοινωνίες στα πλαίσια της παγκοσμιοποιημένης μαζικής κουλτούρας, αλλά από τους νέους όρους της οικονομικής διαμορφούμενης πραγματικότητας και της δομούμενης πολύ-πολιτισμικότητας των κοινωνιών⁵. Βέβαια έχει προηγηθεί μια τάση

προσέγγιση των λαογραφικών φαινομένων βλ. πρώιμα σχετικά διατυπωμένες σκέψεις στο Δημήτριος Σ. Λουκάτος, «Σύγχρονα προβλήματα λαογραφίας. Η λαογραφική έρευνα τα πρώτα 50 χρόνια του αιώνα μας» (Χρ.τ.), περιοδικό *Νέα Εστία*, σέλ.1377-79, τόμ. 48^{ος}, Αθήνα 1950.

² Πρόκειται για μια σχετικά καινούρια τάση νέων επιστημόνων-κοινωνικών ανθρωπολόγων που αναπτύσσει την Ανθρωπολογία: «οίκοι», την «αθαγενή» ή «Αυτό-Ανθρωπολογία», η οποία έχει για αντικείμενο μελέτης κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες που ζουν στο ίδιο στενό ή ευρύτερο πλαίσιο με τον ανθρωπολόγο, δεξ σχετικά Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Ανθρωπολογία οίκοι: Για μια κριτική της γηγενούς Ανθρωπολογίας», στο *Διαβάζω* 323, αφιέρωμα «Κοινωνική Ανθρωπολογία», (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης), 1993, σ. 44-51.

³ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή: Το Παρελθόν στο Παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.13-74, βλ. ακόμη και Δημήτρη Σ. Λουκάτου, *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985, σ.81-82, όπου αναφέρεται ότι από το 1945 έως σήμερα πολυπληθείς μελετητές του τοπικού υπήρξαν πολλοί επιστήμονες, μεταξύ άλλων δε και πρόσωπα της εκπαιδευτικής κοινότητας και από τα δυο φύλα. Σε αυτό το σημείο σκόπιμο είναι επίσης να αναφερθεί ότι η μελέτη της τοπικότητας και της ιστορίας της, ως αντικείμενο διδασκαλίας, στην Ελλάδα, για πρώτη φορά διατυπώθηκε από το Υπουργείο παιδείας το 1990. Στη σύγχρονη σχολική πραγματικότητα η τοπικότητα και η ιστορία της, αποτελούν βασικό σημείο της διδασκαλίας του μαθήματος της Ιστορίας, βλ. σχετικά τα ισχύοντα ΔΕΠΠΣ και ΑΠΣ και το Ν. 1566/85 και 25252/97, βάσει του οποίου συντάσσονται τα σχετικά σχολικά βιβλία, και επίσης Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Βιβλίο εκπαιδευτικού*, Υ.Π.Ε.Π.Θ., Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.

⁴ Βλ. Κων/να Μπάδα, «Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)», στο *Χορός και Κοινωνία*, Κόνιτσα 1994, σ.111-123, βλ. επίσης της ίδιας «Παραδοσιακός βίος και πολιτισμός του Δήμου Θέρμου», (από εισαγωγική ομιλία σε ημερίδα του Δήμου Θέρμου), Θέρμο, Κυριακή 31 Μαΐου 2009.

⁵ Βλ. Όλγα Τσακνίδη-Θεοφανίδη, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και πολιτισμική διαχείριση: Τάσεις Ομοιογενοποίησης και Διαφοροποίησης», στο *«Εμείς» και οι «Άλλοι», Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*, επιμ. Χρ. Κωνσταντοπούλου- Λ. Μαράτου-Αλιπράντη -Δ.Γερμανός-Θ. Οικονόμου, Ε.Κ.Κ.Ε, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σ.237-250, όπου αναφέρεται ότι η Τ.Α. όντας σε θέση να ιδρύει τοπικούς φορείς με μορφή Ν.Π.Δ.Δ. είτε με μορφή Ν.Π.Ι.Δ., εφαρμόζει σχετική τοπική αναπτυξιακή

που εντοπίζεται αρχικά στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και η οποία συμβαδίζει με αλλαγές στις έως τότε καθιερωμένες αντιλήψεις για το ρόλο και τη σημασία των πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Πιο συγκεκριμένα προς αυτήν την κατεύθυνση σημειώνεται μια πρώτη προσπάθεια το 1946, όταν ιδρύθηκε η UNESCO, αλλά και όταν η εκπαιδευτική, η επιστημονική και πολιτιστική οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών ανέλαβε να μεριμνήσει και τα θέματα που αφορούσαν τον πολιτισμό⁶. Δυο χρόνια αργότερα το 1948 η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υποστηρίζει την ελεύθερη συμμετοχή του ανθρώπου στα πολιτιστικά αγαθά της κοινότητας. Το Συμβούλιο της Ευρώπης το 1949 περιλαμβάνει και τον πολιτισμό σαν έναν από τους τομείς δράσης του, ενώ η Ευρωπαϊκή Πολιτιστική Σύμβαση τονίζει, το 1954, το καθήκον κάθε κράτους σχετικά με την προώθηση της μελέτης των γλωσσών, της ιστορίας και του πολιτισμού όλων των ευρωπαϊκών χωρών. Την επόμενη δεκαετία, κατά την περίοδο της στρατιωτικής διακυβέρνησης, πραγματοποιούνται στην Ελλάδα διάφορες εκδηλώσεις επιδιώκοντας ιδεολογικά κατευθυνόμενες παρεμβάσεις, με σκοπό την αλλαγή της εικόνας της κυβέρνησης τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο εξωτερικό. Έτσι έγιναν προσπάθειες να φανεί ότι το κράτος ενδιαφέρονταν ουσιαστικά για την ανάπτυξη της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής. Την περίοδο αυτή ιδρύεται και το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών⁷, ενώ πολλές φορές στους δήμους και στις κοινότητες δίνονται εντολές και οδηγίες για την τέλεση εθνικών εορτών και την ονοματοδοσία δρόμων ή πλατειών, με μια τάση ομογενοποίησης της πολιτιστικής παράδοσης και ταυτόχρονα της ανάδειξης του εθνικού της χαρακτήρα. Η εθνική πολιτιστική πολιτική συμπορεύεται με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Πρόκειται για πολιτικές που σκύβουν πάνω στις παραδόσεις καθώς και στο πρόσφατο παρελθόν κάθε λαού- ακόμη και στο αγροτικό- για την ανάπτυξη ενός εθνικού πολιτισμού. Αργοπορημένα όμως η ελληνική πολιτιστική πολιτική, μόλις στη δύση του 20^{ου} αιώνα, στηρίζεται και εκφράζεται και αυτή με το ιδεολόγημα «επιστροφή στις ρίζες», με έντονη τη διάθεση νοσταλγίας και αναπόλησης του «παλιού καλού καιρού».

πολιτική, βλ. ακόμη Άννα Τριανταφύλλου-Ευανθία Μηλίγκου «Ανασυγκρότηση του παρελθόντος και αυτοπροσδιορισμός της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας», στο *Παρόν του παρελθόντος, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Ε.Σ.Ν.Π&Γ.Π., (Σχολή Μωραΐτη), 19-21 Απριλίου, Αθήνα 2002, σ. 401-424. Πρβλ. επίσης Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, (εισαγωγή και επιστημονική επιμ. Ιωάννης Μάνος), εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σ. 457-458.

⁶ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.54.

⁷ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *ό.π.*, σ. 175-176.

Πρόκειται για ένα ιδεολόγημα στο οποίο επενδύει η ελληνική πολιτιστική πολιτική και το οποίο έχει ως έρεισμα τη ρητορική και τις πρακτικές της «λαϊκής παράδοσης», η οποία επανα-εκτιμημένη και σε συνδυασμό με επιλεγμένα, επινοημένα ή αναβιωμένα στοιχεία συνδράμει στις προσπάθειες του εθνικού αυτοπροσδιορισμού και της συγκρότησης της ταυτότητας, ενάντια στην εξαφάνιση της πολιτισμικής εθνικής ετερότητας, απέναντι στην παγκόσμια-κοινή σχεδόν κουλτούρα. Παράλληλα με τα παραπάνω παρατηρείται και στην Ελλάδα αύξηση του τουριστικού κύματος με χιλιάδες επισκέπτες από το εξωτερικό, οι οποίοι θέλουν να γνωρίσουν τις ελληνικές αρχαιότητες, ενώ γοητεύονται ταυτόχρονα από το φυσικό περιβάλλον⁸.

Επιστημονικές έρευνες έστρεψαν το ενδιαφέρον τους, κατά τα τέλη της δεκαετίας του '60 και κυρίως κατά τη δεκαετία του '70, στη σχέση οικονομίας και πολιτιστικών δραστηριοτήτων, κάνοντας φανερό ότι ο παράγοντας του πολιτισμού σχετίζεται και με τη συνολική αναπτυξιακή διαδικασία σε μακροοικονομικό (η ανάπτυξη αποτελεί το πλαίσιο εντός των ορίων το οποίου μορφοποιούνται οι απόψεις του πληθυσμού και η στάση του ως προς τις τεχνολογικές μεταβολές και την καινοτομία) και μικροοικονομικό επίπεδο (η λειτουργία, για παράδειγμα, ενός μουσείου αποτελεί παράγοντα ανάπτυξης μιας περιοχής καθώς μπορεί να δημιουργηθούν επιχειρήσεις τουρισμού και αναψυχής περιμετρικά του, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο την οικονομία του τόπου, αφού αυξάνονται οι θέσεις απασχόλησης και η κατανάλωση αγαθών). Υπό τη λογική αυτή η ύπαρξη μιας σταθερής πολιτιστικής βάσης για την ανάπτυξη του τόπου μας, σκόπιμο θεωρήθηκε να συνδυάζει την οικονομική πρόοδο με το σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων κάθε κοινωνίας, καθώς και με την καταγραφή, την προστασία και την προβολή της εθνικής και της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, σύμφωνα και με σχετικές διεθνείς αρχές και συμβάσεις που είχε υπογράψει η χώρα μας τις προηγούμενες δεκαετίες⁹. Έτσι γίνεται κατανοητή η αναγκαιότητα του κρατικού παρεμβατισμού στο χώρο του πολιτισμού, τόσο στον τομέα των θεσμών όσο και του σχετικού προγραμματισμού. Γιατί ο πολιτισμός αποτελεί εν τέλει, έναν τομέα του ευρύτερου εθνικού

---

⁸ Βλ. Μιχάλης Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125, του ίδιου *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004, σ.136-137 και Κων/να Μπάδα, «Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)», στο *Χορός και κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.111-123.

⁹ Βλ. σχετικά Αναστάσιος Πορτελάνος, «Οι καταγραφές ενός σύγχρονου αρχείου μνημείων και η συμβολή τους στην προστασία, προβολή και αξιοποίηση των μνημείων», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αργίνο 1991, σ.550-566.

προγραμματισμού, που ως τελικό σκοπό του έχει τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής, την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, τη διατήρηση της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας και την ένταξη του πολιτιστικού τομέα στο γενικότερο αναπτυξιακό σχεδιασμό, λαμβάνοντας υπ' όψιν τους ιστορικούς, τους οικονομικούς, τους κοινωνικούς, τους πολιτικούς παράγοντες, καθώς και τους παράγοντες της διεθνούς εμπειρίας¹⁰.

Όλα τα παραπάνω, μέσα από ένα πλήθος «φολκλοριστικών»¹¹ δράσεων-εκφράσεων και αναπαραστάσεων, αποτέλεσαν ουσιαστικά τους βασικούς παράγοντες που οδήγησαν στην ανάδειξη, στην προστασία και στην προβολή της εθνικής ταυτότητας. Οδήγησαν επίσης στη διαχείριση της ιστορικής μνήμης και των πολιτιστικών στοιχείων ενός τόπου σε μια κατεύθυνση οικονομικής και αειφόρου αναπτυξιακής λογικής, με «ανθρώπινο πρόσωπο». Παράλληλη βοήθεια προς αυτή την κατεύθυνση προσφέρει σήμερα η κοινωνία της εικόνας, η χάραξη σχετικής εκπαιδευτικής πολιτικής, η πληροφορική και οι σύγχρονες τεχνολογίες¹².

Στα πλαίσια της εξελισσόμενης διεθνούς ανταγωνιστικότητας μια τουριστική χώρα, όπως η Ελλάδα, καλείται να ανταποκριθεί σε έναν διαρκώς εντεινόμενο ανταγωνισμό, χωρίς όμως να διακυβεύεται η ιδιαίτερη ιστορική και πολιτισμική ταυτότητά της. Δεδομένων των προηγούμενων η σημασία παραγόντων όπως η αναγνώριση της σπουδαιότητας της τοπικής ιστορικής μνήμης, για την ανάπτυξη, η χάραξη σχετικού εκπαιδευτικού προσανατολισμού, η έρευνα και η μελέτη για τη συγκρότηση της τοπικότητας, ως μια έννοια που συμβαδίζει με την αυθεντικότητα, έχουν σημαντικό ενδιαφέρον. Ουσιαστικό τίθεται επίσης το ζήτημα της χάραξης της σχετικής τουριστικής «πολιτικής»¹³, καθώς και ο σχεδιασμός της ανάπτυξης σε

¹⁰ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.22-36.

¹¹ Βλ. Hans Moser, «Vom Folklorismus in unserer Zeit», *Zeitschrift Fur Volkskunde* 58, 1962, p.177-209, και Βάλτερ Πούγχερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες-μέθοδοι-θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009, σ.525-526, όπου αναφέρεται ότι «φολκλορισμός είναι η μετάδοση και παρουσίαση λαϊκού πολιτισμού από δεύτερο χέρι». Το από «δευτερο χέρι» περιέχει μια δόση σκηνοθεσίας και προσποίησης, κατασκευής ή προσαρμογής της παράδοσης εκεί που αυτή τείνει να εξαφανιστεί ή έχει σβήσει και «αναβιώνεται» με τεχνητό τρόπο. Το φαινόμενο αντιμετωπίζεται συνήθως αρνητικά ως «δεύτερη ύπαρξη» του λαϊκού πολιτισμού, που έχει χάσει εν πολλοίς την αυθεντικότητά του και τις κοινωνικές του λειτουργικότητες, έχει περάσει σε ένα δίκτυο συντηρητικής ιδεολογίας, νοσταλγίας του παρελθόντος, κρίσης ταυτότητας κτλ., ακόμα έχει γίνει και αντικείμενο συναλλαγής και εκμετάλλευσης. Στην πραγματικότητα συγχέονται δύο διαφορετικές έννοιες: ο φολκλορισμός ως αναλυτική έννοια της επιστημονικής Λαογραφίας, και ο φολκλορισμός ως γεγονός της κοινωνικής πραγματικότητας.

¹² Βλ. Δημήτρης Παπαγεωργίου, «Παραστάσεις και Αναπαραστάσεις: η επιτέλεση του “πολιτισμού” (performance) και του “πολιτιστικού θεάματος”», στο *Πολιτιστικές Βιομηχανίες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2005, σελ 85-109 και Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.20- 26.

¹³ Βλ. Λουκάτος Δημήτριος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]).

τοπικό επίπεδο, που σε συνδυασμό με την οικονομική πρόοδο και το σεβασμό των ιδιαίτερων πολιτιστικών αξιών ενός τόπου, θα ενεργοποιεί τις υπάρχουσες εσωτερικές δυνατότητες των κοινωνιών όπως και τη δημιουργικότητά τους¹⁴. Πρόκειται για μια σειρά ζητημάτων που απασχολούν τη διεθνή και την ελληνική κοινότητα έντονα από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, εποχή που και στην Ναύπακτο αρχίζει, για μια ακόμη φορά, να ζωντανεύει ουσιαστικά το τοπικό ενδιαφέρον για τους επίσημους εορτασμούς της Ναυμαχίας. Λίγο ή πολύ οι παραπάνω προβληματισμοί συμπεριλαμβάνονται ως αρχές και σε σύμβαση της UNESCO, που υιοθετήθηκε το 2005 σχετικά με την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων, έχοντας ως προϋπόθεση το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των θεμελιωδών ελευθεριών, την αναγνώριση της ισοτιμίας των πολιτιστικών αξιών και των εθνικών ομάδων, τη διεθνή αλληλεγγύη και συνεργασία, αν και επί τούτου εντοπίζονται ερωτήματα, αντιφάσεις και προβληματισμοί, καθώς ουσιαστικά το ευκταίο θα ήταν η συγκρότηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας να στηρίζεται σε βάσεις σύνθεσης των διαφόρων πολιτισμών που την αποτελούν, με παράλληλο το σεβασμό στην ετερότητα, τη συγχρονική αλλά και την ιστορική¹⁵.

Στην έρευνα αυτή ανιχνεύεται αν η στροφή στην παράδοση και στην τοπικότητα, με τις όποιες εκφράσεις της και με τις όποιες φολκλοριστικές και τελετουργικές αναπαραστάσεις (performances) και τις άλλες αποδόσεις της, καθώς και η διαχείριση του ιστορικού παρελθόντος στο παρόν, αποτελούν στοιχεία προβολής της τοπικής ταυτότητας. Στοιχεία που στοχεύουν να καταστούν μήτρα ανάπτυξης, γόνιμης προσέγγισης του διαφορετικού, αλλά και των κοινών συνισταμένων των πολιτισμών, όπως και μήτρα συγκρότησης και ανάδειξης του τοπικού ως στοιχείου διάρθρωσης του εθνικού, με ταυτόχρονο το σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων, γεγονός που θα συμβάλλει τελικά στην αρμονική συνύπαρξη των

Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, *Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunwürseis sto Synédrío tes Ausstriakís Laografiás 1992 sto Salzburg*. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins für Volkskunde 1994), *Laografia*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

¹⁴ Βλ. Πάρις Α. Τσάρτας, *Ελληνική Τουριστική Ανάπτυξη, χαρακτηριστικά, διευρύνσεις, προτάσεις*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010, σ.127-133, 354, 370. Βλ. επίσης Ν. Κόνσολα, ό.π., σ.22-24. Σημαντικές αναφορές για μια ανθρωπολογική κατεύθυνση στη μελέτη του τουρισμού παρατίθενται στο βιβλίο της Βασιλικής Γαλάνη-Μουτάφη, *Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, εκδ. Προπομπός, Αθήνα 2002.

¹⁵ Βλ. Βασίλης Νιτσιάκος, «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και Λαϊκός Πολιτισμός», στο *Laογραφικά Ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 35-41.

λαών¹⁶. Ιδιαίτερα διερευνάται πώς οι άνθρωποι ως το «ποιητικόν αίτιον» κάθε προϊόντος του πολιτισμού¹⁷ και ως «ενεργά υποκείμενα» χειρίζονται, ενίοτε επιλεκτικά, γεγονότα ιστορικής μνήμης, το παρελθόν τους, στοιχεία της τοπικότητάς τους όπως και την παράδοσή¹⁸ τους (επιλεγμένη μερικές φορές κι αυτή, αναβιωμένη ή επινοημένη- οικεία ωστόσο και αναγνωρίσιμη από τους «καταναλωτές»-, ως αντικείμενο συλλογικής δράσης, καθώς ανακαλεί στοιχεία από το πραγματικό παρελθόν¹⁹), μέσα σε σύγχρονα «πεδία δράσης», εφαρμόζοντας ταυτόχρονα τέτοιες πρακτικές, ώστε να καθίστανται εντέλει -οι άνθρωποι- συντελεστές, δυναμικοί διαχειριστές και δημιουργοί της ίδιας τους της ιστορίας. Έτσι με αυτόν τον τρόπο συγκροτούν ή υποστηρίζουν διάφορες σημερινές μορφές ταυτότητας, δίνοντας παράλληλα τις δικές τους ερμηνευτικές εκδοχές για το ιστορικό και πολιτιστικό τους παρόν, ως «σημείο συνάντησης»²⁰ του παρελθόντος και του μέλλοντος. Γίνεται ακόμα μια προσπάθεια να προσεγγιστεί το πλαίσιο των στόχων και το ιδεολογικό φίλτρο της επιλογής των φορέων (κρατικών, θρησκευτικών, ιδιωτικών) ή των πρόσωπων, που εμπλέκονται και αποφασίζουν την επιλογή, την προβολή, την αναπαράσταση και διαχείριση των μνημονικών ιχνών-της πολιτισμικής και ιστορικής κληρονομιάς.

Προσεγγίζοντας τις παραπάνω παραμέτρους θα επιχειρηθεί να αναδειχτεί η σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και του πολιτισμού με την οικονομία, σύμφωνα με τα νέα εθνικά, ευρωπαϊκά και παγκόσμια αναπτυξιακά πολιτιστικά δεδομένα²¹, προβάλλοντας το στοιχείο της τοπικότητας και της ιστορικότητας ως ένα αξιοποιήσιμο πολιτιστικό κεφάλαιο, που καθιστά την πόλη προορισμό. Έναν προορισμό που συγκροτεί και αντανακλά προς τα έξω την εικόνα μιας ιστορικής

---

¹⁶ Πρβλ. σχετικά Βασιλική Γιακουμάκη, «Περί (Δια-)τροφής και εθνικής ταυτότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.105-138 και επίσης Galani-Moutafi, Vasiliki, "A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, Vol. 15, No. 1, p. 19-38, Summer 2004.

¹⁷ Βλ. Μ.Γ. Μερακλής, «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της λαογραφίας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο», *Λαογραφία* 27, Αθήνα 1971, σ. 5-23.

¹⁸ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, ό.π.,σ.13-74.

¹⁹ Βλ. Κων/να Μπάδα, «Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)», στο *Χορός και κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.111-123, πρβλ. επίσης της ίδιας «Δράσεις της Υλικής κουλτούρας και μνήμης: το καλαματιανό μετάξι από την πλευρά των υφαντριών», στο Μ. Αλ. Αλεξιάδη (επιμ.), *Θητεία, τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή, Αθήνα 2002*, Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ.433-446.

²⁰ Βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, ό.π.,σ.13-74.

²¹ Πρβλ. Κων/να Μπάδα, «Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτιστικός τουρισμός)», *Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες*, (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008).

πόλης. Μιας πόλης που συγκροτεί την ταυτότητά της στη συλλογική μνήμη του τόπου και σε όλα τα ίχνη μνήμης ή σύμβολα του παρελθόντος της, αλλά που κυρίως ακουμπά και επενδύει, στο παρόν, στη μνήμη της Ναυμαχίας του 1571. Ενός γεγονότος του οποίου η ιστορία και η μνήμη αποτέλεσε την αφετηρία για την επιτέλεση διαφόρων πολιτιστικών θεαμάτων/δράσεων, για πολιτιστικές διαδρομές, για τελετουργικές αναπαραστάσεις, πολιτιστικές, καλλιτεχνικές, θρησκευτικές, και εκπαιδευτικές εκδηλώσεις, ή για διάφορες άλλες εκδοχές πολιτιστικών δράσεων, των οποίων η διαχείριση έγινε τελευταία ο πυρήνας για την ανάδειξη και την καθιέρωση ενός πολιτιστικού θεσμού με τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό ενδιαφέρον, διαμορφώνοντας τη σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα της πόλης.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

- **ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ, ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑΔΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ**

1. Θεωρητικό πλαίσιο

*«Η θεωρία χωρίς τα εμπειρικά δεδομένα είναι κενή,
αλλά και τα εμπειρικά δεδομένα χωρίς
τη θεωρία είναι τυφλά.»²²
(C.Wright Mills)*

Η εργασία αυτή στοχεύει να αποτελέσει μια συμβολή στην έρευνα για τη μελέτη της κοινωνίας των επαρχιακών κέντρων, καθώς και του πολιτισμού που αυτά παρήγαγαν και ανέδειξαν μεταπολεμικά, μέσα από τη διαχείριση και την προβολή του τοπικού στοιχείου και της ιστορικής τους μνήμης. Στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου το τοπικό εκλαμβάνεται ως μέρος της διάρθρωσης του

---

²²Βλ. Thomas Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, (εισαγωγή και επιστημονική επιμ. Ιωάννης Μάνος), εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σ.57.

εθνικού και ευρύτερα του ευρωπαϊκού, αλλά και του παγκόσμιου, ενώ αναδεικνύεται μέσα από τις πολλαπλές στοχευμένες δράσεις των επίσημων φορέων.

Η παρούσα έρευνα πραγματεύεται την ιστορική, την επίσημη και τη συλλογική μνήμη του γεγονότος της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου του 1571, όπως αυτή συγκροτείται και εκφέρεται τις τελευταίες δεκαετίες. Η συγκρότηση και η εκφορά αυτή είναι πολυδιάστατη και γίνεται μέσα από ένα σύνολο δράσεων, αναπαραστάσεων, νοηματοδοτήσεων και συμβολικών ρητορικών. Καταγράφονται έτσι κάποιες από τις πιο χαρακτηριστικές δράσεις και αναπαραστάσεις, που αποδίδουν παράλληλα και τον τρόπο διαχείρισης του ιστορικού παρελθόντος στο παρόν. Οι πολλαπλές αυτές αποδόσεις της Ναυμαχίας συνδέονται άμεσα με τις ευρύτερες κοινωνικο-οικονομικές δομές του τόπου, καθώς προβάλλεται ως σημαντικό το στοιχείο της τοπικότητας και της αυθεντικότητας. Η ίδια επίσης η ιστορία και η μνήμη του γεγονότος συνδέεται άμεσα με τις τοπικές αλλά και τις εθνικές αφηγήσεις, ενώ προβάλλεται ταυτόχρονα και ως στοιχείο ευρωπαϊκού προσανατολισμού, ταυτότητας και επιπλέον ως κεφάλαιο με αξιοποιήσιμες πολιτιστικές και τουριστικές προοπτικές.

Πρόκειται για μια μορφή αναπαράστασης και διαχείρισης ενός κεφαλαίου μνήμης, το οποίο αντλεί την συμβολικότητά του από το ιστορικό παρελθόν, συγκροτώντας ταυτότητες του παρόντος. Δε θα πρέπει βέβαια να παραγνοείται το γεγονός ότι η διαδικασία δόμησης της ταυτότητας είναι διαρκής και πολύπλοκη με αντιφάσεις και ρευστότητα, αντικείμενο και θέμα συζήτησης και διεπιστημονικής διερεύνησης. Η απόκτηση, η διατήρηση και η μετάδοση από γενιά σε γενιά της συλλογικής ταυτότητας δεν είναι ένα απλό μονοσήμαντο γεγονός-αποτέλεσμα της κοινωνικο-πολιτισμικής φύσης του ατόμου και των κοινωνικών ομάδων, αλλά μια διαρκής πορεία «της οποίας ο πρωταγωνιστής είναι ενεργός, ενήμερος και δημιουργός του εαυτού του». Πρόκειται λοιπόν για μια πολιτισμικά δομημένη έννοια²³.

Οι διάφορες αναπαραστάσεις και η διαχείριση του ιστορικού παρελθόντος συνυφαίνουν την ταυτότητα του τόπου και ως δομικά στοιχεία αυτής αξιοποιούνται με μια λογική προβολής και ανάδειξης του τοπικού πολιτισμικού και ιστορικού

---

²³Βλ. γενικότερα για την έννοια της δόμησης της ταυτότητας «των δρώντων προσώπων» στη σύγχρονη ανθρωπολογία Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού, «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του "άλλου"»: ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος». Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ.15-110 και επίσης δεξ Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 250.

κεφαλαίου, πάνω στο οποίο τόσο η κοινωνία όσο και οι επίσημοι φορείς επενδύουν, προκειμένου να επιτευχθεί η τοπική ανάπτυξη. Στην περίπτωση της πόλης της Ναυπάκτου η λογική αυτής της αναπτυξιακής πολιτικής εφαρμόζεται μέσα από την προβολή της Ναυμαχίας και τις διάφορες αποδόσεις των εορταστικών εκδηλώσεων, της τελετουργικής αναπαράστασης και της συνακόλουθης διαχείρισής τους ως πολιτιστικό και τουριστικό προϊόν. Ωστόσο σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι στην παραπάνω οπτική διακρίνεται μια επιλεκτική λειτουργία και εκφορά κατ'επέκταση, της συλλογικής μνήμης, καθότι από το λόγο των υποκειμένων διακρίνεται ότι η Ναυμαχία προσλαμβάνεται ως βασικό δομικό στοιχείο της ιστορικής και σύγχρονης πολιτισμικής ταυτότητας της πόλης-του τόπου. Εν προκειμένω, πρόκειται για ένα σημείο «σύγκρουσης» μεταξύ του (πρώην) δήμου Οινιαδών και του δήμου Ναυπάκτου, καθώς ο πρώτος δήμος διεκδικεί την επίσημη και ουσιαστική συμμετοχή του στις εορταστικές εκδηλώσεις, χωρίς αυτό να το έχει καταφέρει ουσιαστικά μέχρι σήμερα. Η Ναυμαχία μετατρέπεται σε σημάδι ταυτότητας και σε ποικίλως διαχειρίσιμο συμβολικό κεφάλαιο. Άλλωστε, όπως έχει δείξει η διεθνής εμπειρία για την προαγωγή του τουρισμού απαιτείται ένας τόπος να διαθέτει το δικό του «σήμα κατατεθέν»- το δικό του σημάδι ταυτότητας, που να δίνει έμφαση στη μοναδικότητα και στην αυθεντικότητά του. Αυτά τα σημάδια-στοιχεία ταυτότητας (αυθεντικά ή μη) μπορεί να είναι ίδια η ιστορία του τόπου, τα μνημεία, οι παραδόσεις ή και διάφορα δρώμενα, που συγκροτούν εντέλει την ιστορική ή/και την πολιτισμική κληρονομιά της τοπικής κοινωνίας, η οποία τα εκθέτει στα μάτια των άλλων- επισκεπτών ή τουριστών. Η οικειοποίηση και η διαχείριση αυτής της κληρονομιάς, που μπορεί να αντιμετωπιστεί ως μια μορφή περιουσιακού στοιχείου με διαρκώς αυξανόμενη αξία, αποτελεί μερικές φορές πηγή συγκρούσεων και διαμάχης²⁴.

Το ιστορικό και πολιτιστικό παρόν της πόλης της Ναυπάκτου συγκροτείται σε μνήμες περασμένων χρόνων, όμως κυριαρχείται από το ιστορικό γεγονός της Ναυμαχίας του 1571. Έτσι ένα γεγονός ιστορικής μνήμης προσλαμβάνει συμβολικές διαστάσεις και μετατρέπεται σε συνεκτικό και συμβολικό στοιχείο του τόπου, σε «μέσο συμβολικής έκφρασης της συνέχειας του παρελθόντος και του παρόντος²⁵», αφού ενσωματώνεται στις συλλογικές μνήμες και αφού η ίδια η πόλη επενδύει πάνω σε αυτό και καθίσταται εν τέλει, (και δια μέσω αυτού του γεγονότος) προορισμός.

²⁴ Βλ. Γαλάνη- Μουτάφη Βασιλική, *Ερευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, εκδ. Προπομπός, Αθήνα 2002, σ.46-47.

²⁵ Anthony Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, Tavistock Publications, London- New York, 1985, p. 103.

Σε αυτό το σημείο σκόπιμο είναι να επισημανθεί ο δυναμικός ρόλος της μνήμης, είτε σε ατομικό είτε σε συλλογικό επίπεδο, που ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο εκφέρεται στο παρόν, συμβάλλει στη συγκρότηση της εικόνας του παρελθόντος. Η μνήμη είναι μία λειτουργία του νου, ένας χώρος αποθήκευσης πληροφοριών και γνώσεων, ένας τρόπος κοινωνικής σκέψης του παρελθόντος. Όμως εκείνο το οποίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για τη μνήμη είναι ότι δεν συνιστά παθητικό αποθετήριο γεγονότων, αλλά μια ενεργή διαδικασία παραγωγής νοημάτων. Κατ'αυτόν τον τρόπο η ιδιαίτερη αξία και χρησιμότητα των προφορικών πηγών δεν έχει να κάνει μόνο με την ικανότητα τους να συγκρατούν το παρελθόν, όσο με το γεγονός καθ'αυτό των αλλοιώσεων και των μεταβολών που σφυρηλατεί και μεταβάλλει την μνήμη.²⁶

Τις τελευταίες δεκαετίες είναι έντονο το ενδιαφέρον (ερευνητικό και βιβλιογραφικό) για το πολύπλευρο φαινόμενο της μνήμης, που ως κοινωνική ή συλλογική, υπό τις διάφορες όψεις και εκφάνσεις της, συμμετέχει με ρόλο πρωταγωνιστικό στη διαδικασία συγκρότησης των πολιτισμικών ταυτοτήτων²⁷.

Η ατομική μνήμη αφορά στην ανάμνηση γεγονότων από ένα άτομο ή από μια ομάδα ατόμων που έζησαν καταστάσεις ή γεγονότα από κοινού, π.χ. μέσα στο σχολικό ή οικογενειακό περιβάλλον, τα οποία τους επηρέασαν και τους καθόρισαν. Σύμφωνα με τον Maurice Halbwachs, (έναν από τους πρώτους κοινωνικούς επιστήμονες που ασχολήθηκαν, από τη δεκαετία του 1920, με την κοινωνιολογία της μνήμης, του οποίου η δουλειά αποτέλεσε την αφετηρία για να αναπτυχθεί σήμερα σε θεωρητικό επίπεδο η ερμηνευτική προσέγγιση της κοινωνικής μνήμης στους κλάδους της προφορικής ιστορίας, των πολιτισμικών σπουδών και της ανθρωπολογίας της

---

²⁶ Βλ. Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991, σ. 52 και Άννα Μαντόγλου, *Μνήμες: ατομικές-συλλογικές-ιστορικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ.22-23.

²⁷ Ενδεικτικά για μελέτες περί μνήμης βλ. Paul Connerton, *How societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press 1989, Maurice Halbwachs, *La memoire collective*, Paris, PUF, 1950. (αγγλική μετάφραση *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992.), Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, Pierre Nora, "Introduction", *Les Lieux de Memoire*, sous la direction de Pierre Nora, v.ii. La Nation, ed. Gallimard, Paris, 1984, Pierre Nora, «Memoire collective» στο Jacques Le Goff – P. Chartier- J.Revel(eds), *L' histoire, Nouvelle*, Paris, Retz 1978, p.73-106, Jacques Le Goff, *Histoire et Memoire*, Paris 1988, Anna Collard, «Διερευνώντας την "κοινωνική μνήμη" στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας», εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.357-390, Μπενβένιστε Ρ., «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), επιμ. Ρ. Μπενβένιστε-Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.11-26, Σταύρος Σταυρίδης, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, Λουίζα Πασσερίνι, *Σπαράγματα του 20^{ου} αι. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, μτφρ. Οντέτ Βαρών Βασάρ, Ιωάννα Λαλιώτου, Ιουλία Πεντάζου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, κ.α.

μνήμης), οι μνήμες κάθε ατόμου εγγράφονται σε κοινωνικά πλαίσια, τα οποία τις υποστηρίζουν και τους δίνουν νόημα στο παρόν. Επομένως η ατομική εμπειρία μορφοποιείται μέσα από το παροντικό κοινωνικό πλαίσιο. Η ατομική-υποκειμενική μνήμη δεν αφορά απλά την ανάμνηση ή την ανάκληση κάποιων στοιχείων του παρελθόντος αλλά και ένα σύνολο εξωτερικών προς το υποκείμενο σχέσεων, μορφών ή αντικειμένων που στηρίζουν, εξαντικειμενοποιούν και ενσαρκώνουν το παρελθόν. Έτσι ό,τι θυμούνται τα άτομα, το θυμούνται, ως μέλη της κοινωνικής ομάδας στα πλαίσια της οποίας εντάσσονται (οικογένεια, σχολείο, συγγενική ομάδα), ή ως φορείς μιας πολιτισμικής ταυτότητας στην οποία συμμετέχουν πολλοί με ποικίλους τρόπους. Η μνήμη λοιπόν του κάθε ατόμου αποτελεί μια μορφή θεώρησης της συλλογικής μνήμης, δεδομένου ότι η κοινωνική ομάδα προσδιορίζει την ατομική λειτουργία της μνήμης. Επομένως κατά τον Halbwachs η μνήμη θεωρήθηκε ότι είναι μια κοινωνική διαδικασία κατασκευής νοημάτων.²⁸ Κατ' επέκταση η ατομική μνήμη αφορά συλλογικές μορφές υποκειμενικότητας, τη συλλογική μνήμη.

Η συλλογική ή κοινωνική μνήμη αναφέρεται στο τρόπο με τον οποίο μια ιστορικό-κοινωνική ομάδα σκέφτεται ή αντιμετωπίζει ένα κοινό αντικείμενο, που αποτελεί προϊόν κοινωνικής δράσης αυτής της ομάδας. Τη συλλογική μνήμη τη μοιράζεται μια συγκεκριμένη κοινότητα (κοινωνία, κοινωνική ομάδα, κοινωνική τάξη, ηλικιακή τάξη κτλ.) και η σύστασή της είναι αποτέλεσμα κοινωνικών και επικοινωνιακών διεργασιών, στις οποίες και στηρίζεται. Ο όρος συλλογική μνήμη σε ορισμένες περιπτώσεις αποκτά νόημα από το γεγονός ότι, ως μνήμη, είναι κοινή σε μια ομάδα ανθρώπων που συναινούν για μια ιστορία ή -με άλλη διατύπωση- αποτελούν μια «κοινότητα μνήμης», που προσλαμβάνει όμως και ενσωματώνει με ενεργητικό τρόπο τη «δημόσια ιστορία» της περιρρέουσας κοινωνίας²⁹. Ο Pierre Nora υποστηρίζει ότι η συλλογική μνήμη είναι «αυτό που μένει από το παρελθόν στο πλαίσιο του βιώματος των ομάδων ή ως αυτό που οι ομάδες δημιουργούν με το

---

²⁸Βλ. Maurice Halbwachs, *La memoire collective*, ό.π. και ακόμη Κων/να Μπάδα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: " το...κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίτρες ογδοήντα"», σ.437, στο ΙΓ' Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα: *Ο Λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης* (11-13 Αυγούστου 2008), Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών 2009, δεξ επίσης και Άννα Μαντόγλου, ό.π., σ.21, 221-223.

²⁹Βασίλης Δαλκαβούκης, «Προφορικές μαρτυρίες και ανατροφοδότηση της μνήμης. Ένα μεθοδολογικό σχέδιασμα με αφορμή τον εμφύλιο», στο *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού εμφύλιου πολέμου*, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κων/να Μπάδα (επιμ.), εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ.149-168.

παρελθόν τους»³⁰. Ωστόσο η συλλογική μνήμη δεν είναι ενιαία, ομοιογενής παρά τη ροπή εγκαθίδρυσης μιας κυρίαρχης, εθνικής κατά βάση εκδοχής του παρελθόντος και της παράδοσης³¹. Απέναντι στην επίσημη και κυρίαρχη συλλογική μνήμη, που συγκροτείται από τα «πάνω» και από φορείς όπως η εκκλησία, το σχολείο ή από το κράτος, υπάρχει και πολλές φορές αντιδιαστέλλεται μια ανεπίσημη συλλογική μνήμη-«αντι-μνήμη», η οποία συγκροτείται από τη μνήμη συνόλων και κοινωνικών ομάδων που έχουν μια κοινή βιωμένη εμπειρία, χωρίς να έχουν πρόσβαση στα επίσημα κέντρα λήψης αποφάσεων. Οι δυο αυτές μνήμες εν τέλει, συνδιαμορφώνονται μέσα από την αλληλεπίδραση ή την οικειοποίηση και το μετασχηματισμό των στοιχείων τους.³²

Η ιστορική μνήμη ενός τόπου, ως τεκμήριο της συνέχειάς του, αναδεικνύεται και μέσα από τις διάφορες εκφάνσεις της πολιτιστικής του κληρονομιάς. Για το λόγο αυτό η προστασία της είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς αναζητούνται ερείσματα του παρελθόντος σε μια προσπάθεια, άλλοτε να «επινοηθεί και να κατασκευαστεί» η εθνική ταυτότητα και άλλοτε να σφυρηλατηθεί η εθνική συνείδηση, πράγμα που ενδυναμώνει την εθνική συνοχή³³, όπως συνέβη για παράδειγμα στη Γαλλία με την Μέρα της Βαστίλης η οποία καθιερώθηκε ως εορταστική ημέρα το 1880³⁴. «Ως όρος, το «επινοημένο» ή «φανταστικό» δεν σημαίνει παρά το κατασκευασμένο, το παραγόμενο ή το προϊόν. Δεν όμως είναι ταυτόσημο με το ψεύτικο ή το μη πραγματικό³⁵». Ο Halbwachs διέκρινε την ιστορική μνήμη από τη συλλογική, στηριζόμενος στο γεγονός ότι η δεύτερη συγκροτείται στηριζόμενη στην άμεση εμπειρία (αυτοβιογραφική), ενώ η πρώτη διαμεσολαβείται από τον τρόπο με τον οποίο κάθε κοινωνία αντιμετωπίζει αυτό το παρελθόν μέσα από τις ιστορικές

³⁰ Βλ. Pierre Nora, «Memoire collective» στο Jacques Le Goff – P. Chartier- J.Revel(eds), *L' histoire, Nouvelle*, Paris, Retz 1978, p.73-106.

³¹ Βλ. σχετικά Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Η Επινόηση της Παράδοσης*, μτφρ. Θανάσης Αθανασίου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

³² Βλ. σχετικά Michel Foucault, *Language-Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, επιμ. D.F. Bouchard, μτφρ. Donald F. Bouchard and Sherry Simon, Ithaca NY, Cornell University Press 1977, και επίσης Κων/να Μπάδα-Ματσούκη Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», στο *Η Έρευνα και Διδασκαλία του Υλικού Πολιτισμού των Νεότερων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια*, πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2010, σ.375-399.

³³ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.40.

³⁴ Βλ. Paul Connerton, *How societies Remember*, Cambridge University Press 1989, p.41 και Hobsbawm Eric, Terence Ranger, *ό.π.*.

³⁵ Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.260.

αφηγήσεις είτε μέσα από τους διάφορους αναμνηστήριους συμβολισμούς³⁶. Σε κάθε περίπτωση όμως η ιστορία αναδεικνύεται σε μορφή «συμβολικού κεφαλαίου», το οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα διαχειρίζονται διαπραγματευόμενα τους κοινωνικο-πολιτισμικούς όρους της ζωής τους³⁷.

Τα κράτη διαθέτουν τη δύναμη να επινοήσουν χρήσεις της ιστορίας και να εργαλειοποιήσουν παραδόσεις, όταν το χρειάζονται και έτσι με αυτόν τον τρόπο παγιώνουν μια εθνική ταυτότητα και συνείδηση. Μία παράδοση επινοείται όταν το κράτος χαλκεύει συνέχειες που αναφέρονται στη θριαμβευτική πορεία του μέσα στην ιστορία προκειμένου να ενισχύσει την εθνική συνείδηση και να ενδυναμώσει τον δεσμό μεταξύ του κράτους και των πολιτών του. Η επινοητική χρήση της ιστορίας στην περίπτωση της Ελλάδας δίνει την εντύπωση της συνέχειας με κάποιο αρχαίο ένδοξο παρελθόν. Κάτι παρόμοιο έχει συμβεί και στην υπόλοιπη Ευρώπη, κυρίως το δεύτερο μισό του 17^{ου} αι., όπου διαπιστώνεται όλα τα σύγχρονα κράτη να έχουν επινοήσει παραδόσεις³⁸.

Την εποχή της δύσης του 20^{ου} αιώνα σε ολόκληρη την Ευρώπη, όπως και στην Ελλάδα διακρίνεται μια άκριτη ανταπόκριση στην διαρκώς αυξανόμενη τουριστική πρόκληση. Οι τοπικές κοινωνίες προβάλλουν την παράδοσή τους, το ιστορικό και πολιτιστικό τους παρελθόν ως διαχειρίσιμο τουριστικό προϊόν, εν ονόματι της τοπικής ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά, όπως υποστηρίζει ο Boissevain³⁹, οι ίδιες αυτές τοπικές κοινωνίες εμφανίζουν, μέσα από την «επινοήση νέων παραδόσεων και πρακτικών», με συμβολικές ρητορικές, μια τάση για αύξηση δημόσιων τελετουργιών και εορτασμών, με τοπικό χαρακτήρα, που μοιάζει με μια μορφή αντίδρασής τους, τόσο στην περίπτωση αίσθησης απειλής από την εισβολή του τουρισμού, όσο και στο φαινόμενο της αύξησης του μαζικού τουρισμού⁴⁰ αυτής της εποχής. Με αυτόν τον

³⁶ Βλ. Halbwachs Maurice, *La memoire collective*, Paris, PUF, 1950.

³⁷ Πρβλ. σχετικά Κων/να Μπάδα, «Ο εμφύλιος πόλεμος ως βιωμένη εμπειρία και μνήμη των γυναικών», στο *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού εμφύλιου πολέμου*, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κων/να Μπάδα (επιμ.), εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ.103-129.

³⁸ Βλ. σχετικά Eric Hobsbawm - Terence Ranger, ό.π., όπου ενδεικτικά για παράδειγμα αναφέρεται ότι στην Αγγλία δίνεται η αίσθηση πως η επιβλητική πομπή της βρετανικής μοναρχίας έχει μακράιωνη ιστορία και επίσης David Cross, *Τα ερείπια του παρελθόντος, παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, επιμ. Γ.Ν. Μερτίκας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ.133-135.

³⁹ Βλ. J. Boissevain, « Introduction», στο J. Boissevain (επιμ.), *Coping with Tourists European Reactions to mass Tourism*, Οξφόρδη 1996, Berghahn Books, σ.1-26 δεξ επίσης του ίδιου «Ritual, Tourism and Cultural Commoditization in Malta: Culture by the Pound?», στο T. Selwyn (επιμ.), *The Tourist Image: Myths and Myths Making in Tourism*. Γουέστ Σάσσεξ, Ηνωμένο Βασίλειο: John Wiley & Sons, σ.105-120.

⁴⁰ Για την κριτική του μαζικού τουρισμού, τόσο ως προς τα θετικά του σημεία, όσο και για τις αρνητικές του συνέπειες βλ. Βλ. Λουκάτος Δημήτριος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff,

τρόπο προστατεύουν και την τοπικότητά τους, ενώ αναπαράγουν και ανανεώνουν την ιστορική και πολιτισμική τους ταυτότητα.

Υπάρχουσες παραδοσιακές εθιμικές πρακτικές, όπως το λαϊκό τραγούδι, αθλητικοί αγώνες: τρέξιμο, σκοποβολή, κολύμβηση, «τροποποιήθηκαν, τελετουργικοποιήθηκαν και θεσμοποιήθηκαν για τους νέους εθνικούς σκοπούς». Λιτανείες, γιορτές, φεστιβάλ, κωδωνοκρουσίες, χαιρετισμοί με όπλα, κυβερνητικές αντιπροσωπείες για απόδοση τιμών, και άλλα πολιτιστικά θεάματα συνθέτουν τελετουργικά δυναμικά σύνολα με ρητορικές σημάνσεις, που συμβάλλουν στη διατήρηση ή την διαμόρφωση της ταυτότητας κάθε έθνους. Το ιστορικό στοιχείο προβάλλεται ιδιαίτερα σε πρόσφατα επινοημένες αναπαραστάσεις γεγονότων ιστορικής μνήμης, συνοδευόμενο με μια διάθεση αναζήτησης του γραφικού, του εντυπωσιακού και του αυθεντικού.⁴¹ Πρόκειται για ένα πλήθος δράσεων που παρατηρούμε να πραγματοποιούνται και στη Ναύπακτο κάθε έτος κατά τη διάρκεια των εορταστικών εκδηλώσεων της επετείου της Ναυμαχίας, ιδιαίτερα δε τις δυο τελευταίες δεκαετίες. Παράλληλα προβάλλεται και η ανάγκη της προστασίας και ανάδειξης της τοπικής ιστορίας, της πολιτισμικής, αλλά και της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς ως μια μορφή συνέχειας με το παρελθόν⁴². «Όλες οι παραπάνω προσπάθειες ιδεολογικής νομιμοποίησης-ενός γεγονότος ιστορικής μνήμης- με συμβολική δεικτική χρήση απεικονίζουν σε ένα γενικότερο επίπεδο την υποταγή των τοπικών κοινοτήτων στο ευρύτερο εθνικό-φαντασιακό. Τοπικές ιστορίες [...] κάτω από την ομπρέλα του ελληνισμού, μέσω της οικειοποίησης, αναπαράγονται και με την αφηγηματική πράξη. Οι δεσμοί μεταξύ τοπικής κουλτούρας και γενικότερης πολιτικής οικονομίας του έθνους-κράτους βρίσκουν τη συμβολική και δεικτική έκφρασή τους στη διαλογική-αφηγηματική πράξη ως κοινωνική πρακτική⁴³».

Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunwürseis sto Sunwürdrío tēs Aυστριακής Λαογραφίας 1992 sto Salzburg]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins fur Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

⁴¹ Βλ. Hermann Bausinger, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (επιμ. Μαριάνθη Καπλάνογλου), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006, σ.163-170 και Παπαγεωργίου Δημήτρης, «Παραστάσεις και Αναπαραστάσεις: η επιτέλεση του “πολιτισμού” (performance) και του “πολιτιστικού θεάματος”», στο *Πολιτιστικές Βιομηχανίες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2005, σελ. 85-109.

⁴² Βλ. Αναστάσιος Πορτελάνος, «Οι καταγραφές ενός σύγχρονου αρχείου μνημείων και η συμβολή τους στην προστασία, προβολή και αξιοποίηση των μνημείων», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.550-566.

⁴³ Λουκάς Δ. Τσιτσιπής, «Συμβολική πρακτική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην Ελλάδα», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 305-322.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν μια ιδιαίτερη μορφή πολιτισμού που συντελεί στην τοπική ανάπτυξη μέσα από τον πολιτιστικό τουρισμό⁴⁴, που ξεκινά και στη Ναύπακτο να εκδηλώνεται. Το επίσημο θεσμικό πλαίσιο, αλλά και η επένδυση του γεγονότος του εορτασμού με διάφορες πρακτικές (εκδηλώσεις και τελετουργική αναπαράσταση), με σύμβολα (ιερή εικόνα), αλλά και με επεμβάσεις στον προϋπάρχοντα χώρο του ενετικού λιμένος (δημιουργία πάρκου θερβαντιστών), αποτελούν προσπάθειες κατοχύρωσης και οικειοποίησης του γεγονότος⁴⁵.

Η μνήμη δε θα μπορούσε να μελετηθεί παρά και σε συνδυασμό με το φαινόμενο της λήθης. Μνήμη και λήθη πορεύονται η μια δίπλα από την άλλη. Πολλές φορές η δεύτερη αποτελεί αρχή, αφετηρία για την πρώτη και τότε η δημόσια ομαδική μνήμη αντικαθιστά την αμνησία που για χρόνια κυριαρχούσε. Η μνήμη λειτουργεί ως το αντίδοτο της λήθης⁴⁶. Ως λήθη θεωρείται το σταδιακό χάσιμο των πληροφοριών, που μπορεί να είναι το αποτέλεσμα συγκινησιακών, ή άλλων μηχανισμών διαστρέβλωσης των γεγονότων. Επιπλέον καθώς η ανθρώπινη μνήμη ποτέ δεν μπορεί να κάνει ολοκληρωτική ανάκληση των παλαιών γεγονότων και εμπειριών, καθιστά τη λήθη τους τόσο σημαντική όσο και τη μνήμη τους⁴⁷.

Η λήθη, ως ένας «μυστηριώδης» μηχανισμός πολλαπλών αιτιών, που πολλές από αυτές παραμένουν άγνωστες, αλλά και ως κοινωνικό φαινόμενο, αφορά μια ατομική ή κοινωνική «στρατηγική» υπερίσχυσης, διασφάλισης ή υποταγής κάποιων ταυτοτήτων. Η λήθη μοιάζει «ως διαπληκτισμός παρελθόντος και παρόντος και συνδέεται με συγκρούσεις και συμβιβασμούς ανάμεσα στην παράδοση και στην καινοτομία, την παρελθοντική αδράνεια και την παρούσα πρόοδο, ως μορφή πάλης του παρόντος ενάντια στο παρελθόν και την επιστροφή του απωθημένου στη συνείδηση και τη γνώση⁴⁸». Άλλοτε υποστηρίζεται ότι οι λήθες ή οι σιωπές της ιστορίας αποτελούν ενδείξεις των μηχανισμών χειραγώγησης της συλλογικής μνήμης στα πλαίσια της πάλης των κοινωνικών δυνάμεων για την εξουσία, γεγονός το οποίο οφείλει να λαμβάνει υπόψη του ο ερευνητής όταν εργάζεται για να δημιουργήσει το

---

⁴⁴ Βλ. Πάρις Τσάρτας, «Κριτική αποτίμηση των παραμέτρων συγκρότησης των χαρακτηριστικών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης», στο *Τουριστική Ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, επιμ. Πάρις Τσάρτας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2000, σ.189-211.

⁴⁵ Πρβλ. Ρωξάνη Καυταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.282-283.

⁴⁶ Βλ. Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ.103.

⁴⁷ Βλ. Αργύρης Καραπέτσας, *Νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου*, εκδ. Σμυρνωτάκης, Αθήνα 1988, σ.173-174.

⁴⁸ Βλ. Άννα Μαντόγλου, ό.π., σ.26, 90.

αντικείμενο της γνώσης⁴⁹, στα πλαίσια ενός ορισμένου χωροχρόνου, που του παρέχει συγκεκριμένες δυνατότητες και απαγορεύσεις⁵⁰. Βέβαια, υπό αυτό το πρίσμα ο κίνδυνος δεν προέρχεται από τη λήθη όσων συνέβησαν, αλλά από τη λήθη του πως αυτά συνέβησαν. Επειδή μάλιστα κυριαρχεί η αίσθηση της συνέχειας, το παρελθόν προσφέρει τα θεμέλια του παρόντος και του μέλλοντος: τα παραδείγματα του παρελθόντος παρατηρούνται στην εμπειρία του παρόντος⁵¹. Μοιάζει λοιπόν, η αλλοίωση της μνήμης, όχι ως το αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης ή της διαγραφής κάποιων μέχρι πρότινος αποθηκευμένων στοιχείων, αλλά ως μια μορφή επαναδόμησης των νοημάτων σύμφωνα με τα εκάστοτε προεπιλεγμένα και ισχύοντα πολιτισμικά γνωστικά μορφώματα. Επιπλέον οι πολλαπλές ή διαφορετικές εκδοχές αφηγήσης της ιστορίας ίσως να μην είναι κάτι τυχαίο, αλλά να συνιστούν προβολή της επιθυμίας του κοινωνικού συνόλου για την εξέλιξη ή την εκτύλιξη των γεγονότων κατά το παρελθόν, που συμβαδίζουν με απαιτήσεις, ανάγκες ή σκοποθεσίες του παρόντος⁵².

Σε άλλες περιπτώσεις οι μνήμες, (σε συνδυασμό με στοχευόμενη τη λήθη ή την αποσιώπηση κάποιων στοιχείων), αποτελούν το μέσο και το κεφάλαιο της πολιτισμικής επιβίωσης κάποιων κοινωνικών ομάδων (όπως των μεταναστών ή των εκτοπισμένων λαών)⁵³, καθώς και τον κρίκο ανασυγκρότησης ταυτοτήτων ή επαναδιαπραγμάτευσης και ανάδειξης του τοπικού, που μοιάζει να συμπορεύεται με το εθνικό, ενώ στην συνέχεια προβάλλεται σε διεθνικό επίπεδο. Αυτό φαίνεται να συμβαίνει και στην περίπτωση της πόλης της Ναυπάκτου, όπου με αφετηρία τη μνήμη της ομώνυμης ιστορικής Ναυμαχία, το αυτό γεγονός μετατρέπεται σε συμβολικό και κατ' επέκταση σε διαχειρίσιμο κεφάλαιο και συνδέεται από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 με την προοπτική της τοπικής ανάπτυξης. Πρόκειται για μια

⁴⁹ Βλ. Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ. 10-11,90.

⁵⁰ Βλ. Jacques Le Goff et Pierre Nora, "Introduction", *Faire de l'histoire*, Nouveaux problemes, sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, v.i, ed. Gallimard, Paris, 1974, p.13-16.

⁵¹ Βλ. Ρ. Μπενβενίστε, «Ταξιδιωτική αφήγηση, μνήμη και ιστορία»: εβραίοι ταξιδιώτες τον Μεσαίωνα», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, επιμ. Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1999, σ.127-154.

⁵² Πρβλ. Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991. Βλ. επίσης Θεόδωρος Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), επιμ. Ρ. Μπενβενίστε-Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.27-58.

⁵³ Βλ. Anna Collard, «Διερευνώντας την "κοινωνική μνήμη" στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.357-390, βλ. επίσης Άννα Μαντόγλου ό.π., σ.22-23.

εποχή που ενάντια στην παγκοσμιοποίηση και στις τάσεις ομοιογενοποίησης των πληθυσμών, οι κοινωνίες προβάλλουν το τοπικό και τις αξίες του, εκφράζοντας ταυτόχρονα και μια έντονη στροφή προς τις ρίζες και το παρελθόν τους, συνοδευόμενη με μια ιδιαίτερη διάθεση φολκλορισμού, ως μια διάθεση νοσταλγικής κλίσης και στροφής των ανθρώπων προς τον «παλιό καλό καιρό»⁵⁴. Παράλληλα φαίνεται να καλλιεργείται η περιηγητική διάθεση των ανθρώπων η οποία συνοδεύεται από μια επιθυμία βίωσης της «αυθεντικότητας» και αναζήτησης της γνώσης⁵⁵.

Η παραπάνω εποχή είναι αυτή κατά την οποία γίνεται φανερή η σύνδεση μεταξύ πολιτιστικών δρώμενων και οικονομίας, αφού κατέστη παραδεκτό ότι η ανάπτυξη ενός τόπου συνδέεται με τον πολιτισμό και τον τουρισμό κατ'έκταση⁵⁶. Οι αστικές πολιτιστικές τάσεις της Ευρώπης από την δεκαετία του 1980 και έπειτα επαναπροσδιορίζουν το ρόλο των τοπικών κοινωνιών, ενώ οι τάσεις της παγκοσμιοποίησης τις φέρνουν αντιμέτωπες με νέους προβληματισμούς και προκλήσεις. Αναγνωρίζεται ότι οι πολιτιστικοί θεσμοί και οι σχετικές δραστηριότητες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ένα μέσο για την επίτευξη της αναζωογόνησής τους με την έννοια της βελτίωσης της οικονομικής και κοινωνικής τους κατάστασης, του δομημένου περιβάλλοντός τους, όπως και της «πολιτιστικής εικόνας» της πόλης, μιας θετικής εικόνας που θα μπορέσει να αντικατοπτρίζει την ταυτότητά της καταστρώνοντας την εν τέλει ελκυστικό τουριστικό προορισμό⁵⁷.

Στις μέρες φαίνεται να «είναι ευρύτερα αποδεκτό ότι ο πολιτισμός δεν είναι το επιφανόμενο κάποιων βασικών κοινωνικών δομών, αλλά ότι αντίθετα αποτελεί τόσο την υποδομή όσο και το προϊόν της δράσης της κοινωνίας. Από τη μια πλευρά, την οργανώνει και τη διαπερνά, συγκροτώντας μεταφορικά, τα κοινωνικά και πολιτικά αποτελέσματά της. Από την άλλη ο πολιτισμός έπεται της δράσης και επομένως μοιάζει να έχει δρασιακό και δυναμικό περιεχόμενο⁵⁸». Έτσι μοιάζει ο

⁵⁴ Βλ. Δημήτριος Μπενέκος-Μήτσης Ναπολέων, «Τοπικός πολιτισμός και παγκοσμιοποίηση, το παράδειγμα των Τζουμέρκων», στο *Ο Τόπος, Η κοινωνία, ο Πολιτισμός, Διάρκειες και Τομές*, Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα, Ιωάννινα 2008, σ.289-294.

⁵⁵ Βλ. Βασιλική Γαλάνη-Μουτάφη, *Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, εκδ. Προπομπός, Αθήνα 2002, σ.32-34.

⁵⁶ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2006, σ.23.

⁵⁷ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.107-108, πρβλ. ακόμη Κων/να Μπάδα, «Η πολιτισμική ταυτότητα ως συνιστώσα της βιώσιμης ορεινής ανάπτυξης. Το παράδειγμα του Ζαγορίου», *Γεωγραφίες*, Ν^ο 5, 2003, σ.57-71.

⁵⁸ Ευθύμιος Παπαταξιάρχης, «Τα Άχθη της Ετερότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθ. Παπαταξιάρχης), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.1-85.

«πολιτισμός να αποτελεί τον ιστό της νοηματοδότησης βάσει του οποίου οι άνθρωποι ερμηνεύουν τα βιώματά τους και καθοδηγούν τη δράση τους⁵⁹».

Η Συνθήκη του Μάαστριχ⁶⁰ ενέταξε τον πολιτισμό πλήρως στο πεδίο δράσης της Κοινότητας. Η κοινή πολιτιστική πολιτική δεν επιδιώκει την εναρμόνιση των πολιτισμικών ταυτοτήτων των κρατών μελών. Αντίθετα, επιδιώκει τη διατήρηση της ποικιλομορφίας τους. Το άρθρο 3⁶¹ της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση δηλώνει ότι αυτή σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ειδικότερα, το άρθρο 167 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ε.Ε. (πρώην άρθρο 151 ΣΕΚ) αναφέρει ότι η Ένωση συμβάλλει στην ανάπτυξη των πολιτισμών των κρατών-μελών και ότι σέβεται την εθνική και περιφερειακή πολυμορφία τους, ενώ ταυτόχρονα προβάλλει την κοινή πολιτιστική κληρονομιά. Η δράση της αποσκοπεί στην ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ κρατών μελών και, αν αυτό είναι αναγκαίο, υποστηρίζει και συμπληρώνει τη δράση τους στους εξής τομείς: βελτίωση της γνώσης και της διάδοσης του πολιτισμού και της ιστορίας των ευρωπαϊκών λαών, διατήρηση και προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ευρωπαϊκής σημασίας, μη εμπορικές πολιτιστικές ανταλλαγές, καλλιτεχνική και λογοτεχνική δημιουργία, συμπεριλαμβανομένου και του οπτικοακουστικού τομέα.⁶²

Στη Ναύπακτο η ιστορική μνήμη του γεγονότος της Ναυμαχίας θεσμοθετείται ως τοπική εορτή με το Π.Δ. 599/1981 και αξιοποιείται ως όχημα ανάπτυξης, συμβάλλοντας στο μετασχηματισμό των παραδοσιακών μορφών οικονομίας⁶³. Στα

⁵⁹ Clifford Ceertz, «Ritual and social Change: A Javanese Example», *American Anthropologist*, 1957, σ. 32-54.

⁶⁰ Βλ. <http://www.europedia.moussis.eu/books/Book>, (ανάρτηση:6-5-2011), όπου αναφέρεται στην πολιτιστική πολιτική της Ε.Ε.

⁶¹ Βλ. την Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (30-3-2010) Άρθρο 3, (πρώην άρθρο 2 ΣΕΕ), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ>, (ανάρτηση:6-5-2011).

⁶² Βλ. <http://europedia.moussis.eu/books/Book>, (ανάρτηση:6-5-2011), βλ. επίσης Πολυξένη Μοίρα, *Θρησκευτικός Τουρισμός*, εκδ. "INTERBOOKS", Αθήνα 2009, σ.120.

⁶³ Βλ. σχετικά Χ. Χαραλαμπίδης, «Η σηροτροφία-μεταξουργία ως βασικός παράγοντας της οικονομικής ζωής, της επαρχίας Ναυπακτίας από τους Βυζαντινούς μέχρι τους νεότερους χρόνους», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, Α' τόμ., σ. 937-958, όπου αναφέρονται ως προϊόντα της περιοχής της Ναυπακτίας: οι σταφίδες, ο σίτος, ο αραβόσιτος, το μετάξι, το ρύζι. Βλ. επίσης σχετικά Ελευθέριος Π. Αλεξάκης, «Κατούνες στη Ναυπακτία. Ιστορικές παρατηρήσεις στην οικονομική και κοινωνική οργάνωση της περιοχής», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, Α' τόμ., σ. 997-1015, όπου αναφέρεται ότι λόγω της γεωφυσικής της θέσης οι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνταν ακόμη με την αλιεία, την κτηνοτροφία και το εμπόριο, χωρίς να λείπουν και άλλες συμπληρωματικές μορφές εργασίας, καθώς στην πορεία οι Ναυπάκτιοι έγιναν πραγματευτάδες, παραγγελιοδόχοι, κοσμηματοπώλες, χρυσοχόοι, ραφτάδες και κτίστες. Μερικές φορές πάλι ασκούσαν και κάποιες άλλες παρασιτικές μορφές εργασίας όπως της οργανωμένης επαιτείας, φτάνοντας ως την

πλαίσια του παραπάνω θεσμοθετημένου εορτασμού πολλές και ποικίλες εκδηλώσεις πραγματοποιούνται κατά την επετειακή εβδομάδα κάθε έτους με ενέχουσες ρητορικές. Τα διάφορα δρώμενα, οι εθιμικές πρακτικές που καθιερώνονται και οι συμβολικές τελετουργίες, που σημειώνονται στην περιοχή με τακτικό περιοδικό χαρακτήρα διατηρούν τις ισορροπίες, ενώ επιβεβαιώνουν και ενισχύουν την συνοχή της τοπικής κοινότητας⁶⁴. Μέσα από τα εορταστικά δρώμενα η κοινότητα προβάλλει και επιβεβαιώνει την ταυτότητά της, τη συνέχειά της στο χρόνο, τη συνοχή και την ενότητά της, παρά τις εμφανιζόμενες αντιπαλότητες και αντιθέσεις. Τα δρώμενα που προβάλλονται δημόσια είναι γεμάτα από συμβολισμούς. Και «όπως όλες οι σημαντικές για την ύπαρξη μιας ομάδας τελετουργίες, -έτσι και η συγκεκριμένη- βασίζεται στην επιβεβαίωση της επανάληψης και τη χαρά και την ικανοποίηση του εγνωσμένου. Πρόκειται για μια αυτοκατάφαση της συλλογικής οντότητας. Για μέθεξη σε κάτι κοινό που δεν έχει σημασία το τι είναι αλλά το ότι υπάρχει⁶⁵», που συντηρείται μέσα από την επανάληψη, της οποίας η σωστή επιτέλεση συμβαδίζει με την επιτυχία των στόχων της τέλεσης. Επιπλέον ως σημειωθεί ότι η πραγμάτωση πολλών εθιμικών πρακτικών, τελετών και δρώμενων έχει απομακρυνθεί από την αρχική τους λειτουργικότητα. Έτσι τέτοιου είδους τελετουργίες («οι φωτιές στο λιμάνι»), εκτυλίσσονται στα πλαίσια του φολκλορισμού, της οργανωμένης αναβίωσης και της πολιτιστικής σκηνοθεσίας⁶⁶. Πρόκειται ωστόσο για αναπαραστάσεις γεννημένες στην δική τους ιστορική στιγμή και υπό το πρίσμα αυτό

Κωνσταντινούπολη, την Οδησό ή το Βουκουρέστη. Ο Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Η Αιτωλοακαρνανία στα χρόνια του Ιωάννη Καποδίστρια, Πολιτειογραφία από ανέκδοτες αρχειακές πηγές», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αργίνο 1991, σ.516-527, αναφέρει ότι στα τέλη του 1829 και στις αρχές του 1830 το λιμάνι της Ναυπάκτου παρουσίαζε σημαντική ναυτιλιακή κίνηση και ζωή, ενισχύοντας το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο, ενώ την ίδια περίοδο φαίνεται να θεμελιώνεται η βιοτεχνία καθώς παράγονται ορισμένα βιοτεχνικά είδη, όπως βαρέλια καθώς και προϊόντα δασικού πλούτου. Στα Γ.Α.Κ. εντοπίστηκε έγγραφο του 1834,(αρ. 1398), στη συλλογή Γ. Βλαχογιάννη (κυτ.19), στο οποίο αναφέρεται ότι στην πόλη γίνονταν κατεργασία δέρματος και πυρίτιδας "ένεκα των αφθόνων υδάτων". Άλλωστε από την αρχαιότητα αναφέρεται ότι η ευρύτερη περιοχή ήταν πλούσια σε νερά, που οφείλονταν στη ροή των ποταμών, στην ύπαρξη λιμνών και λιμνοθαλασσών. «Είναι "ευρυτανία"- είναι δηλαδή, η εύρυτος χώρα των Ευρυτάνων, των Οφιονέων και των Αποδωτών». Σχετικά με «τα παζάρια» βλ. Βαρδακουλά Γιάννη, Θωμά Παναγιωτόπουλου, Γιάννη Χαλάτση, *Το Επαχτίτικο παζάρι*, εκδ. Δήμου Ναύπακτου, Ναύπακτος 2000.

⁶⁴ Βλ. Αλέξανδρος Λαγόπουλος, *Ο Ουρανός πάνω στη γη, τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σ.41,42,43,45,47,67,123,141.

⁶⁵ Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 139.

⁶⁶ Βλ. Βάλτερ Πούχγερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες-μέθοδοι-θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009, σ.205.

δύναται να θεωρηθούν αυθεντικές μιας και εμφανίστηκαν στα πλαίσια μιας ζωής που ρέει και αλλάζει συνεχώς⁶⁷.

Ο φολκλωρισμός και οι τελετουργικές αναπαραστάσεις (performances), ως ένα σύγχρονο κοινωνικό φαινόμενο, όπως και το πλήθος των δράσεων που πραγματοποιούνται παράλληλα, φαίνεται να σχετίζονται με το σύγχρονο τρόπο ζωής των αστών, καθώς και των υπολοίπων κατοίκων μιας περιοχής, ενώ η ημερολογιακή περιοδικότητα που τα διακρίνει διαμορφώνουν την καθημερινότητα και τον εορταστικό ετήσιο κύκλο του κοινωνικού συνόλου μέσα στο χώρο και το χρόνο⁶⁸. Ο τριήμερος επαναληπτικός εορταστικός χαρακτήρας των εκδηλώσεων της Ναυμαχίας, μέσα στον ετήσιο κύκλο, απομακρύνει τους κατοίκους από τις καθημερινές παραγωγικές διαδικασίες, μιας και τα μαγαζιά και οι υπηρεσίες δεν λειτουργούν, ενώ ο πληθυσμός στην πλειοψηφία του βιώνει μια θετική αναστάτωση ενόψει της αναπαράστασης του γεγονότος. Αυτό βέβαια δεν ισχύει για τις τουριστικές επιχειρήσεις οι οποίες λειτουργούν πυρετωδώς κατά την εορταστική περίοδο⁶⁹.

Το παραπάνω σχήμα δεν κλονίζει τη συνοχή της τοπικής κοινωνίας. Γιατί προκειμένου να υπάρξει συνέχεια και συνοχή σε μια κοινωνία τα μέλη της οφείλουν να αποδέχονται και να χρησιμοποιούν κάποια κοινή βάση αναφοράς και πολιτισμικής πράξης, παρά τις επιμέρους διαφορές, συγκρούσεις και ελλείψεις. Αν θεωρήσουμε τις τελετουργίες ως συνύπαρξη και ανάμειξη ανώτερων πολιτισμικών συστημάτων, τότε θα μπορούσαμε να θέσουμε και ερωτήματα σχετικά με το πού οφείλεται ο πλούτος του πολιτισμικού συστήματος, τι σημαίνει και πώς προκύπτει η καθιέρωση τέτοιων εκδηλώσεων ή τι συνεπάγεται η απαξίωση, η εγκατάλειψη ή η πιθανή κατάργησή τους σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο⁷⁰. Η τελετουργία ως αναπαραστασιακό σύστημα σημείων αποτελείται από οργανωμένη διαδοχή συμβολικών πράξεων και λόγων, που εκτελούνται από ορισμένη ομάδα ατόμων με κυκλική διάταξη στο χρόνο, προβάλλοντας κοινωνικές, ιστορικές και ιερές αξίες. Η μετατροπή των τελετουργιών σε θεσμούς δίνει τη δυνατότητα στην κοινωνία να μεταβιβάζει την παράδοσή της

---

⁶⁷ Βλ. Μ. Γ. Μερakλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125 και επίσης του ίδιου *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004, σ.136-137.

⁶⁸ Δημήτριος Μπενέκος-Μήτσης Ναπολέων, «Τοπικός πολιτισμός και παγκοσμιοποίηση, το παράδειγμα των Τζουμέρκων», στο *Ο Τόπος, Η κοινωνία, ο Πολιτισμός, Διάρκειες και Τομές, Πρακτικά Α' Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα*, Ιωάννινα 2008, σ.289-294.

⁶⁹ Πρβλ. Β. Νιτσιάκος ό.π., σ. 42, 135-136.

⁷⁰ Βλ. Μιχάλης Σετάτος, «Συνύπαρξη και Ανάμειξη Σημειωτικών συστημάτων », στο *Η δυναμική των σημείων, πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*, Ελληνική σημειωτική εταιρία εκδ. Δωδώνη, Θεσσαλονίκη 1986, σ.25-27.

μέσα από συγκεκριμένες απεικονίσεις και διατάξεις, ενώ αντίθετα η έκπτωση των τελετουργιών υποδηλώνει ριζική ανατροπή της κοινωνικής δομής που τις συντηρούσε. «Η παράδοση διατηρεί και πάλι κερματισμένα στοιχεία και τα μεταθέτει σε άλλες κοινωνικές χρήσεις είτε πρακτικές [...] με άλλα λόγια τα σύμβολα και τα σημειωτικά συστήματα είναι μεταθετά και εξαρτώνται από τη θέση τους στον κοινωνικό σχηματισμό»⁷¹.

Προσεγγίζοντας και μελετώντας τις αναπαραστάσεις και τα τελετουργικά δρώμενα ως γεγονότα με ξεχωριστή πολιτισμική βαρύτητα, φαίνεται ότι μέσα από αυτά καθιερώνονται μια σειρά νέων ηθών και εθίμων, ένα σύγχρονο πολιτισμικό πλαίσιο που βοηθά την τοπική κοινωνία να εδραιώνει και να διατηρεί την εσωτερική συνοχή της, δομώντας παράλληλα μια νέα όψη της πολιτισμικής της, αλλά και της συλλογικής της ταυτότητας⁷². Οι αναμνηστικές εορτές χαρακτηρίζονται εκτός από την επανάληψή τους και για την επισημότητά τους, που επισφραγίζεται από την παρουσία επίσημων προσκεκλημένων⁷³. Το τελετουργικό των δημόσιων εορτασμών, με ευρωπαϊκή συμμετοχή, λειτουργεί ως μια μέθοδος επιβεβαίωσης της ντόπιας ταυτότητας, βοηθώντας να εμπεδωθεί, να αναδιαταχθεί και να αναπλαστεί η μνήμη, διαμορφώνοντας- όταν απαιτείται – στρατηγικές αντίστασης ή και συναίνεσης⁷⁴.

Εν κατακλείδι οι πολιτιστικές δράσεις και οι τελετουργικές αναπαραστάσεις, με αφετηρία γεγονότα μνήμης και πολιτισμού, χαρακτηρίζονται από μια επικοινωνιακή και κοινωνική λειτουργικότητα, υπό την έννοια ότι μέσα από αυτές εκφράζονται και σχηματοποιούνται ολόκληρες κοινωνικές και πολιτισμικές πραγματικότητες, στις οποίες συμμετέχει όλη η τοπική κοινότητα δίνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα για συμβολική επικοινωνία μεταξύ των μελών. Μια τέτοια μορφή επικοινωνίας μπορεί να συγκροτήσει ιδεολογικά σχήματα και να λειτουργήσει

⁷¹ Βλ. Σωτήρης Δημητρίου, «Η σημειωτική δομή των τελετουργιών μνήμης», στο *Η δυναμική των σημείων, πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*, Ελληνική σημειωτική εταιρία, εκδ. Δωδώνη, Θεσσαλονίκη 1986, σ.389-391.

⁷² Βλ. Paul Connerton, *How societies Remember*, Καίμπριτζ 1989, p. 61, πρβλ. επίσης Κων/να Μπάδα, *Ο κόσμος της εργασίας, οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας του Μεσολογίου (18^{ος} -20^{ος} αιώνας)*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2004, σ.121.

⁷³ Το 2010 παραβρέθηκαν ο υποψήφιος Περιφερειάρχης Δυτικής Ελλάδας Γιώργος Παπαναστασίου, Δημοτικοί Σύμβουλοι καθώς και εκπρόσωποι των Ενόπλων Δυνάμεων της Αστυνομίας, του Λιμενικού, του Πυροσβεστικού Σώματος, φορείς και δημότες της πόλης. Στη συνέχεια έγινε αποκαλυπτήρια τελετή αναμνηστικής μαρμαρίνης πλάκας στο Πάρκο Θερβάντες από τον Αντιδήμαρχο της Μεσσήνης Dott. D. Caroniti.

⁷⁴ Βλ. Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 260 και Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», στο *Διαδρομές και Τόποι Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ρ. Μπενβενίστε- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.27-58.

συνεκτικά, δημιουργώντας συνείδηση κοινού πολιτισμού, αλλά και πολιτισμικές και ιστορικές ταυτότητες⁷⁵.

Εικόνα 2
Δημοσίευμα από την εφ. «εμπρός», Νοεμβριος 2000

2. Μεθοδολογία και στάδια έρευνας

Το πεδίο έρευνας εντοπίζεται στο δήμο της Ναυπάκτου και στο δήμο των Οινιαδών. Και για τους δυο δήμους φαίνεται να παίζουν σημαντικό ρόλο στη συγκρότηση της ιστορικής και πολιτισμικής τους ταυτότητας, τόσο τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στο ρου του χρόνου⁷⁶, όσο και ο χώρος⁷⁷, που ενέχει σημαίνουσες σημασίες, καθώς «αναγνωρίζεται ως ζωτικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής⁷⁸», έτσι όπως αυτός προσδιορίζεται, όχι μόνο από τις φυσικές-γεωμορφολογικές συντεταγμένες, αλλά και έτσι όπως εγγράφεται ως πεδίο εκτύλιξης ιστορικών,

⁷⁵ Πρβλ. για παρόμοιες περιπτώσεις στον ελλαδικό χώρο Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Η χώρα του πνεύματος και η χώρα του οινοπνεύματος: Παράδοση και Πολιτισμική Ταυτότητα στην Αττική», στο *Σύγχρονα Θέματα* 66, 1998, σ.104-115., Μ.Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές Θρησκευτικές Τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2010, σ.93.

⁷⁶ Βλ. Ιωάννα Λ. Καυτανζόγλου, *Ο κύκλος και η Γραμμή, όψεις του Κοινωνικού Χρόνου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1995, όπου η έννοια του χρόνου προσεγγίζεται σε όλες της τις διαστάσεις και μορφές: *κοινωνικός χρόνος* (υπό την κυκλική και γραμμική διάστασή του), *βιολογικός χρόνος* και *χρόνος της φυσικής*. Βλ. ακόμα Ruggiero Romano: Braudel Fernand, «*Μελέτες για την ιστορία*», τόμ. 8, εκδ. Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 1999, που όσον αφορά στον *ιστορικό χρόνο* και την έννοιά του ο Braudel υποστηρίζει ότι αυτός είναι πολλαπλός (:κοινωνικός, βιωματικός, ιστορικός, οικολογικός, ημερολογιακός) και ότι κάποια από τα επίπεδά του, που αναφέρονται στο γεωγραφικό περιβάλλον του ανθρώπου ανήκουν στη "μεγάλη διάρκεια" και μοιάζουν ακίνητα, ενώ τα επίπεδα με πολιτικά συμβάντα για παράδειγμα, αποτελούν μέρος της "μικρής διάρκειας", και είναι βραχύβια.

⁷⁷ Για την έννοια του χώρου που ενέχει όχι μόνο τις γεωφυσικές παραμέτρους, αλλά και του βιωμένου πεδίου-χώρου, έτσι όπως αυτός συντάσσεται μέσα από τις ενέργειες των ανθρώπων που τον διαχειρίζονται, βλ. σχετικά Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 2008, σ. 84-110.

⁷⁸ Βλ. RENEE HIRSCHON-Φιλιππάκη, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης-Θ. Παραδέλλης, «*Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*», εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.327-356.

κοινωνικών, οικονομικών, θρησκευτικών ή/και εθνικών γεγονότων, αλλά και αφηγήσεων, παγιώνοντας αντίστοιχες μνήμες⁷⁹.

Η διεπιστημονική προσέγγιση⁸⁰ αποτελεί το βασικό μεθοδολογικό εργαλείο για την παρούσα έρευνα. Και σε αυτήν την περίπτωση ως διεπιστημονικότητα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, νοείται η συνεργασία διαφόρων επιστημονικών κλάδων. Πρόκειται για τη διεπιστημονικότητα η οποία μέσα από σχετικές αλληλεπιδράσεις, ανταλλαγές απόψεων, ιδεών και διαλόγων, δίνει τη δυνατότητα στις επιστήμες να συνυπάρχουν προκειμένου να επιτευχθεί μια ολόπλευρη, σφαιρική και επαρκής μελέτη ενός θέματος, αφού σπάζουν τα σύνορα μεταξύ των διαφόρων επιστημών, ενώ παράλληλα ενιαιοποιείται το αντικείμενο της έρευνας, μέσα από την ολόπλευρη διερεύνηση των πολιτισμικών και κοινωνικών φαινομένων. Πιο συγκεκριμένα το ανά χείρας πόνημα στηρίζεται στο συνδυασμό των αρχών έρευνας και μελέτης των ανθρωπολογικών και κοινωνικών επιστημών, της ανθρωπολογικής ιστορίας⁸¹, της επιστήμης της Λαογραφίας (με προσανατολισμούς έτσι όπως προκύπτουν από την υιοθέτηση κοινωνιολογικών και ανθρωπολογικών προσεγγίσεων⁸²), και της προφορικής

---

⁷⁹Βλ. για τη σχέση της μνήμης των κοινωνικών υποκειμένων με το χώρο Άλκη Κυριακίδου–Νέστορος, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978, σ.59-60 και της ίδιας «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 1, Ε.Ε.Λ. και Ι.Α., εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1989, σ.15-55, δεξ επίσης Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ' ένα νησιωτικό τοπίο», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307.

⁸⁰ Για τη διεπιστημονική προσέγγιση βλ. Άλκη Κυριακίδου –Νέστορος, «Ιστορία, Προφορική Ιστορία Ανθρωπολογία και Λαογραφία (1986)», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ.2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σ.251-270. Βλ. επίσης Κων/να Μπάδα, «Προς μια διεπιστημονική προσέγγιση της κοινωνίας και του πολιτισμού», στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, Ελληνική εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2003, σ.275-289. Για τη συμπληρωματικότητα και τη συνεργασία-διεπιστημονικότητα των επιστημών βλ. σχετικά Βασίλης Νιτσιάκος, *Προσανατολισμοί, Μια κριτική εισαγωγή στη λαογραφία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008, σ.71-79. Βλ. επίσης Ρόκου Βασιλική, *Παραδοσιακή Κοινωνία, από τη μεγάλη συνέχεια στη μακρά διάρκεια*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2006.

⁸¹Βλ. Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη, Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000, όπου παρουσιάζεται η τάση που σημειώθηκε τη δεκαετία του 1980 της ιστοριοποιημένης ανθρωπολογίας (έφερε στο φως τον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα βιώνουν την ιστορία και μιλούν για την ιστορική πορεία της κοινωνίας τους), καθώς και η προσέγγιση της ιστορίας από την κοινωνική ανθρωπολογία (εισάγει προβληματισμούς που σχετίζονται με το ρόλο του ενεργού υποκειμένου και τις σχέσεις μεταξύ του ατόμου και της κοινωνίας ή μεταξύ συμβάντος και δομής).

⁸² Για τη διεπιστημονική προσέγγιση των φαινομένων και από την επιστήμη της λαογραφίας βλ. Δημήτριος Σ Λουκάτος, «Σύγχρονα προβλήματα λαογραφίας. Η λαογραφική έρευνα τα πρώτα 50 χρόνια του αιώνα μας» (Χρ.τ.), περιοδικό *Νέα Εστία*, σελ.1377-79, τόμ. 48^{ος}, Αθήνα 1950 και ακόμη Β. Νιτσιάκος, «Ο Διάλογος του Στάθη Δαμιανάκου με τη Λαογραφία και το αίτημα της διεπιστημονικότητας», στο *Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού*, Χρ. Δερμεντζόπουλος-Β. Νιτσιάκος (επιμ.) εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2007, σ.33-46.

ιστορίας⁸³. Η πραγμάτωση της εργασίας αυτής ακολούθησε τα στάδια της πρωτογενούς και δευτερογενούς έρευνας⁸⁴.

Στο πρωτογενές επίπεδο έγινε:

- Μελέτη βιβλιογραφίας: βιβλία, περιοδικά, ιστοβιβλιογραφία, για την άντληση πληροφοριών, τη θεωρητική υποστήριξη και πλαισίωση της έρευνας.
- Μελέτη του τοπικού τύπου: (εφημερίδες, τοπικής κυκλοφορίας έντυπα). Ο τύπος αποτελεί ένα από τα βασικά μέσα μαζικής επικοινωνίας και πληροφόρησης για τα διάφορα συμβάντα του κοινωνικού βίου, ενώ στοχεύει μεταξύ άλλων στη βελτίωση των υλικών όρων της ζωής του ανθρώπου. Ο τοπικός ή επαρχιακός τύπος πρωτοεμφανίστηκε στη χώρα μας από το 1834 και λειτούργησε κατά τις διατάξεις των νόμων 4286/63, 1263/72 και 1446/84. Η παρούσα έρευνα στηρίζεται ιδιαίτερα για την άντληση πληροφοριών σχετικά με

---

⁸³ Βλ. σχετικά με την προφορική ιστορία Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κων/να Μπάδα -P. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. P. Βαν Μπουσχότεν- Ν. Ποταμιάνος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, όπου αυτή προσδιορίζεται όχι μόνο ως τεχνική, αλλά και σαν μια καινούρια αντίληψη της ιστορίας που αποδίδει στο λόγο των ανθρώπινων υποκειμένων δυναμισμό, ζωντάνια, συναίσθημα, αλήθειες και ουσιαστικό ρόλο στην ιστορία. Βλ. επίσης σχετικά Γιώργος Τσιώλης, *Ιστορίες Ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις, Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική και ποιοτική έρευνα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006 και επιπλέον Ρέα Κακάμπουρα, *Αφηγήσεις Ζωής, Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2008, όπου αναπτύσσεται εκτενής αναφορά σχετικά με την προφορική ιστορία και τις αφηγήσεις ζωής, ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του 1990, οπότε και η βιογραφική έρευνα χρησιμοποιείται όλο και πιο πολύ, από τις επιστήμες της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας και της λαογραφίας, για την κατανόηση των πρόσφατων ιστορικών και πολιτισμικών μεταβολών, καθώς και για σκοπούς εκπαιδευτικούς, κατάρτισης και πολιτικής ανάπτυξης. Και ο Ε. Παπαταξιάρχης θεωρεί ότι η προφορική ιστορία ανήκει στις τάσεις που πήγασαν από το δημιουργικό διάλογο έτσι όπως αυτός πραγματώθηκε ανάμεσα στην ιστορία και την ανθρωπολογία. Πιο συγκεκριμένα για τα πλαίσια της ελληνικής εθνογραφίας αναφέρει ότι η προφορική ιστορία ως μια επιστημονική μέθοδος έχει ιδιαίτερα προσφέρει και στη διερεύνηση των συλλογικών ταυτοτήτων που συγκροτούνται στο παρόν με βάση τις διάφορες αναπαραστάσεις του παρελθόντος, (αυτό φαίνεται να συμβαίνει και στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου). Σχετικά με τα παραπάνω βλ. Ε. Παπαταξιάρχης, «Εισαγωγή: Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, Ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.13-74. Δες επιπλέον Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991, σ.64, όπου αναφέρεται ότι η προφορική ιστορία δεν διαθέτει ένα ενοποιημένο θεματικό πυρήνα, καθώς η αφήγηση της εκτυλίσσεται μέσα από πολλές απόψεις και η αμεροληψία την οποία διεκδικεί ο ιστορικός αντικαθίσταται από την μεροληψία των πολλαπλών εκδοχών της προσωπικής αφήγησης και ανάκλησης των συμβάντων. Οι ιστορικοί μπορεί να ενδιαφέρονται να ανασυνθέσουν την εικόνα του παρελθόντος. Οι αφηγητές όμως ενδιαφέρονται να προβάλλουν μια συγκεκριμένη εικόνα. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι ιστορικοί επιδιώκουν να αποδώσουν μια γραμμική εκδοχή των γεγονότων, ενώ οι αφηγητές ενδιαφέρονται περισσότερο να συγκεντρώσουν μια δέσμη -όχι απαραίτητα γραμμική- γεγονότων και να τα εντάξουν σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο που συνάδει με την δική τους εκδοχή και ερμηνεία περί του γεγονότος.

⁸⁴Βλ. σχετικά Louis Cohen – Lawrence Manion, *Μεθοδολογία παιδαγωγικής έρευνας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1994, σ.78-81.

τους εορτασμούς της Ναυμαχίας στη μελέτη του τοπικού τύπου για δυο βασικούς λόγους. Καταρχάς διότι σύμφωνα με μαρτυρίες σημαντικά αρχεία της πόλης έχουν καταστραφεί από πυρκαγιά και πλημμύρες τη δεκαετία του 1940, αλλά και στα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970. Κατά δεύτερον γιατί ο τοπικός τύπος, ως οι φωνές του τόπου, όχι μόνον αναδεικνύει και καλλιεργεί την τοπική παράδοση, τον πολιτισμό, τις τέχνες και την τοπική ιστορία, αλλά και γιατί προβάλλει την τοπικότητα όχι ξεκομμένα και μεμονωμένα, αλλά σε σχέση με το ευρύτερο εθνικό⁸⁵. Σημαντικές πληροφορίες αντλούνται για το ερευνώμενο θέμα από το πλούσιο αρχείο του Ναυπακτιακού τύπου που τηρείται στην «Παπαχαράλαμπειο Εθνική Βιβλιοθήκη» της πόλης⁸⁶.

- Αρχειακή έρευνα για συλλογή δεδομένων: αποφάσεις Δημοτικών Συμβουλίων, έρευνα σε τοπικούς συλλόγους.
- Έρευνα στα Γ.Α.Κ. στην Αθήνα, για άντληση πρωτογενών σχετικών πληροφοριών και στοιχείων, που κρίθηκαν αναγκαία.
- Επιτόπια έρευνα και συμμετοχική παρατήρηση των τελετουργικών δρώμενων για τρία έτη (Οκτώβριος 2009, Οκτώβριος 2010, Οκτώβριος 2011). Η επιτόπια έρευνα⁸⁷ ως ερευνητική πρακτική, αλλά και ως η είσοδος σε ένα πεδίο που προσφέρει τη διπλή εμπειρία (:των άλλων και του εαυτού) και ως συστηματική μέθοδος (και όχι ως ερασιτεχνική συλλεκτική δραστηριότητα) των ανθρωπολογικών, των κοινωνικών, των εθνογραφικών και λαογραφικών επιστημών, στοχεύει στη συλλογή παρελθοντικών και παροντικών ποσοτικών δημογραφικών, οικονομικών, πολιτισμικών στοιχείων, των οποίων η μελέτη και ανάλυση, σε συνδυασμό με την άμεση παρατήρηση, θα

---

⁸⁵ Βλ. Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παπιάς, *Τοπική Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 29-30, Γιάννης Βαρδακούλας, «Ο τοπικός τύπος και η συμβολή του στο τοπικό μας πρόβλημα» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ.41-50 και Νίκος Αντανόπουλος, «Η Ανάπτυξη της επαρχίας και ο τοπικός τύπος» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 29-36.

⁸⁶ Για τον τοπικό τύπο βλ. σχετικά: Μπακαδήμα-Ξουργιά Μαρία, «Ναυπακτικός Τύπος 1905-1956» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ.51-78 και επίσης Παναγιωτόπουλος Θωμάς Ν., «Ναυπακτικός Τύπος 1957-1995», *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 85-124.

⁸⁷ Βλ. Corans Jean, *Η επιτόπια Εθνολογική Έρευνα*, μτφρ. Κατερίνα Μάρκου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2004, σ.24.

αποτελέσει βάση δεδομένων και θα συμβάλλει έτσι στη βαθύτερη κατανόηση των υπό μελέτη και διερεύνηση φαινομένων ή στόχων.

- Ημικατευθυνόμενη-ημιδομημένη ερευνητική συνέντευξη⁸⁸. Πρόκειται για μια ερευνητική τεχνική-μέθοδο ως μια διαδικασία λεκτικής συλλογής και καταγραφής πληροφοριών, μέσα από την άμεση αλληλεπίδραση ερευνητή και ερωτώμενου, που ενέχει σχετικά πλεονεκτήματα, αλλά και μειονεκτήματα⁸⁹. Η συλλογή πληροφοριών με την τεχνική της συνέντευξης, τόσο του επίσημου ηγεμονικού λόγου (δήμαρχοι, αντιδήμαρχοι, αντιπρόσωποι κρατών, πρόεδροι συλλόγων κλπ), όσο και του λόγου της συλλογικής μνήμης των υπολοίπων κοινωνικών ομάδων (ντόπιων, ξένων, τουριστών, αλλοδαπών, νέων, μεγαλύτερων σε ηλικία, ανδρών και γυναικών, υποκειμένων με διάφορα μορφωτικά επίπεδα) έγινε με τη βοήθεια του ψηφιακού μαγνητοφώνου, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις έγινε συλλογή στοιχείων με την τήρηση σχετικών σημειώσεων. Μέσα από την τεχνική της συνέντευξης αναδεικνύεται ο λόγος των υποκειμένων και των μνημών που αυτά κουβαλούν. Και είναι τόσο ο ίδιος ο λόγος που συγκροτεί τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα του τόπου, μέσα από τις διάφορες εκδοχές αναπαράστασης και διαχείρισης της ιστορικής μνήμης, όσο και οι σιωπές του, ως αποτέλεσμα σκόπιμης ή άθελης λήθης.
- Η σύγχρονη τεχνολογία βοήθησε επίσης να καταγραφούν διάφορες αποτυπώσεις των αναπαραστάσεων της μνήμης Ναυμαχίας, με τη λήψη εικόνων από την βιντεο-κάμερα.

Σε ένα δευτερογενές στάδιο ακολούθησε προσπάθεια θεωρητικής επένδυσης της εργασίας, αλλά και επεξεργασία και ερμηνεία των συλλεχθέντων στοιχείων και των προφορικών μαρτυριών.

Επίσης παρουσιάζονται:

---

⁸⁸ Βλ. σχετικά με την τεχνική της συνέντευξης Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κων/να Μπάδα -Ρ. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. Ρ. Βαν Μπουσχότεν- Ν. Ποταμιάνος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, 165-185, 273-298, βλ. επίσης Γιώργος Τσιώλης, ό.π., Ρέα Κακάμπουρα, ό.π. και Louis Cohen-Lawrence Manion, ό.π., σ.373-410. Πρβλ. επίσης Βασίλης Δαλκαβούκης, *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005.

⁸⁹ Βλ. Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ.30-31.

- Φωτογραφική αποτύπωση και παρουσίαση των μνημείων που σχετίζονται με τη Ναυμαχία.
- Παρουσίαση φωτογραφιών και τελετουργικών δρώμενων της Ναυμαχίας. Η εργασία συνοδεύεται από κατάθεση D.V.D., που συνιστά αναπόσπαστο τμήμα της και το οποίο αποτελεί ευγενική παραχώρηση της Αναπτυξιακής του Δήμου Ναυπάκτου.

Η εργασία διαρθρώνεται σε πέντε μέρη:

Στο πρώτο μέρος γίνεται αναφορά στο θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της έρευνας. Αρχικά παρουσιάζεται η θεωρητική προσέγγιση της έννοιας της μνήμης (ατομικής, συλλογικής, ιστορικής) και των αναπαραστάσεών της. Επίσης παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο διαχείρισης της μνήμης, έτσι όπως αυτό εγγράφεται στη λογική και το πνεύμα του ιστορικού - πολιτιστικού τουρισμού και της αιφόρου αναπτυξιακής πολιτικής της Ε.Ε. των τελευταίων δεκαετιών. Ακολουθεί η μεθοδολογία και τα στάδια της έρευνας.

Στο δεύτερο μέρος γίνεται μια διαδρομή ιστορικής μνήμης στην πόλη της Ναυπάκτου, έτσι όπως εγγράφεται στο χώρο στο χρόνο.

Το τρίτο μέρος αναφέρεται στην ιστορία και τη μνήμη του γεγονότος της «Ναυμαχίας της Ναυπάκτου» ή της «Ναυμαχίας των Εχινάδων Νήσων», έτσι όπως αυτή καταγράφεται από τις γραπτές πηγές. Στη συνέχεια η μνήμη της Ναυμαχίας ορίζεται ως πεδίο ρητορικής διαπάλης, αλλά και ως πεδίο συγκρότησης επίσημων και ανεπίσημων συλλογικών μνημών. Λήθη και σιωπές, αμφισβητήσεις και συγκρούσεις αναδεικνύονται μέσα από τη διεκδίκηση του ιστορικού παρελθόντος και τη συνακόλουθη διαχείρισή του από το δήμο Οινιαδών, δήμο στον οποίο εντός των ορίων του, (σύμφωνα με γραπτές πηγές), σημειώθηκε σημαντικό μέρος των γεγονότων της Ναυμαχίας.

Στο τέταρτο μέρος η ιστορική μνήμη της Ναυμαχίας ορίζεται ως δυναμική προοπτική για την τοπική ανάπτυξη συνδεδεμένη με τον ιστορικό-πολιτισμικό τουρισμό.

Στο πέμπτο μέρος παρουσιάζονται κάποιες από τις πιο σημαντικές πολλαπλές όψεις της συγκρότησης της ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας, έτσι όπως αυτές εκφέρονται μέσα από σχετικές αναπαραστάσεις, από διάφορα πολιτιστικά θεάματα, από πολιτιστικές διαδρομές, από καλλιτεχνικές, θρησκευτικές και εκπαιδευτικές

εκδηλώσεις, (ως ενέργειες των δρώντων υποκειμένων σε δυναμικά πεδία δράσης του παρόντος).

Συμπεράσματα διατυπώνονται στη συνέχεια.

Ακολουθεί ο ονοματικός κατάλογος των πληροφορητών.

Τέλος, υπάρχει η παράθεση της βιβλιογραφίας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

I. ΝΑΥΠΑΚΤΟΣ, ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΜΝΗΜΗΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΧΡΟΝΟ

1. Σύντομη ιστορία του τόπου

Εικόνα 3
Άποψη της πόλης της Ναυπάκτου

Η ιστορική ταυτότητα της πόλης της Ναυπάκτου, έτσι όπως αυτή καταγράφεται και συγκροτείται από τις γραπτές αναφορές, φαίνεται να έχει τις ρίζες της βαθιά στο χρόνο και στο χώρο, που απλώνονται όμως ως τις μέρες μας. Η γεωφυσική θέση της πόλης, ως «υδάτινος και χερσαίος δρόμος», αλλά και το όνομά της, τής απέδωσαν μια ιδιαίτερη δυναμική. Έτσι από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα η πόλη, όπως και ο ευρύτερος χώρος της Ναυπακτίας παίζει ιστορικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτιστικό ρόλο όχι μόνο στην περιοχή, αλλά και στο ευρύτερο Ελλαδικό τοπίο⁹⁰.

Η ταυτότητα της πόλης είναι συνυφασμένη από μνήμες των προϊστορικών χρόνων⁹¹, των χρόνων των Οζολών Λοκρών και των Πρωτοϊστορικών χρόνων⁹². Οι ιστορικές πηγές αναφέρουν ότι η Ναύπακτος είναι από τις μοναδικές Λοκρικές πόλεις που διατηρεί το αρχαίο όνομά της έως τις μέρες μας. Στην αρχαιότητα η πόλη και η χώρα της Ναυπάκτου (<ναυς+ πήγνυμι, η ετυμολογική προέλευση της λέξης), ανήκε στη Δυτική Λοκρίδα. Για την ετυμολογική προέλευση της ονομασίας της πόλης συμφωνούν ο Πausanias, ο Apollodorus και ο Strabon⁹³. Κατά τον Apollodorus «και ναύς επήξατο (Τήμενος) της Λοκρίδας ένθα νυν απέκείνου ο τόπος και Ναύπακτος λέγεται. Ο Strabon επίσης, γράφει ότι «η Ναύπακτος

⁹⁰ Βλ. Σπυριδούλα Κ. Αλεξανδροπούλου, *Νότια Αιτωλία. Το οδικό δίκτυο έως τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα 1993, σ.69, 90-96, Ν.Μ. Τριψιανός, «Αρχαίοι οικισμοί στην επαρχία Ναυπακτίας», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αργίνο 1991, σ.184-195 και Ιωάννης Νεραντζής, *Η Χώρα των Αιτωλών, (συμβολή στη γεωπολιτική της οργάνωση), Αρχαιολογική και Ιστοριογεωγραφική έρευνα*, εκδ. Ίφιτος, Αργίνο, σ.19.

⁹¹ Βλ. Ιωάννης Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου, Προϊστορική- Οζολαία, Λοκρική- Ρωμαϊοκρατούμενη-Βυζαντινή-Μεσαιωνική-Οθωμανοκρατούμενη*, Αργίνο 2007, σ.17, όπου αναφέρεται ότι τότε βεβαιώνεται με ανασκαφές ο σπουδαίος προϊστορικός οικισμός των Μεσοελλαδικών χρόνων (2000-1580 π.Χ.).

⁹² Βλ. Ιωάννης Νεραντζής, ό.π., σ.17, όπου αναφέρεται ότι στο τέλος του 12^{ου} /αρχές του 11^{ου} αιώνα π.Χ. υπάρχει εγκατάσταση Δωριέων/Ηρακλειδών στη Ναύπακτο, και ναυτικός Λοκρικός οικισμός.

⁹³ Βλ. Γιάννη Δ. Βαρδακούλα, *Η Ναύπακτος στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος 1996, σ.14, Ιωάννης Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου*, ό.π., σ.24,30, καθώς και Στέφανος Παπαδόπουλος, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) και η σημασία της» *Ναυπακτικά*, τόμ. 3^{ος} (1986-87), περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ. 273-284.

συμμένει του Αντιρρίου πλησίον, ωνόμασται δ' από της ναυπηγίας της εκεί γενομένης, είτε των Ηρακλειδών εκεί ναυπηγησαμένων τον στόλον, ειθ' (ως φησίν Έφορος) Λοκρών έτι πρότερον παρασκευασάντων».⁹⁴ Στη ροή του χρόνου η πόλη φαίνεται επίσης να παίρνει και διάφορες άλλες παραπλήσιες ονομασίες: Ναύπακτος για τους Έλληνες γηγενείς, Έπακτος κατά τα Μεσαιωνικά χρόνια, Le Pacto, La Pacto, Nerantum, Neorantum, Neopatum, Neranto από τους Φράγκους, Leranto και Larente ονομάστηκε από τους Ενετούς, Inebacte ή Enebechte από τους Τούρκους, Μικρό Αλγέρι λόγω της πειρατείας και της δουλεμπορίας⁹⁵, και Έπαχτος στη νεώτερη ελληνική ιστορία⁹⁶. Πρόκειται για μια ονοματοδοσία με την οποία η σημερινή ταυτότητα της πόλης είναι άμεσα συνδεδεμένη, αφού πάνω σε αυτό το όνομα μέχρι και σήμερα οι άνθρωποι επενδύουν. Επενδύουν στη μακρά ιστορικότητα του τόπου τους, συγκροτώντας πάνω στο παρελθόν σύγχρονες δυναμικές μορφές ταυτότητας. Είναι μια δυναμική που εξελίχθηκε σε διακριτό στοιχείο του τόπου, την οποία και επιλέγουν οι τοπικοί φορείς να αναδείξουν μέσα από θεσμοθετημένες δράσεις.

Αναφορές και επιγραφές⁹⁷, που εντοπίστηκαν και καταγράφηκαν από αρχαιολογικές ανασκαφές και περιηγητές, ήδη από το 1660 μ.Χ. για την πόλη και τους κατοίκους της, συγκροτούν την τοπική μνήμη από τους αρχαίους ιστορικούς χρόνους, αλλά και κατά την κλασική και ελληνιστική εποχή⁹⁸. Το παρελθόν του τόπου σχετίζεται ακόμα και με αναφορές κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο (431-404), ενώ το 290 π.Χ. η πόλη προσχώρησε στην Αιτωλική Συμπολιτεία και παρέμεινε σε αυτή μέχρι που υποτάχτηκε στη Ρώμη το 188 π.Χ., αποκομίζοντας όλα τα θετικά του «Κοινού»⁹⁹. Η Ναύπακτος το 146 π.Χ. περιήλθε στους Ρωμαίους. Κατέστη μάλιστα πρωτεύουσα του Θέματος της κυρίως Ελλάδας. Ο πολεοδομικός ιστός της

⁹⁴ Βλ. Γ.Ι. Τσάκος, *Ιστορικές Αναφορές στο Δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006, σ.6.

⁹⁵ Βλ. Ιωάννης Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου, Προϊστορική-Οξολαία, Λοκρική-Ρωμαιοκρατούμενη-Βυζαντινή-Μεσαιωνική-Οθωμανοκρατούμενη*, Αγρίνιο 2007, σ.23

⁹⁶ Βλ. Αθανάσιος Δράκος, «Ναύπακτος», (*Έπαχτος*) και η ιστορία της από αρχαιοτάτων χρόνων, *Nafrakto* 1960, σ.2 και επίσης Ιωάννης Νεραντζής, ό.π., σ.23.

⁹⁷ Βλ. Ιωάννης Νεραντζής, *Η Χώρα των Αιτωλών, συμβολή στη γεωπολιτική της οργάνωση, Αρχαιολογική και Ιστοριογεωγραφική έρευνα*, εκδ. Ίφιτος, Αγρίνιο, σ.66.

⁹⁸ Βλ. Ερωφίλη Κόλλια και Έφη Σαράντη «Τα νεκροταφεία της κλασικής και ελληνιστικής Ναυπάκτου», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, Α' τόμ., σ. 231-241 και Ι. Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου, (κλασσικά χρόνια:500-301 π.Χ., και Ελληνιστικά χρόνια:300-146)*, ό.π. σ.35-50.

⁹⁹ Βλ. Γ.Ι. Τσάκος, ό.π., σ.18., βλ. επίσης σχετικές πληροφορίες Ευγενία Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου, «Η Ναύπακτος στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», περ. *Ναυπακτικά*, τ. 6^{ος}, (1992-93), σ.21-33.

πόλης στην περίοδο της Ρωμαιοκρατίας (146π.Χ-284μ.Χ.), αποδεικνύεται από σύγχρονες και αποσπασματικές σωστικές ανασκαφές¹⁰⁰.

Αργότερα, αφού διασπάστηκε η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία σε Ανατολική και Δυτική, περιήλθε στην κυριαρχία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, παραμένοντας ένα ισχυρό φρούριο με φυσικό λιμάνι, στο πιο στενό σημείο του Κορινθιακού κόλπου. Οι πληροφορίες, οι ιστορικές πηγές και τα μνημονικά κατάλοιπα του παρελθόντος για την Πρώιμη Βυζαντινή (Παλαιοχριστιανική) Περίοδο (284-717), όπως και για την Μεσοβυζαντινή Περίοδο (717-1025), καθώς και για την υστεροβυζαντινή Περίοδο (1025-1461), είναι πλούσιες, τόσο στην ελληνική όσο και στην διεθνή βιβλιογραφία¹⁰¹. Μετά το 1204, οπότε η Ναύπακτος περιέρχεται στο δεσποτάτο της Ηπείρου, τελεί υπό ενετική κυριαρχία¹⁰², ενώ οι Ενετοί ενίσχυσαν την οχύρωσή της για να αντιμετωπίσουν μια σειρά από τούρκικες επιθέσεις.

Το Οθωμανικό παρελθόν σχετίζεται με το έτος 1499, έτος κατά το οποίο η πόλη πέρασε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία αφού καταλήφθηκε από το σουλτάνο Βαγιαζίτ¹⁰³. Η οικιστική τοπογραφία της πόλης κατά τα Βυζαντινά χρόνια μαρτυράται, επίσης από σχετικά μνημονικά απομεινάρια¹⁰⁴. Μεσαιωνικές και Οθωμανικές¹⁰⁵ μνήμες από πηγές και κείμενα περιηγητών από την Ευρώπη¹⁰⁶ φανερώνουν την τοπογραφία της πόλης αυτής της περιόδου. Μια σειρά οχυρωματικών έργων, που αποτελούν σήμερα και κοινούς τόπους μνήμης, στο

---

¹⁰⁰ Βλ. Ιωάννης Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου*, ό.π., σ.212-254.

¹⁰¹ Βλ. Αλέξης Γ.Κ. Σαββίδης, «Η Ναύπακτος από τα πρωτοβυζαντινά χρόνια ως την οθωμανική κατάκτηση του 1499: Ιστορικό διάγραμμα», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.245-272 και Δημήτρης Κωστάντιος, «Προβλήματα προστασίας, έρευνας και ανάδειξης των Βυζαντινών μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ. 603-609.

¹⁰² Βλ. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. β΄, εκδ. Σ.Κ. Βλαστού (επενέκδοση Ηλία Ρίζου), Αθήναι 1856, σ.114-115.

¹⁰³ Χ. Δ. Χαραλαμπίδης, *Του Δήμου Ναυπάκτου η πόλη και τα χωριά, χορηγός Δήμου Ναυπάκτου*, Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2006, σ.13-14, όπου αναφέρεται ότι μετά την παράδοση της πόλης από τους Βενετούς στους Οθωμανούς ιδρύεται από αυτούς Σαντζάκιον, ενώ ο διοικητής του έφερε τον τίτλο του Πασά δύο ιππουριδίων. Μια από τις επαρχίες (καζάδες) που ανήκε στο Σαντζάκι Ναυπάκτου ήταν ο ομώνυμος Καζάς Ναυπάκτου, ο επονομαζόμενος Καζάς Βενέτικου, για τον οποίο πληροφορούμαστε από τον περιηγητή Πουκεβίλ ότι υπάγονταν σε αυτόν είκοσι ή είκοσι ένας οικισμοί.

¹⁰⁴ Βλ. Ι. Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου*, ό.π., σ.268-291.

¹⁰⁵ Βλ. Γ.Ι. Τσάκος, ό.π., σ.5, βλ. επίσης Θωμά Παναγιωτόπουλου, *Αναφορά στην Ιστορία της Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 2003, σ.27-28, 49, όπου αναφέρεται ότι επί Τουρκοκρατίας η πόλη αποτελούσε πασαλίκι, το οποίο μετά την αποχώρηση του Κιόρ Ιμπραήμ (22-4-1829) περιλήφθηκε στα εθνικά κτήματα, όπου επιτράπηκε να εγκατασταθούν σε αυτό οικογένειες Σουλιωτών.

¹⁰⁶ Βλ. Ι. Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου* ό.π., σ. 294-347.

φρούριο της πόλης δεν εξασφαλίζουν στους Οθωμανούς τη νίκη το 1571 στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου ενάντια στο στόλο των χριστιανικών κρατών¹⁰⁷.

Στα τέλη του 17ου αιώνα (1687), οι γραπτές πηγές αναφέρουν ότι ο Μοροζίνι κατόρθωσε να επανακτήσει την πόλη για λογαριασμό των Ενετών για ένα χρονικό διάστημα 12 χρόνων. Το 1692 ο Χαλίλ Πασάς πολιορκεί τη Ναύπακτο, ενώ λίγο αργότερα το 1699 με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς, μεταξύ Τουρκίας, Ενετίας, Αυστρίας και Πολωνίας, η Ναύπακτος επαναπροσαρτάται στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁰⁸.

Οι προσπάθειες των Ελλήνων να απελευθερώσουν την πόλη κατά την Επανάσταση του 1821 δεν έφεραν αρχικά αποτέλεσμα. Αργότερα το 1829 ο Κυβερνήτης Καποδίστριας με το υπ' αριθμ. 8905/23-1-1829¹⁰⁹ διάταγμα όρισε επικεφαλής των στρατευμάτων τον αδελφό του Αυγουστίνο, ο οποίος πέτυχε πολιορκώντας τη Ναύπακτο και πραγματοποιώντας μεγάλες ναυτικές και χερσαίες επιχειρήσεις να απομακρύνει τους Τουρκαλβανούς από την πόλη¹¹⁰. Με την απελευθέρωση της πόλης στις 18 Απριλίου του 1829, οπότε και ο συνταγματάρχης Πιέρης ύψωσε την ελληνική σημαία στο κάστρο της πόλης¹¹¹, η Επαρχία Ναυπακτοβενέτικου περιλαμβάνει 19 οικισμούς¹¹². Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους λαμβάνεται επίσης μέριμνα από τον Καποδίστρια για την επισκευή των οχυρώσεων του φρουρίου της και την οικοδόμηση όσων οικοδομημάτων του κρίθηκαν απαραίτητα¹¹³.

Η Ναυπακτία αποτέλεσε την Τρίτη επαρχία του αρχικά συσταθέντος Νομού Αιτωλίας και Ακαρνανίας (Διάταγμα 3/6-4-1833.ΦΕΚ 12)¹¹⁴. Ο Δήμος Ναυπακτίδος ή Ναυπάκτου λειτούργησε από το 1836, καθώς το 1835 καταργούνται οι δημογεροντίες με διάταγμα¹¹⁵ και μέχρι το έτος 1912.

¹⁰⁷ Βλ. Ι. Νεραντζής, ό.π., σ.77-80.

¹⁰⁸ Βλ. Ι. Νεραντζής, ό.π., σ.84.

¹⁰⁹ Βλ. Γ.Ι. Τσάκος, ό.π., σ.37, και Κώστα-Δήμου Μαραγιάννη, *Μακόνεια- Ρίζα-Μολύκρειο-Αντίρριο-Ναύπακτος, Ιστορικολαογραφικά και μνημεία τους*, Μακόνεια 2007, σ.61.

¹¹⁰ Βλ. Γ. Δ. Βαρδακούλα, *Η Ναύπακτος στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος 1996, σ.97-115.

¹¹¹ Βλ. Κώστα-Δήμου Μαραγιάννη, ό.π., σ.61.

¹¹² Βλ. Χ. Δ. Χαραλαμπόπουλος, ό.π., σ.13.

¹¹³ Βλ. Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Η Αιτωλοακαρνανία στα χρόνια του Ιωάννη Καποδίστρια, Πολιτειογραφία από ανέκδοτες αρχειακές πηγές», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.516-527.

¹¹⁴ Βλ. Ντίνου Μακρυγιάννη, «Διοικητικά και δημογραφικά στοιχεία της επαρχίας Ναυπακτίας» *Ναυπακτικά*, τόμ. Ε', Αθήνα 1990-91, σ.197-228.

¹¹⁵ Βλ. Χ. Δ. Χαραλαμπόπουλος, ό.π., σ.14.

Με το Β.Δ. της 20^{ης} Ιουνίου 1836 συστήθηκαν 30 διοικήσεις Κράτους με μία ή περισσότερες επαρχίες. Η επαρχία Ναυπακτίας ήταν Υποδιοίκηση και υπάγονταν στη Διοίκηση Αιτωλίας. Είχε ως πρωτεύουσα τη Ναύπακτο και ανήκε στη Γ' τάξη (πληθυσμός κάτω των 2000 κατοίκων)¹¹⁶.

Κατά την περίοδο 1861-1912 ο Δήμος¹¹⁷ μεταπήδησε στη Β' τάξη (πληθυσμός πάνω από 2000 κάτοικοι), ενώ με την εφαρμογή νόμου της 10^{ης} Φεβρουαρίου 1912 (ΦΕΚ 58 και 59/1912) η Ναύπακτος (πρωτεύουσα), περιελάμβανε και άλλες γειτονικές περιοχές.¹¹⁸ Η Ναύπακτος αναγνωρίστηκε σε κοινότητα Ναυπάκτου με το Β.Δ. της 31.8.1912 (ΦΕΚ 261/α/1912). Προήλθε από τον τέως Δήμο Ναυπακτίδος. Με τον Α.Ν. 1135/22.3.1946 (ΦΕΚ 112/Α/26.3.1946) αναγνωρίστηκε σε δήμο. Ο νόμος 2539/97 εντάσσει τις περισσότερες από τις κοινότητες του παλιού δήμου Ναυπάκτιδος στον δήμο Ναυπάκτου, ο οποίος αποτελείται πια από 13 δημοδιαμερίσματα¹¹⁹.

Κατά τους νεώτερους χρόνους σημαντικές σελίδες ιστορικής μνήμης γράφονται τα χρόνια του 1940-1950. Η πόλη της Ναυπάκτου, όπως και η ευρύτερη περιοχή δεν μένει αμέτοχη στα γεγονότα της δεκαετίας της κατοχής, της εθνικής αντίστασης και του Εμφύλιου Πολέμου. Από τους πρώτους βομβαρδισμούς τον Οκτώβριο του '40, μέχρι και τα τέλη του '49, η περιοχή αποτελεί το χώρο εκτύλιξης σοβαρών πολεμικών γεγονότων¹²⁰.

---

¹¹⁶ Βλ. Ντίνου Μακρυγιάννη, ό.π., αναφέρεται ότι η επαρχία Ναυπακτίας συμπεριελάμβανε τα χωριά: Φροξυλιά, Μαμουλάδα, Βομβοκού, Βελβίνα, Σκάλα, Παλαιοχωράκι, Νεόκαστρο, Βρόστιανη, Δάφνη, Καλαβρούζα, Αγραπηδόκαμπο, Άγιο Γεώργιο και τους συνοικισμούς Μεχμετάκι και Δένδρο.

¹¹⁷ Βλ. Ντίνου Μακρυγιάννη, ό.π., σ.197-228, όπου αναφέρεται ότι ο θεσμός των Δήμων κράτησε μέχρι την ψήφιση και την εφαρμογή του Νόμου ΔΝΖ' του 1912, έτος οπότε και αρχίζει η εφαρμογή του ιστορικού για την αυτοδιοίκηση Νόμου 117 (ΔΝΖ'/1912).

¹¹⁸ Βλ. Ντίνου Μακρυγιάννη, ό.π., όπου αναφέρονται οι περιοχές: Αφροδίτη, Άνω και κάτω Βασιλική, Αντίρριον, Αγραπηδόκαμπος, Βρόστιανη, Βλαχομάνδρα, Βελβίνα, Βομβοκού, Γαυρολίμνη, Δάφνη, Καλαβρούζα, Μαμάκου, Νεόκαστρο, Μαμουλάδα, Μπεζαΐτες, Ξηροπήδαγο, Παλαιοχωράκι, Πιτσινέϊκα, Ρίζα, Σκάλα, Φαμήλα, Φροξυλιά και τους συνοικισμούς Αγ. Γεώργιο, Αγ. Ιωάννη, Ασπροβρύση, Βρώμιαρη, Καστελλάκι, Κουσκουνούλι, Λεύκα, Λυγιά, Μούϊ, Πλατανίτης, Σοποτό και Τρύπου.

¹¹⁹ Βλ. σχετικά Χ. Δ. Χαραλαμπίδης, *Τον Δήμον Ναυπάκτου η πόλη και τα χωριά*, ό.π., σ.16-19.

¹²⁰ Για σχετικές πληροφορίες της περιόδου του εμφυλίου βλ. Κων/να Μπάδα-Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ, Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2010. Βλ. επίσης Γιάννης Ράπτης, *Συμβολή στην ιστορία της Ναυπάκτου, Γεγονότα περιόδου 1940-1950*, εκδ. Ερήνης και Γιάννη Ράπτη, Ναύπακτος 2003, Σοφία Κασβίκη, «Η Πολιτιστική Δραστηριότητα στην Αιτωλοακαρνανία κατά την περίοδο 1940-1950», στο Κων/να Μπάδα και Θανάση Δ. Σφήκα (επιμ.), *ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ, Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, ό.π., σ.403-411, καθώς και το βιβλίο της Π.Ο.Α.Ε.Α.: Πανελλήνια Οργάνωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, *Η Εποποιία της εθνικής μας Αντίστασης, 1941-1945*, εκδ. Καμπύλη, Αθήνα 2003.

Αξιόλογες πληροφορίες¹²¹ υπάρχουν επίσης σχετικά και με τους διατελέσαντες προέδρους και δημάρχους της Ναυπάκτου, για τις περιόδους 1833-1912, από το 1912-1946 και από το 1946 μέχρι σήμερα.

Σήμερα η Ναύπακτος, πόλη του διευρυμένου δήμου Ναυπακτίας, βρίσκεται στα ριζά του όρους Ριγανίου και είναι χτισμένη με αμφιθεατρική μορφή στις Β.Δ. ακτές του Κορινθιακού κόλπου, 10 χιλιόμετρα Β.Α. του πορθμού του Ρίο- Αντίρριου και 35 χιλιόμετρα Α. του Μεσολογγίου¹²², ενώ φημίζεται για την ιδιαίτερη γραφικότητά της.

Ο βασικός οικιστικός ιστός της πόλης οργανώνεται διαχρονικά πάνω και γύρω από το λιμάνι¹²³. Το κέντρο της πόλης εκτείνεται αρχικά γύρω από την πλατεία λιμένος, ενώ περιβάλλεται από το πολύ καλής διατήρησης ενετικό πενταζωνικό κάστρο¹²⁴, «φρούριον αξιόλογον¹²⁵», το οποίο βρίσκεται σε κορυφή λόφου του όρους Ριγανίου, 200 περίπου μέτρων. Το τείχος κυκλικής μορφής με 100μ. διάμετρο, έχει σύμφωνα με έρευνες τους θεμέλιους λίθους του από τα χρόνια της κλασσικής αρχαιότητας σύμφωνα με αναφορές του 426 π.Χ. από το Θουκυδίδη¹²⁶, γεγονός που τεκμηριώνει τη διαχρονική οχύρωση της πόλης¹²⁷.

Σε μικρή ακτίνα γύρω από την πλατεία εντοπίζονται επί των ημερών μας το δημαρχείο, εμπορικά καταστήματα, σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και η κεντρική εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, πολιούχου της πόλης. Εκφράζονται έτσι όλες οι μορφές κοινοτικής εξουσίας¹²⁸. Συναντώνται επίσης και πολλές λιθόγλυπτες πέτρινες βρύσες, αλλά και πλατάνια¹²⁹.

Το φυσικό περιβάλλον της περιοχής είναι ιδιαίτερης αισθητικής αξίας, αντανακλώντας ταυτόχρονα την ιστορία του τόπου, ενώ ο κατοικημένος χώρος

¹²¹ Βλ. σχετικές πληροφορίες Χ. Χαραλαμπίδου, ό.π., σ. 17-21, όπου παρατίθενται στοιχεία μέχρι το 2006 και επίσης Ζωή Καζανά- Γιάννη Χαλάτση, *Οδωνυμικά Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 1997, σ.33-34.

¹²² Γ.Ι. Τσάκος, *Ιστορικές Αναφορές στο Δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006, σ.6. Γενικότερα δες Πανταζής Νίκος, *Η Ναύπακτος μέσα στους αιώνες-Μύθος και πραγματικότητα*, Ναύπακτος 1991.

¹²³ Γ.Α.Κ., συλλογή Γ. Βλαχογιάννη, αρ.εγγράφου 1373, 1334, 1335, 1336, κτύο 19, όπου εντοπίζονται περιγραφές από τον Rouqueville.

¹²⁴ Γ.Ι. Τσάκος, *Ιστορικές Αναφορές στο Δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006, σ.6.

¹²⁵ Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. β', εκδ. Σ.Κ. Βλαστού (επενέκδοση Ηλία Ρίζου), Αθήνα 1856, σ.116.

¹²⁶ Βλ. Ζωή Καζανά-Γιάννης Χαλάτση, *Οδωνυμικά Ναυπάκτου*, εκδ. Δήμου Ναυπάκτου 1997, σ.55-60.

¹²⁷ Βλ. Ι. Νεραντζής, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου* ό.π., σ.125-173.

¹²⁸ Βλ. Β. Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, Αθήνα, 1995. σ. 162-163.

¹²⁹ Γ.Α.Κ., συλλογή Γ. Βλαχογιάννη: στο υπ' αρ. εγγράφο 1392, κτύο 19, αναφέρεται ότι την κεντρική πλατεία υπήρχε πλάτανος για τον οποίο ο Ελληνικός Ταχυδρόμος, τυπωμένος στην Αθήνα στις 27 Απριλίου του 1839 κάνει αναφορά: «γράφουν εκ Μεσολογγίου ότι ο αρχαιότατος και υπερμεγέθης πλάτανος κείμενος εντός της αγοράς της πόλεως Ναυπάκτου, πεσών ως εκ της σαθρότητός του επλάκωσε και κατεδάφισε τέσσερα εκ των παρακειμένων εργαστηρίων[...].

περιβάλλεται τόσο εντός του ιστορικού ενετικού κάστρου, όσο και εκτός αυτού. Τις τελευταίες δεκαετίες ο οικιστικός ιστός επεκτείνεται αρκετά χιλιόμετρα έξω από τον ιστορικό πυρήνα. Τα ενετικά τείχη προβάλλονται από κάθε πλευρά της πόλης, ενώ ο οικιστικός νόμος επιβάλλει την οικοδόμηση με τέτοιο τρόπο που αυτά να διακρίνονται.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν και αντανακλούν την εικόνα μιας πόλης που κατέχει τον τίτλο της ιστορικής και τουριστικής πόλης, η οποία συνθέτει στο παρόν μια συμβολική ταυτότητα, ακουμπώντας σε μια σύνθεση από μνήμες ή σύμβολα ολόκληρου του παρελθόντος της. Με το διάταγμα της 31-08-1949 (ΦΕΚ 202 Τ.Α.) η Ναύπακτος χαρακτηρίστηκε τουριστική πόλη. Μέχρι σήμερα έχει κηρυχθεί ως διατηρητέα η περιοχή εντός των ορίων της πόλης της Ναυπάκτου. Επίσης έχει χαρακτηριστεί ως τόπος ιστορικός και ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους (ΦΕΚ 1486/27.12.73, Υ.Α. Φ31/51494/3888/18.12.73), το φρούριο¹³⁰ (ΦΕΚ401/14.10.37, Β.Δ.24.9.37), η οικία Μπότσαρη (ΦΕΚ. 10/21.1.53, Υ.Α.82455/3077/22.12.52), κτήριο στην οδό Κέω 9, ιδιοκτησίας Ιωάννου Χρ. Τρικκαίου, γιατί κτισμένο από το 1862 διασώζει ένα πλήθος διαφορετικών αρχιτεκτονικών μορφών καθώς και παραδοσιακών στοιχείων. Διατηρητέα είναι ακόμη στη Ναύπακτο η Παλαιοπαναγιά και το κωδωνοστάσιο της πόλης με σχετικές νομοθετικές διατάξεις.¹³¹ Στις μέρες προβάλλεται όμως ως κυρίαρχο και σημαντικό πολιτιστικό γεγονός η τελετουργική αναπαράσταση της ιστορικής Ναυμαχίας του 1571, καθώς και ένα πλήθος άλλων εκδηλώσεων που εντάσσονται στο σχετικό εορταστικό πρόγραμμα κάθε έτους. Ας σημειωθεί ότι οι πρώτοι εορτασμοί ξεκίνησαν μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, ενώ θεσμοθετήθηκαν ως επίσημες εκδηλώσεις με το Π.Δ.599 το 1981. Πρόκειται για την τέλεση ενός πλήθους όψεων τελετουργικών αναπαραστάσεων που διαδραματίζουν συνεκτικό ρόλο εντός των ορίων της πόλης, μεταβιβάζοντας παράλληλα προς τους άλλους μια αίσθηση αυθεντικότητας.

Από όλα τα παραπάνω φαίνεται πως η δομή του φυσικού περιβάλλοντος παίζει ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτισμικών θεσμών, ενώ ρόλο παίζουν και οι ευρύτερες οικολογικές προϋποθέσεις, που σε συνάρτηση με συγκεκριμένες

¹³⁰ Βλ. σχετικά με το κάστρο Ιωάννα Κωστή, «Νέα στοιχεία για το κάστρο της Ναυπάκτου», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τ. Β', σ.587-593.

¹³¹ Βλ. σχετικά Γ. Αλεξόπουλου, «Κρατική παρέμβαση στην Αιτωλοακαρνανία από την απελευθέρωση μέχρι σήμερα», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ. 581-590.

οικονομικές στρατηγικές συνθέτουν ένα σημαντικό παράγοντα για την αύξηση των τοπικών πόρων. Οι κοινότητες ανάλογα με τους οικονομικούς προσανατολισμούς τους, συνδέονται με ευρύτερα πολιτισμικά μορφώματα και έτσι ανοίγονται καινούριοι δρόμοι για την μείξη και «την εισαγωγή υλικών και πνευματικών αγαθών», τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε μεταλλάξεις και μετασχηματισμούς κοινωνικών θεσμών και συνηθειών¹³².

Εν κατακλείδι οι Ναυπάκτιοι-κάτοχοι του χώρου επικαλούνται και διαχειρίζονται την ιστορία του τόπου τους ως συμβολικά φορτισμένη και στερεοποιημένη αξία¹³³, ενώ η ταυτότητα της πόλης είναι συνυφασμένη με τις ιστορικές μνήμες του χώρου, καθώς και με τα απομεινάρια του πολιτισμού που αυτή παρήγαγε, διατήρησε και ανέδειξε μέσα στο χρόνο. Η συγκρότηση της τοπικής ταυτότητας επιτυγχάνεται όχι μόνο από τις ιστορικές βιβλιογραφικές αναφορές, αλλά και από τη δημόσια συντήρηση όλων των ιστορικών ιχνών μνήμης, καθώς και μέσα από την προβολή τους σε τοπικό και ευρύτερο επίπεδο. Προϊστορικό, ιστορικό, αρχαίο, ρωμαϊκό, βυζαντινό, ενετικό, οθωμανικό και νεώτερο παρελθόν συγκροτούν κοινούς τόπους μνήμης σε μια αναπόσπαστη ολότητα, αφήνοντας όμως να ξεχωρίσει τις τελευταίες δεκαετίες η Ναυμαχία του 1571, της οποίας οι ποικίλες αποτυπώσεις και αναπαραστάσεις συμβάλλουν στη συγκρότηση μιας συλλογικής μνήμης και ταυτότητας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

I. Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ Η ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

---

¹³² Βλ. Βασίλης Νιτσιάκος-Χ. Κασίμης, *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής, Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, εκδ. Πλέθρον και Δήμος Κόνιτσας 2000, 2008, σ.88,92-93.

¹³³ Βλ. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ' ένα νησιωτικό τοπίο», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307, όπου αναφέρεται ότι ο άνθρωπος εγγράφει τον εαυτό του στο χώρο (αλλά και στο χρόνο εφόσον μιλάμε για ιστορία και/ή παράδοση) μέσα από τις αφηγήσεις, δεξ επίσης Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ. 252.

1. Το ιστορικό γεγονός και η μνήμη της Ναυμαχίας μέσα από τις γραπτές πηγές

«Η τύχη του κόσμου τρεις φορές εξαρτήθηκε από την έκβαση Ναυμαχίας. Στη Σαλαμίνα, στο Άκτιο και στη Ναύπακτο.»
(Ζουριέν ντε λα Γκραβιέρ, Γάλλος ναύαρχος)¹³⁴

Εικόνα 4
Ο πάπας Πίος ο Ε΄

Γραπτές πηγές σχετικές με την ιστορία του γεγονότος της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1571), μεταξύ της συμμαχίας του Πάπα Πίου του Ε΄, της Ισπανίας και της Βενετίας εναντίον των Οθωμανικών δυνάμεων, αναφέρουν ότι το γεγονός έχει τα βαθύτερα αίτια¹³⁵ του σε στρατιωτικο-πολεμικές αφετηρίες

¹³⁴ Βλ. Μιχάλης Σταφυλάς, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου-Τα προηγηθέντα και οι επιπτώσεις της», *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 425-437.

¹³⁵ Βλ. Σπύρος Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της Αγροτικής Οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ΑΙ.)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σ.536, Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα, 2002, σ.7 και επίσης Τηλέμαχου Βλασσόπουλου, *Περί των δύο Περιονύμων Ναυμαχιών των Χριστιανικών της Ευρώπης Δυνάμεων κατά των Τούρκων, τω 1571 και 1827 εν Ελλάδι*, τύποις Δ. Αθ. Μαυρομάτη, Αθήνησι, 1875, σ. 9, όπου αναφέρεται ότι η Τουρκία κατά το χρονικό διάστημα 1525-1546 αγωνιζόταν διπλωματικά και στρατιωτικά ανεπιτυχώς στον Ινδικό Ωκεανό και την Ερυθρά Θάλασσα, δηλαδή κατά του νέου θαλάσσιου δρόμου που είχαν ανακαλύψει οι Πορτογάλοι (1497-1498) από όπου και πραγματοποιούνταν το εμπόριο μπαχαρικών κυρίως, της Ευρώπης με την Ινδία. Μετά την πανωλεθρία των οθωμανικών δυνάμεων σε πολεμικές επιχειρήσεις αναγκάστηκε να παραιτηθεί από αυτό τον αγώνα, στρέφοντας το ενδιαφέρον της σε κτήσεις σε παράλιες πόλεις της Μεσογείου. Κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα η Βενετία στηρίζει ακόμα τις δυνάμεις της στο εμπόριο και τη ναυτιλία. Όμως τα συμφέροντά της απειλούνται μετά τον πόλεμο της Κιοτζά (1380). Η τούρκικη αρπακτικής υφής θαλασσοκρατία στο ανατολικό και δυτικό τμήμα της Μεσογείου έπειτα από μια σειρά καταλήψεων κτήσεων και πολιορκιών οδηγεί σε πλήρη ανασφάλεια τη ναυσιπλοΐα. Αυτό δημιουργεί ανησυχία στην Ευρώπη που όμως αδυνατεί να συνεργαστεί για την αντιμετώπιση της οθωμανικής απειλής. Παρόλα αυτά το 1538 επιτυγχάνεται συμμαχία μεταξύ του Πάπα, της Ισπανίας και της Βενετίας εναντίον των Τούρκων. Το 1560 όμως ο συμμαχικός στόλος καταστρέφεται στην Τζέρμπα της Τυνησίας από τον τουρκικό στόλο υπό την αρχηγία του Καπουδάν πασά Πιαλή. Κι αφού έχουν προηγηθεί κι άλλες πολιορκίες το 1566 καταλαμβάνεται η Χίος, ενώ ο σουλτάνος Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής εκστρατεύει στην Ουγγαρία εναντίον του αυτοκράτορα Μαξιμιλιανού του Β΄ σημειώνοντας επιτυχίες.

προηγούμενων δεκαετιών. Σήμερα η ναυτική αυτή σύρραξη από πολλούς μελετητές ανάγεται σε συμβολικό ιστορικό γεγονός. Έτσι η βαθύτερη έννοια τόσο του γεγονότος όσο και της διάρκειας του στο χρόνο εμφανίζονται ως ζητήματα που έχουν να κάνουν με την πρόσληψή του στο παρόν. Πρόκειται για ένα ζήτημα που σχετίζεται κυρίως με το πώς αφηγούμαστε την ιστορία και τη σημασία που αποδίδουμε σε αυτή και όχι μόνο με την αντικειμενική πραγματικότητα¹³⁶.

Γραπτές πηγές αναφέρουν ότι η Ναυμαχία αποτέλεσε το αποκορύφωμα ενός τριετούς ναυτικού πολέμου, στα πλαίσια των διεθνών οικονομικο-πολιτικών συγκυριών της ευρύτερης περιοχής της Μεσογείου - μιας περιοχής που όπως αναφέρει ο Μπροντέλ «είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις χώρες που βρέχονται από τα νερά της, όσο και ο πηλός με τα χέρια του κεραμοποιού που τον πλάθει». Η ιστορία αναφέρει ότι στόχος των Τούρκων τα τέλη της δεκαετίας του 1560 ήταν η Κύπρος, που ήδη βρίσκονταν υπό βενετική κτήση. Έτσι το φθινόπωρο του 1569 ο Σελήμ Β΄, έκανε εμφανείς τις ενδείξεις του για επερχόμενο πόλεμο στην περιοχή. Έπειτα από μια σειρά συγκρούσεων και ενός δεκάμηνου αποκλεισμού η ενεργός πολιορκία της Αμμοχώστου άρχισε την 1^η Μαΐου του 1571. Τελικά, έπειτα από σκληρές μάχες στις 20 Ιουλίου οι πολίτες της Αμμοχώστου ζήτησαν από τους Βενετούς συνθηκολόγηση με τις εχθρικές δυνάμεις. Η συνθηκολόγηση πραγματοποιήθηκε στις 4 Αυγούστου του 1571¹³⁷, ενώ αποτέλεσε παράλληλα και μια επιπλέον αιτία και αφορμή για μια χωρίς καθυστέρηση μετωπική αναμέτρηση με τις οθωμανικές δυνάμεις¹³⁸, καθώς δεν τηρήθηκαν οι προβλεπόμενες συμφωνίες¹³⁹.

---

¹³⁶Πρβλ. Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991, σ.73. Βλ. επίσης HYGO BICHENO, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571*, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα 2006, σ.40-41 και Νότης Δ. Μπότσαρης, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη, Αθήνα 2001, σ.9-29, όπου επίσης αναφέρεται ότι στην εκστρατεία ο Πάπας Πίος ο Έσκεμμένα έδωσε το χαρακτήρα της Σταυροφορίας, ώστε να ενισχυθεί το πολεμικό συναίσθημα των ναυμάχων.

¹³⁷Βλ. Αρίγκο Πετάκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απόθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006, σ.192-207 και Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.87-88.

¹³⁸Βλ. Νικολάου Ζουγανάτου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων ύστερα από 410 χρόνια», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.136-154.

¹³⁹Βλ. Βασιλείου Σταυρογιαννόπουλου, *Ναυμαχία Ναυπάκτου, (7-10-1571), μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στόλου*, ανάπτυπον εκ της Γενικής Στρατιωτικής Επιθεωρήσεως του Αρχηγείου Στρατού, μηνός Δεκεμβρίου 1972, σ.5, όπου υπογραμμίζεται πως οι Τούρκοι αφού «κατέλαβον την Αμμόχωστον υπό ορισμένους όρους όχι μόνον δεν ετήρησαν -τη συμφωνία- αλλά και προέβησαν εις λεηλασίας και σφαγές των παραδοθέντων Ενετών εκδείραντες μάλιστα ζώντα τον Ενετόν φρούραρχον της πόλεως Μάρκον Αντόνιον Βραγαδίνον». Ο Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ. 9, αναφέρει για το ίδιο γεγονός ότι: «ο φρούραρχος αφού εγδάρει ζωντανός το δέρμα του γεμισμένο από άχυρα περιφέρετο εις τους δρόμους της πόλης».

Την ίδια εποχή η στρατιωτική αδυναμία της Βενετίας να αντιμετωπίσει επιτυχώς τους Τούρκους την οδηγεί σε αναζήτηση βοήθειας από τις ευρύτερες χριστιανικές δυνάμεις, χωρίς όμως να υπάρχει αρχικά ανταπόκριση¹⁴⁰. Όμως ο Πάπας ο Πίος ο Ε΄ άδραξε την ευκαιρία δημιουργίας Ιερού Συνασπισμού¹⁴¹. Διαπραγματεύσεις και συνεδριάσεις¹⁴² καταλήγουν το Μάιο του 1571 στη δημοσιοποίηση της συνθήκη ιδρύσεως Ιερού Αντιτουρκικού Συνασπισμού. Με απόφαση του Πάπα Πίου του Ε΄ ορίστηκε αρχιναύρχος της Ισπανίας στη Μεσόγειο ο Δον Χουάν, ο νόθος γιος του βασιλιά της Αυστρίας Καρόλου του Ε΄. Επιπλέον με απόφαση επίσης, του Πάπα και σύμφωνα με τις πρακτικές εκείνης της εποχής, όπου τα σχέδια καταστρώνονταν και εγκρίνονταν από πολυμελή συμβούλια¹⁴³, συγκεντρώθηκε στη Μεσσήνη ναυτική δύναμη¹⁴⁴ με γενικό αρχηγό τον Ισπανό πρίγκιπα Δον Χουάν, ενώ επικεφαλής επιμέρους κινημάτων ορίστηκαν οι Σεμπασιάνο Βενιέριο, ως αρχηγός του Βενετικού στόλου, ο Αντόνιο Κολόνα, ως αρχηγός του παπικού στόλου¹⁴⁵, ο Μάρκο Κουερίνι και άλλοι.

Ο συμμαχικός στόλος απαρτιζόταν από 209 γαλέρες, 70 φρεγάτες και 6 γαλεάσσες, με 28.000 πολεμιστές, εκ των οποίων 8.000 Έλληνες. Το σώμα ξεκίνησε από τη Μεσσήνη τη 17η Σεπτεμβρίου και κινούνταν προς Νότο για να καταλήξει στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου την 7η Οκτωβρίου. Εκεί βρισκόταν έτοιμος προς αντιμετώπισή του ο τούρκικος στόλος, που απαρτιζόταν από 208 γαλέρες και 60 περίπου γαλιότες, επανδρωμένες με περισσότερους από 25.000 πολεμιστές, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν και διάσημοι πειρατές. Αρχηγός του στόλου ήταν ο νέος Καπουδάν πασάς Μουεζζίν Ζαντέ Αλή πασάς¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 31-32 και 49-51 και Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ.8., όπου αναφέρεται ότι ο αρνητισμός αυτός είχε τις ρίζες του στην έλλειψη επιθυμίας πρόκλησης εχθροπραξιών με την ισχυρή Οθωμανική αυτοκρατορία, αλλά και στις διαφορετικές επιδιώξεις κάθε κράτους, ανάλογα πάντα με τους οικονομικούς του προσανατολισμούς αλλά και σε δυσκολίες συνεννόησης, οι οποίες είχαν τις ρίζες τους σε εθνικιστικούς, εγωιστικούς, ανταγωνιστικούς και φιλοηγετικούς λόγους.

¹⁴¹ Βλ. Αρίγκο Πετάκο, ό.π., σ.179-191 και Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.34., όπου αναφέρεται ότι ο Πάπας μερίμνησε για την εξεύρεση οικονομικών και υλικών πόρων από εκκλησιαστικές πηγές, ενώ ακόμη ζήτησε από τους Ιππότες της Μάλτας να βοηθήσουν τη Βενετία. Το ίδιο έκαμε και με το Βασιλιά Φίλιππο της Ισπανίας, ο οποίος τελικά δέχθηκε για τους δικούς του λόγους

¹⁴² Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ.8 και Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.51, όπου αναφέρεται ότι οι διαπραγματεύσεις και οι συνεδριάσεις σχετικά με τη διάρκεια, τον αμυντικό και τον επιθετικό χαρακτήρα του Συνασπισμού αυτού διήρκεσαν από τις 2 Ιουλίου του 1570 μέχρι τις 25 Μαΐου του 1571, οπότε και υπογράφηκε στη Ρώμη η σχετική συνθήκη.

¹⁴³ Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.39-40.

¹⁴⁴ Βλ. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. β΄, εκδ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1856, σ.204.

¹⁴⁵ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ.8.

¹⁴⁶ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ι΄, Εκδοτική Αθηνών, Εταιρία ιστορικών εκδόσεων, σ.304-323, βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ.10-11 και Αρίγκο Πετάκο, ό.π., σ.170-171.

Εικόνα 5
Γαλέρα εκείνης της εποχής

Ξεκινώντας από τη Μεσσήνη ο Δον Χουάν, επιθυμούσε την καταναυμαχία του τουρκικού στόλου, έχοντας πάντα σύμμαχο προς αυτόν το στόχο του, τους Σεμπασιάνο Βενιέρ, Μαρκαντόνιο Κολόνα, Αγκοστίνο Μπαρμπαρίγκο, Αντόνιο Κανάλε, και τον Ισπανό Δον Αλβάρο ντε Μπαθάν. Προβληματισμένος και επιφυλακτικός όμως παρέμενε ο Ντόρια, προβάλλοντας την δική του επιχειρηματολογία προς αποφυγή βεβιασμένων ενεργειών¹⁴⁷. Στην εκστρατεία δόθηκε από τον Πάπα σκόπιμα ο χαρακτήρας της Σταυροφορίας, ενώ καθαγιασμένες σημαίες του Χριστού επιδόθηκαν στον Δον Χουάν και στον Μαρκαντόνιο Κολόνα προκειμένου να αναπεταθούν την ημέρα της μάχης.

Τελικά¹⁴⁸, «κατά δε την 2 ώραν της 7 Οκτωβρίου εθεάθησαν αλλήλοις οι δυο στόλοι μακρόθεν· ο μεν χριστιανικός, εν ω εξήρχετο εκ των Εχινάδων νήσων, ο δε τουρκικός, εν ω παρέπλεε τα ιχθυοτροφεία του Μεσολογγίου¹⁴⁹. [...] «Ήταν περίπου 7:30 το πρωί όταν εθεάθηκε ο τουρκικός στόλος σε απόσταση 10 μιλίων περίπου¹⁵⁰.»

Οι δυνάμεις των στόλων, χωρίς να είναι μέχρι σήμερα επακριβώς προσδιορισμένες, καθώς οι γραπτές μαρτυρίες δεν συμφωνούν¹⁵¹ ως προς το μέγεθός τους, αντιπαρατάχθηκαν στην περιοχή του ακρωτηρίου Σκρόφα.

¹⁴⁷ Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, *ό.π.*, σ.87-88.

¹⁴⁸ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *ό.π.*, σ. 10, όπου αναφέρεται ότι ήδη από τις 15 ή κατ' άλλους στις 16 Σεπτεμβρίου ο στόλος ετοιμάζεται να πλεύσει προς την Κέρκυρα, αλλά τελικά αγκυροβολεί στον κόλπο του Τάραντα. Την 17^η Σεπτεμβρίου ο στόλος έπλευσε στο Καστέλ Μπιάνκο, ενώ την επομένη βρίσκεται στο ακρωτήρι Σκυλίτσι και την μεθεπομένη στον Κρότωνα. Στις 24 του ίδιου μήνα έφτασε στην νησίδα Φανό, 12 μίλια δυτικά της Κέρκυρας. Δυο μέρες αργότερα ο στόλος παρέπλευσε στις βόρειες ακτές του νησιού για ύδρευση και ανεύρεση καυσόξυλων και στις 30 του ίδιου μήνα απέπλευσε συγκεντρωμένος προς τη Ηγουμενίτσα όπου αποκλείστηκε λόγω κακοκαιρίας, σημείο από το αποχώρησε στις 3 Οκτωβρίου κατευθυνόμενος προς τη Ζάκυνθο.

¹⁴⁹ Βλ. Π. Αραβαντινός, *ό.π.*, σ.206.

¹⁵⁰ Νότης Δ. Μπότσαρης, *ό.π.*, σ. 100.

¹⁵¹ Βλ. Αρίγκο Πετάκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απόθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006, σ. 208-234 και Γεώργιος Αθανασιάδης-

Εικόνα 6

Σκρόφες, ο χώρος διεξαγωγής της ναυμαχίας¹⁵²

Οι προετοιμασίες της Ναυμαχίας ξεκίνησαν και από τις δυο πλευρές, ενώ «αμφότεροι οι στόλοι επλησίασαν εις απόστημα βολής, παρατεταγμένοι επί κοίλην τάξιν, ήτις ην η επικρατεστέρα καθ'όλας τας ναυμαχίας της εποχής εκείνης». «Αν τους κοίταζες από ψηλά, ο χριστιανικός στόλος είχε αναπτυχθεί σε σχήμα σταυρού και ο οθωμανικός έμοιαζε με ημισέληνο¹⁵³».

Εικόνα 7

Η παράταξη των στόλων, από πίνακα που εκτίθεται στο μουσείο Ναυμαχίας Ναυπάκτου

Οι χριστιανοί απέδωσαν στην επικείμενη ναυτική σύρραξη το χαρακτήρα σταυροφορίας και ο Δον Χουάν κάρφωσε στον ιστό της ναυαρχίδας του τον

Νόβας, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1571)», Δύο Λόγοι εκφωνηθέντες εν Βενετία και Αθήναις, στο ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 46, Αθήναι (1971), σ.166.

¹⁵² <http://www.doiniaddon.gr/index.php/photos>, (ανάρτηση: 28-12-2011)

¹⁵³ Τηλέμαχου Βλασσόπουλου, *Περί των δύο Περιονύμων Ναυμαχιών των χριστιανικών της Ευρώπης Δυνάμεων κατά των Τούρκων, τω 1571 και 1827 εν Ελλάδι*, τόποις Δ. ΑΘ. Μαυρομμάτη, Αθήνησι, 1875, σ.10 και Αρίγκο Πετάκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απώθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006.

Εσταυρωμένο, γνωστό ως «Χριστό της Ναυπάκτου», ενώ άλλα ελληνικά σκάφη σήκωσαν «λάβαρα φέροντα την εικόνα των προστατών Αγίων¹⁵⁴».

Εικόνα 8

Αντίγραφο της Γαλέρας «Ρεάλ που εκτίθεται στο μουσείο Ναυμαχίας Ναυπάκτου

Οι οθωμανικές δυνάμεις απέπλευσαν από το αγκυροβόλιο του Γαλατά, έχοντας λάθος εκτιμήσεις για τις δυνατότητες των αντιπάλων τους¹⁵⁵ και όντας πεπεισμένοι για το αήττητο του στόλου τους¹⁵⁶. Και «[...] εν τη θέση εκείνη ήρξατο πόλεμος σκληρότατος και απεγνωσμένος¹⁵⁷» γύρω στις 10:00 π.μ.. Αρχικά εντοπίστηκε ανάμεσα στην αριστερή πλευρά των Βενετών και τη δεξιά των Οθωμανών, όμως γρήγορα επεκτάθηκε στο κέντρο. Οι τακτικές και οι μέθοδοι πολέμου ήταν αυτές που εφαρμόζονταν την τότε εποχή στις ναυμαχίες, αλλά και σύμφωνες με τα ιδεολογικά, πολιτικά και θρησκευτικά πρότυπα του καιρού εκείνου¹⁵⁸. Σχετικές με τις γνώσεις και την εποχή ήταν ακόμη και οι διατροφικές εντολές που εφαρμόστηκαν από τους ανώτερους αξιωματικούς στα διανομεία των γαλέρων προς τους άντρες των πληρωμάτων, προκειμένου αυτοί με την κατάλληλη

¹⁵⁴ Βλ. Ν. Ζουγανάτου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων ύστερα από 410 χρόνια», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.136-154.

¹⁵⁵ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 126-127 και επίσης σ. 136.

¹⁵⁶ Βλ. Αλόνσο ντε Λα Μπαρρέρα, «Αφήγηση των Συμβάντων της Αρμάδας του Αγίου Στεφάνου (1571), (από έγγραφο του 1571), στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.3-15.

¹⁵⁷ Βλ. Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. β', εκδ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1856, σ.208.

¹⁵⁸ Βλ. Καγιετάνο Ρόσελ, «Ιστορία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και κρίσεις για τη σημασία και τις συνέπειες εκείνου του συμβάντος», ανάτυπον εκ της *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα 1987, 64-68 και 71-73.

διατροφή να έχουν τη δύναμη να πολεμήσουν¹⁵⁹. Οι συγκρούσεις ήταν φοβερές και κάθε παράταξη ακολούθησε τη δική της στρατηγική¹⁶⁰, μη έχοντας όμως τη δυνατότητα, μέσα στη φοβερή εμπλοκή που επικρατούσε, για σαφή εικόνα της συνολικής πορείας της Ναυμαχίας¹⁶¹.

Τις πρώτες απογευματινές ώρες, και μέσα σε πέντε περίπου ώρες¹⁶², η Ναυμαχία είχε λήξει με τρομακτικές απώλειες και από τις δυο πλευρές, αφού από τις εκατέρωθεν αντίπαλες παρατάξεις οι νεκροί ήταν τόσοι, που έμοιαζε σαν οι γαλέρες να στηρίζονται πάνω σε πτώματα¹⁶³. Οι απομείναντες δυνάμεις των Τούρκων κατάφυγαν προς τη Ναύπακτο, ενώ οι χριστιανικές αγκυροβόλησαν με ασφάλεια στον όρμο του Πεταλά. Στις 9 Οκτωβρίου ο συμμαχικός στόλος μετακινήθηκε 8 μίλια προς το Δραγαμέστο, ενώ στις 13 του ίδιου μήνα κινήθηκε για τη Λευκάδα προς αναγνώριση του φρουρίου της Αγίας Μαύρας¹⁶⁴.

Γραπτές πηγές αναφέρουν ότι οι απώλειες και από τους δυο στόλους ήταν τεράστιες, χωρίς μέχρι σήμερα να έχει επιτευχθεί ο ακριβής προσδιορισμός¹⁶⁵. Υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν 40.000 περίπου Τούρκοι και 7.700 χριστιανοί στους οποίους πρέπει να προστεθούν και 2.300 κυρίως Έλληνες κωπηλάτες χριστιανικών πλοίων, μαζί με τους καπεταναίους τους και επιπλέον 4.000 περίπου τραυματίες που πέθαναν αργότερα¹⁶⁶. Η εθνικότητα που είχε τις περισσότερες απώλειες¹⁶⁷ ήταν η ελληνική, γιατί πολλές χιλιάδες ανθρώπων της αυτής εθνικότητας υπηρετούσαν και στους δύο στόλους, «μεθ'ων πεσόντων και ο Κέρκυραίος Πέτρος Μπούας πλοίαρχος

---

¹⁵⁹ Βλ. το φυλλάδιο, «CAMBUSSA DA GAGERA», (Το Διανομείο των Γαλέρων), Marco polo System, Lepanto 9 Ottobre 2009, που εκδόθηκε τον Οκτώβριο του 2009 στις σχετικές εορταστικές εκδηλώσεις της πόλης της Ναυπάκτου.

¹⁶⁰ Βλ. HYGGO BICHENO, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571*, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα 2006, σ.410-414 και επίσης Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 149-161.

¹⁶¹ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 135 -147.

¹⁶² Βλ. Ν. Ζουγανάτου, ό.π., σ.142.

¹⁶³ Βλ. Καγιετάνο Ρόσελ, «Ιστορία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και κρίσεις για τη σημασία και τις συνέπειες εκείνου του συμβάντος», ανάτυπον εκ της *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα 1987, σ.70.

¹⁶⁴ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 159, και σ. 166 -169.

¹⁶⁵ Βλ. Τ. Βλασσόπουλου, ό.π., σ.11, για άλλη σχετική αναφορά βλ. Νικολάου Ζουγανάτου, ό.π., σ.142.

¹⁶⁶ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος 10^{ος}, σ.318-319, βλ. επίσης Γιάννης Γαϊτάνης, «Έλληνες Καπεταναίοι στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου» *Ναυπακτικά*, τομ. 6^{ος} (1992-93) περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ. 213-220..

¹⁶⁷ Βλ. Κώστα-Δήμου Μαραγιάννη, *Μακόνεια-Ρίζα-Μολύκρειο-Αντίρριο-Ναύπακτος, Ιστοριοκοινογραφικά και μνημεία τους*, Μακόνεια 2007, σ. 60, όπου αναφέρει ότι εντοπίστηκε το 1968 στην Κέρκυρα και επί της λεωφόρου Ευγενίου Βουλγάρεως, κοντά στον Άγιο Σπυρίδωνα, σημείο με θαμμένα οστά επτανησίων Ελλήνων ναυμάχων[...].

γαλέας Κερκυραϊκής» καθώς και ο Ανδρέας Καλλέργης από την Κρήτη¹⁶⁸, όπως και εκατοντάδες άλλοι κρητικοί, καθώς αξιόλογο τμήμα του στόλου των Βενετών που ήταν επανδρωμένο και εξοπλισμένο στην Κρήτη¹⁶⁹. Αναφέρεται επίσης ότι «μετά την φρικτήν και πολύκροτον ταύτην ναυμαχία [...] η θάλασσα εδείκνυεν επόψιν τρομεράν και λυπηροτάτην [...], ενώ επακολούθησε διανομή των λαφύρων, ύστερα από πολλές διενέξεις και διαφωνίες, «γενομένης μεταξύ των νικητών εν τη νήσω Κέρκυρα¹⁷⁰».

Με τη λήξη της Ναυμαχίας προκλήθηκε μεγάλος ενθουσιασμός στην Ευρώπη, ενώ διατυπώθηκαν διάφορες επιχειρησιακές σκέψεις¹⁷¹. Από τα πολλά σχέδια¹⁷² το μόνο που έγινε πράξη, έπειτα από διάσκεψη στη Ρώμη, ήταν ο σχεδιασμός ρεαλιστικών επιχειρήσεων του 1572. Γραπτές επίσης πηγές αναφέρουν ότι μετά την ήττα της Τουρκίας στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου το Οθωμανικό κράτος προκειμένου να αυξήσει τα έσοδά του και τις μεγάλες του ανάγκες που πρόεκυψαν από τους πολέμους που διεξήγαγε επέβαλε βαρύτερες φορολογικές υποχρεώσεις στους υπηκόους του και ιδιαίτερα στους χριστιανούς. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και η μετατροπή του αναγίζ σε χρήμα, μέτρο που συγκλόνησε τους χριστιανούς φορολογούμενους ύστερα από τα 1580¹⁷³. Εκτός από τις οικονομικές συνέπειες τραγικά γεγονότα, έπειτα από τη Ναυμαχία διαδραματίστηκαν σύμφωνα με τις εξιστορήσεις του Κων/νου Σάθα στα Σάλωνα, στο Γαλαξίδι και στη Μάνη¹⁷⁴. Επίσης η αποχώρηση των χριστιανικών δυνάμεων από την περιοχή είχε σα συνέπεια τη μεγάλη συγκέντρωση οθωμανικού στρατού στη Δ. Στερεά, με αποτέλεσμα να

¹⁶⁸ Βλ. HUGO BICHENO, ό.π., σ.523-526. βλ. επίσης Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. β', εκδ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1856, σ.206 και Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 167. Αναφορές σχετικές υπάρχουν στη σ.75 του Καγιετάνο Ρόσελ, ό.π..

¹⁶⁹ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2002, σ.12-13, καθώς και Κώστα-Δήμου Μαραγιάννη, ό.π.,σ.63.

¹⁷⁰ Βλ. HUGO BICHENO, ό.π., σ.526-527, καθώς και Π. Αραβαντινός, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τ. β', εκδ. Σ.Κ. Βλαστού, Αθήνα 1856, σ. 214.

¹⁷¹ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 174, όπου αναφέρεται ότι στη Γαλλία εκφράστηκαν χαρμόσυνοι πανηγυρισμοί, αν και αρχικά ως χώρα ήταν αντίθετη προς του σκοπούς του Ιερού Συνασπισμού. Η Αγγλία άρχισε να βλέπει τη συμμαχία ως δύναμη εναντίον του προτεσταντισμού. Οι Βενετοί επιθυμούσαν την καταδίωξη μέχρι τέλους των Τούρκων, ενώ άλλοι πρότειναν σχέδια επιχειρήσεων κατά της Τύνιδας και του Αλγερίου, ή ακόμη και κατά της Αιγύπτου και της Συρίας, ή κατά της Ρόδου και της Κύπρου, ή ακόμη και κατά της Κωνσταντινούπολης. Υπήρξαν και κάποιοι άλλοι που σκέφτηκαν ακόμη και την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων. Οι Έλληνες όμως υποστήριζαν ότι με κατάλληλο σχεδιασμό και υποστήριξη θα μπορούσαν να επιτύχουν μια εξέγερση στην περιοχή της Πελοποννήσου.

¹⁷² Βλ. Καγιετάνο Ρόσελ, ό.π., σ. 77, 80-92, και Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 174.

¹⁷³ Βλ. Σπύρος Ασδραχάς, *Μηχανισμοί της Αγροτικής Οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΙΣΤ'ΑΙ.)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1978, σ.217, καθώς και σ.253.

¹⁷⁴ Βλ. Ιωάννης Κ. Χασιώτης, *Οι Έλληνες στις παραμονές της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου*, Θεσσαλονίκη 1970, σ.11.

καταπιέζονται υπερβολικά οι ντόπιοι κάτοικοι κι έτσι να ερημωθούν πολλοί μικροί οικισμοί στα πεδινά, αφού επήλθε εκεί μεγάλη μείωση του ελληνικού πληθυσμιακού στοιχείου¹⁷⁵.

Η νίκη των χριστιανικών δυνάμεων στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου αποτέλεσε αφετηρία για πυροδότηση επαναστατικών κινήσεων στον υπόλοιπο Ελληνισμό. Οι νικητές με απεσταλμένους τους προέτρεψαν τους ραγιάδες στους κοντινούς οικισμούς να πολεμήσουν εναντίον των κατακτητών. Έτσι εξεγέρσεις σημειώθηκαν στο Ανατολικό, την Κατοχή και τη Γουριά¹⁷⁶.

---

¹⁷⁵Βλ. Α. Δ. Παλιούρας, *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Μνημειακή Τέχνη*, Αθήνα 1985, σ. 28.

¹⁷⁶Βλ. Αρίγκο Πετάκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απώθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006, σ.259-270 και Ιωάννης Δημητρούκας, *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ.1470-1832)*, τόμ. Ι΄, εκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2010, σ.64.

2. Η μνήμη της Ναυμαχίας ως μορφή ρητορικής διαπάλης: "Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου"

ή

"Η Ναυμαχία των Εχινάδων Νήσων"

«Η ναυμαχία των ενωμένων χριστιανικών δυνάμεων εναντίον των οθωμανικών καταγράφηκε ως από τα ιστορικά γεγονότα, που άσχετα από τη βούληση των πρωταγωνιστών τους, αλλά λόγω μιας σειράς συγκυριών, σημάδεψαν και σημαδεύουν την ιστορία σε πολύ ευρύτερες περιοχές».
(Ελένη- Γλύκατζη Αρβελέρ)¹⁷⁷

Σύμφωνα με ιστορικές βιβλιογραφικές αναφορές η σύγκρουση των οθωμανικών και χριστιανικών δυνάμεων κατά τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου έλαβε χώρα στα νοτιοδυτικά παράλια του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Τα γεγονότα της ναυτικής σύρραξης εκτυλίχθηκαν στις εκβολές του ποταμού Αχελώου, νοτιοανατολικά των νήσων Εχινάδων, δηλαδή 27 χιλιόμετρα περίπου, μακριά της πόλης της Ναυπάκτου, (περίπου 15 μίλια δυτικά από αυτήν).

Οι Εχινάδες νήσοι αποτελούνται από μια ομάδα 25 νησιών¹⁷⁸ κοντά στα Ακαρνανικά βουνά και στην ευρύτερη περιοχή των εκβολών του ποταμού Αχελώου-υγροβιότοπου Μεσολογγίου. Τα νησιά καλύπτονται κυρίως από θάμνους ή γυμνά βράχια. Υπάρχουν όμως, μερικά που καλύπτονται από δάση, όπως ο Κάλαμος και ο Πεταλάς. Οι κύριες ανθρώπινες δραστηριότητες σε αυτά είναι η κτηνοτροφία και ο τουρισμός¹⁷⁹. Κατά την Ελληνική μυθολογία, οι Εχινάδες ήταν νύμφες που τιμωρήθηκαν από τον Αχελώο επειδή δεν τον υμνούσαν, έτσι η τιμωρία τους ήταν να γίνουν νησιά στις εκβολές του. Το όνομά τους πιθανότατα προέρχεται από την λέξη «εχίνος», η οποία σημαίνει αχινός, που υπάρχουν πολλοί στους υφάλους τους ή από τους χερσαίους εχίνους (=σκαντζόχοιρους) που ζουν εκεί. Υποστηρίζεται επίσης ότι ίσως πήραν την ονομασία τους «δια το τραχύ των πετρών τους»¹⁸⁰.

¹⁷⁷ Βλ. εφ. «Ναυπακτία», τεύχος 64^ο, Οκτώβριος 2008, σ.5.

¹⁷⁸ Χωρίζονται σε τρεις ομάδες: την Βόρεια, (διοικητικά ανήκει στον [δήμο Κεφαλληνίας](#)), που περιλαμβάνει τα νησιά Καλόγηρος, Δραγονάρα, Καρλονήσι, Προβάτι, Τσακαλοβούνι, Πίστρος, Ποντικός, Σοφία, Πράσσο και Μήδια, την ομάδα εμπρός από τις εκβολές του Αχελώου (διοικητικά ανήκει στον [δήμο Ιθάκης](#)), που περιλαμβάνει τα νησιά Πεταλάς, Ελαφονήσι, Διόνι, Κουνέλι, Μακρύ, Βρόμωνας και την τρίτη ομάδα που αποτελείται από την Οξειά και τη Σκροφούλα.

¹⁷⁹ <http://www.ornithologiki.gr/page>, (ανάρτηση:28-12-2011).

¹⁸⁰ Βλ. Διονύση Μιτάκη, *Οινιάδες- Κατοχή*, εκδ. Κοινότητας Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986, σ.22-28.

Εικόνα 9
Οι Εχινάδες Νήσοι

Και ενώ η κυρίαρχη εκδοχή της ιστορίας και των πηγών αναφέρει ως τόπο διεξαγωγής της Ναυμαχίας τις Εχινάδες νήσους, ένα πλήθος άλλων πηγών τόσο στην ελληνική όσο και στην διεθνή ιστορική βιβλιογραφία, αλλά και στα διάφορα έργα τέχνης (πίνακες ζωγραφικής, επιτοίχιους τάπητες, μνημεία, γλυπτά), που μνημονεύεται ή αναπαριστάνεται το γεγονός αναφέρεται ως «Ναυμαχία Ναυπάκτου».

Για την ονοματοδοσία αυτή διατυπώνονται διάφορες εκδοχές. Σύμφωνα με μια πρώτη εκδοχή η ονομασία αυτή δόθηκε όχι από το όνομα της πόλης της Ναυπάκτου, αλλά από το όνομα της ευρύτερης θαλάσσιας περιοχής ως «Κόλπου της Ναυπάκτου» (Colfo di Lepanto, όπως τον ονόμαζαν οι Ενετοί), όπου είχε συγκεντρωθεί ο οθωμανικός στόλος πριν αποπλεύσει για να συναντήσει τον χριστιανικό, αλλά και σημείο στο οποίο συγκεντρώθηκε και με τη λήξη των συγκρούσεων¹⁸¹. Η Ναυμαχία λοιπόν, πολιτογραφήθηκε ως «Ναυμαχία Ναυπάκτου»,

¹⁸¹ Βλ. Βασιλείου Σταυρογιαννόπουλου, *Ναυμαχία Ναυπάκτου, (7-10-1571), μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στόλου*, ανάπτυπον εκ της Γενικής Στρατιωτικής Επιθεωρήσεως του Αρχηγείου Στρατού, μινός Δεκεμβρίου 1972, σ. 3-4, με αυτήν την άποψη συμφωνεί και ο Αθανάσιος Δράκος, βλ. σχετικά «*Ναύπακτος*», (Επαχτος) και η ιστορία της από αρχαιοτάτων χρόνων, Ναφρακτος 1960, σ. 10, βλ. επίσης Καγιετάνο Ρόσελ, «Ιστορία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και κρίσεις για τη σημασία και τις συνέπειες εκείνου του συμβάντος», ανάπτυπον εκ της *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα, 1987, σ.77 και

αφού ως κόλπος Ναυπάκτου ονομάζονταν εκείνη την εποχή ο σημερινός Πατραϊκός και Κορινθιακός κόλπος¹⁸².

Εικόνα 10

Ο κόλπος της Ναυπάκτου, από πίνακα εποχής

Σύμφωνα με μια δεύτερη εκδοχή η ονομασία προέκυψε από τις πρώτες ιστορικές αναφορές των γεγονότων, που αναφέρουν ως τόπο διεξαγωγής τους τη Ναύπακτο, προκειμένου να τοποθετήσουν τα τεκταινόμενα σε γεωγραφικό χώρο που ήταν ευρύτερα γνωστός στο δυτικό κόσμο εκείνης της εποχής¹⁸³. Έτσι χάρτες με σχετικά διαγράμματα¹⁸⁴ αποτυπώνουν την περιοχή συγκέντρωσης και πορείας του χριστιανικού και του οθωμανικού στόλου πριν την έναρξη της ναυμαχίας στην πόλη της Ναυπάκτου. Σύμφωνα με την άποψη του Αθανασιάδη-Νόβα η Ναύπακτος, ως πόλη με εξέχουσα σημασία για την ευρύτερη περιοχή και καθότι ο οθωμανικός στόλος ευρίσκονταν εκεί ελλιμενισμένος και ναυλοχούσε, αποτέλεσε για τις χριστιανικές δυνάμεις βασικό στόχο, τόσο πριν την έναρξη της Ναυμαχίας όσο και μετά τη λήξη της. Επιπλέον αφού οι Οθωμανικές δυνάμεις αγκυροβόλησαν πριν τη Ναυμαχία στην Ναύπακτο, ήταν επόμενο κατά τη γνώμη του η «εγκυμονούσα ναυμαχία να πάρει εκ προοιμίου το όνομα αυτής της πόλης, άσχετα από τον ακριβή

ακόμη Μιχάλης Σταφυλάς, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου-Τα προηγηθέντα και οι επιπτώσεις της», *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 425-437.

¹⁸² Βλ. Γιάννη Δ. Βαρδακούλα, *Η Ναύπακτος στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος 1996, σ.77-80.

¹⁸³ Βλ. Βασιλείου Σταυρογιαννόπουλου, ό.π., σ. 3-4 και Παπαδόπουλος Στέφανος, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) και η σημασία της» *Ναυπακτιακά*, τόμ. 3^{ος} (1986-87), περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ. 273-284.

¹⁸⁴ Βλ. Β. Σταυρογιαννόπουλου, ό.π., σ.5.

τόπο που θα διεξάγονταν κανονικά», προσεπικυρώνοντας έτσι «την απόφαση της ιστορίας να δώσει στη μέλλουσα Ναυμαχία το όνομα της Ναυπάκτου¹⁸⁵.»

Στη βιβλιογραφία¹⁸⁶ η ναυτική σύγκρουση εντοπίζεται ακόμη και ως «Ναυμαχία των Εχινάδων Νήσων». Ο Γεράσιμος Μαζαράκης, «ανήρ μορφώσεως αδράς και θερμοτάτης φιλοπατρίας», (που διετέλεσε μεταξύ άλλων και γενικός γραμματέας της ελληνικής κοινότητας στο Κάιρο καθώς και γραμματέας των Πατριαρχείων της Αλεξάνδρειας), έγραψε διατριβή με τίτλο για «Το μόνο εν Ελλάδι μνημείον της παρά τας Εχινάδας Ναυμαχία». Σε άλλες πηγές αναφέρεται επίσης και ως «Ναυμαχία των Εχινάδων νήσων», ενώ ξένοι συγγραφείς ονομάζουν τα νησιά ως Νήσους CURZOLARI ή CUZOLARI. Έτσι σε κείμενο παπικής επιστολής του Βατικανού, που δημοσιεύτηκε την 15^η Ιανουαρίου του έτους 1965, αναφέρεται ότι ο πάπας Παύλος ο ΣΤ΄, «αποφάσισε να αποδώσει στις Αρχές της Δημοκρατίας (της Τουρκίας) αυτής το τουρκικό λάβαρο, που κατεκτήθη στο παρελθόν στη "ναυμαχία πλησίον των Εχινάδων Νήσων", που εφυλάσσετο μέχρι τώρα στη Basilica Liberiana της Ρώμης¹⁸⁷.»

Φαίνεται εν τέλει, ότι στην μακρά διάρκεια και μέσα από την αλληλοδιαδοχή και την αλληλεπίδραση μεταξύ των γραπτών και των προφορικών μαρτυριών να διαμορφώνεται μια ρευστή αντίληψη και μια ιδέα γύρω από τον τόπο που έγινε το γεγονός. Ωστόσο δεν είναι ο τόπος ή μόνο το γεγονός καθαυτό που ενέχει μια αξία. Η σημασία του γεγονότος έγκειται στο ότι αποτελεί το υπόστρωμα επάνω στο οποίο η συλλογική μνήμη και η φαντασία (το φαντασιακό) δομούν ένα σύνολο ιστοριών, συμβόλων και φαντασιακών ανακατασκευών¹⁸⁸.

---

185 Βλ. Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, «*Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)*», Δυο Λόγοι Εκφωνηθέντες Εν Βενετία και Αθήναις, στο *ανάπτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 46, Αθήναι 1971, σ.170-171, και Μ. Σταφυλάς, *ό.π.*, σ. 425-437.

¹⁸⁶ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Η τουρκική κατάκτηση της Χίου (1566) και της Κύπρου (1570-1571), Η Ναυμαχία των Εχινάδων (7 Οκτωβρίου 1571) και η απήχησή της στους Έλληνες (1571-1576)», τόμ. Ι΄, Εκδοτική Αθηνών, Α.Ε., Εταιρία ιστορικών εκδόσεων, Αθήνα 1974, σ.304-323.

187 Βλ. Ν. Ζουγανάτου, *ό.π.*, σ.151, 154, Αχιλλέας Έξαρχος, *η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2002, σ.10, 16-17, όπου αναφέρεται ότι οι Εχινάδες νήσοι αποτελούνται από μια συστάδα νησιών και νησίδων, απέναντι από τα δυτικά παράλια του νομού Αιτωλοακαρνανίας. Εκτείνονται κατά μήκος των ακτών από το ακρωτήριο Σκρόφα (δυτικά της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου, μέχρι το ακρωτήριο Τουρκόβιγλα, όπου εντοπίζεται στο δυτικό κέρασ του κόλπου του Αστακού. Όλες οι Εχινάδες είναι πετρώδεις και άνυδρες και κατοικούνται μόνο εποχιακά από βοσκούς και ψαράδες. «Νήσους ναυβάταις απροσφόρους» τις ονομάζει ο Ευρυπίδης σε ένα στίχο της «*Ιφιγένειας εν Αυλίδι*» και βασιλείο των Ομηρικών Ταφίων καθώς και ορμητήριο πανσπερμίας κουρσάρων τις αναφέρει ο Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, *βλ. ό.π.*, σ.173.

¹⁸⁸ Πρβλ. Alessandro Portelli, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991, σ.1

Στο δημοτικό τραγούδι ο λαός τραγουδά τη Ναυμαχία, τοποθετώντας τη μνήμη των τεκταινόμενων στην περιοχή της «Οφιδώνας», περιοχή που σύμφωνα με μελέτη ταυτίζεται με τις εκβολές του Αχελώου ποταμού¹⁸⁹:

*Να ήμουν πουλίν, να ήμουν πουλίν, να ήμουν και χελιδόνι,
να ήμουν και χρυσοκάναρον στον κόλφον της αγάπης,
να κάθομουν κι αλόγιαζα του ρήγα την αρμάδα,
πως αρμενίζει κι έρχεται σα νύφη στολισμένη.
Γυρεύει κόλφον για να μπη, λιμένα για ν'αράζη,
γυρεύει το Χαλίλ πασάν, για να τον πολεμίση
με τετρακόσια κάτεργα, με ζηνταδύο φρεγάδες.
Έρθαν και συντναμώσανε απάν'στην Οφιδώναν.
Τότε και το ρηγόπουλον χρυσήν φρεγάδα ρίχνει:
«Παιδιά μου Ρωμαιοπούλα, ελαδοβαφτισμένα,
σήμερον γεννηθήκαμε, σήμερον θα χαθούμε.
Για την αγάπην του Χριστού να μην παραδοθούμε».*

---

¹⁸⁹ Βλ. Σπυριδούλα Κ. Αλεξανδροπούλου, «Δημοτικό τραγούδι της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου», *Ηπειρωτικά χρονικά*, τόμ. 36^{ος}, εκδ. με χορηγία των Αγαθοεργών Καταστημάτων Ιωαννίνων, υπό την αιγίδα της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002, σ.313-324.

3. Συγκρότηση επίσημων και ανεπίσημων συλλογικών μνημών για τη Ναυμαχία

Άσχετα από την τελική ονομασία της Ναυμαχίας φαίνεται ότι η μνήμη του γεγονότος διαπέρασε τα χρόνια και προσδιόρισε πολύπλευρα την ταυτότητα της πόλης της Ναυπάκτου. Η μνήμη διαπερνά τα χρόνια και τις γενεές και αυτό που την ανατροφοδοτεί είναι διασφάλιση της ταυτότητας του ατόμου ή της ομάδας στο παρόν, η εξυπηρέτηση των αναγκών και η αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης και των αξιών της. Η μνήμη, με άλλα λόγια, συγκροτεί μια κοινή σχέση που ενώνει τα μέλη μιας ομάδας και επιτρέπει το χειρισμό των ορίων μεταξύ του «εαυτού» και του «άλλου», μεταξύ της ενδο-ομάδας και της εξω-ομάδας¹⁹⁰. Ωστόσο σε καμία κοινωνία δεν υπάρχει ομοιογένεια στη συλλογική μνήμη. Η ιστορική μνήμη δεν είναι μονοδιάστατη, αλλά υπάρχει ως δημόσια- επίσημη, ανεπίσημη, ιστορική. Έτσι η πολλαπλότητα του φαινομένου, που αποτελεί πηγή συγκρούσεων και αντιπαραθέσεων, (όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, καθώς διατυπώνονται διάφορες εκδοχές σχετικά με τον τόπο όπου διαδραματίστηκαν τα γεγονότα), μας «υπαγορεύει την αναγκαιότητα» να χρησιμοποιείται ο όρος δημόσια μνήμη, όταν ενέχεται και η μορφή της επίσημης μνήμης.

Η είδηση της θριαμβευτικής νίκης των χριστιανικών δυνάμεων επί των αλλόθρησκων οθωμανικών αποτέλεσε στη συγχρονία της την αφετηρία για πολυάριθμες πανηγυρικές εκδηλώσεις¹⁹¹ με πολυπληθείς αποτυπώσεις και αναπαραστάσεις, τόσο στο χώρο των γραμμάτων, όσο και στο χώρο των τεχνών, «εις άπαντα τον κόσμον¹⁹²».

Τις πρώτες μέρες του Νοέμβρη, μετά τη Ναυμαχία του Οκτώβρη, ο Δον Χουάν έφτασε θριαμβευτής στο λιμάνι της Μεσσήνης. Κατά την είσοδο στο λιμάνι οι γαλέρες έριξαν χαιρετιστήριες βολές, στις οποίες απάντησε το φρούριο της πόλης. Στη συνέχεια εν πομπή ο αρχιστράτηγος και οι συνοδοί του μετέβησαν στον

¹⁹⁰Βλ. Άννα Μαντόγλου, *Μνήμες:ατομικές-συλλογικές-ιστορικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005, σ.24.

¹⁹¹Βλ. Ιωάννης Δημητρούκας, *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ.1470-1832)*, τόμ. Ι, εκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2010, σ.65-67, όπου αναφέρεται ότι από το ίδιο κιάλας βράδυ ξεκίνησαν πανηγυρικές εκδηλώσεις, που διήρκησαν τρεις μέρες, στο λιμάνι του Πεταλά.

¹⁹²Τηλέμαχος Βλασσόπουλος, *Περί των δύο Περιονύμων Ναυμαχιών των Χριστιανικών της Ευρώπης Δυνάμεων κατά των Τούρκων, τω 1571 και 1827 εν Ελλάδι*, τύποις Δ. ΑΘ. Μαυρομάτη, Αθήνησι, 1875, σ.12.

καθεδρικό ναό όπου εψάλη, χοροστατούντος του αρχιεπισκόπου, δοξολογία. Αναφέρεται ότι δεν υπήρξε τιμή ή γιορτή που να μην τη σκέφτηκαν για να του αποδώσουν τιμές και ευχαριστίες. Θριαμβευτική υποδοχή με άμαξες, αψίδες, και πομπώδεις επιγραφές επιφυλάχτηκε και στον Μαρκαντόνιο Κολλόνα, όταν επέστρεψε κι αυτός την Ρώμη¹⁹³.

Οι φήμες για τη μεγάλη νίκη της χριστιανοσύνης εκείνη την εποχή, ως η έκφραση της συλλογικής μνήμης, γιορταστήκαν με ενθουσιασμό και πανηγυρισμούς σε όλη την Ευρώπη με διάφορους τρόπους. Οι σχέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές μορφές μνήμης, οι συνθήκες της κοινωνικής τους εμφάνισης, οι όροι της εκδήλωσής τους είναι που διαμορφώνουν το πεδίο της συλλογικής μνήμης. Η συλλογική μνήμη ως μια μορφή γνώσης του παρελθόντος - ως ιστορία, που πλάθεται και εκφέρεται από τις εκδηλώσεις της δεν είναι παρά μια τελούμενη ανάμνηση διάρκειας που επηρεάζεται έντονα από τους λόγους, τις εμπειρίες και του στόχους του εκάστοτε παρόντος. Η εκφορά της συλλογικής μνήμης ως η επίσημη εκδοχή της ιστορίας, είναι η κοινωνικά προσανατολισμένη προοπτική της στη διαχείριση της ετερότητας ή της ταυτότητας. Αυτό καθιστά την μνήμη ως μια περίπλοκη κατασκευή και ενεργητική διαδικασία, που συμβάλλει στη συγκρότηση ταυτοτήτων¹⁹⁴.

Μετά τη Ναυμαχία λοιπόν, πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις μνήμης για να τιμηθεί το γεγονός ακόμη και σε χώρες που δεν πήραν μέρος στον Ιερό Συνασπισμό, όπως στη Γερμανία¹⁹⁵. Όμως και στον υπόλοιπο κόσμο εκδηλώθηκε σχετικό ενδιαφέρον και κατά κάποιες πηγές άγγιξε ακόμα και την Ιαπωνία¹⁹⁶. «Σε διάφορες πόλεις οργανώθηκαν επιβλητικές τελετές. Εκφωνήθηκαν επιμνημόσυνοι και πανηγυρικοί λόγοι, κηρύγματα αναφέρθηκαν στη θρησκευτική διάσταση της νίκης, απαγγέλθηκαν εγκωμιαστικά ποιήματα και συντέθηκαν μουσικά έργα. Λεπτομερείς περιγραφές και απεικονίσεις εκείνης της εποχής σε χαρακτηριστικά ορισμένων από αυτούς τους εορτασμούς έχουν διασωθεί, δίνοντας τη δυνατότητα σχηματισμού ιδέας περί του μεγαλείου των εκδηλώσεων¹⁹⁷». Στη Ρώμη ο Πάπας ο Πίος ο Έ'σε επιβλητική

---

¹⁹³ Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ. 172, καθώς και Καγιετάνο Ρόσελ, «Ιστορία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και κρίσεις για τη σημασία και τις συνέπειες εκείνου του συμβάντος», ανάπτυπον εκ της *Ηπειρωτικής Εστίας*, Ιωάννινα, 1987, σ.78-79.

¹⁹⁴Βλ. Anna Collard, «Διερευνώντας την "κοινωνική μνήμη" στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παπαδέλλης, *«Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας»*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.357-389.

¹⁹⁵ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *ό.π.*, σ.20.

¹⁹⁶ Βλ. Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, *ό.π.*, σ.177-178.

¹⁹⁷ Νότης Δ. Μπότσαρης, *ό.π.*, σ. 175.

πομπή πανηγύρισε τη νίκη στο ναό του Αγίου Πέτρου¹⁹⁸, ενώ με ενθουσιασμό και συγκίνηση απέστειλε περικοπή από το κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον¹⁹⁹. Παράλληλα πραγματοποιήθηκαν μεγαλειώδεις πολυήμερες τελετές στη Νάπολη, όπου χτίστηκε και ναός αφιερωμένος στην Παναγία της Νίκης (1572). Πανηγυρικές εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν και στη Βενετία²⁰⁰. Μάλιστα ο Πάπας θέσπισε την εορτή της Παναγίας του Ροζάριο την 1^η κάθε Οκτώβρη, που εορτάζεται μέχρι σήμερα. Στη Βενετία επίσης «καθιερώθηκε ετήσια λιτανεία παρουσία του δόγη, μνημείο στήθηκε στην είσοδο του ναυστάθμου και αναμνηστικοί πίνακες κόσμησαν το ανάκτορο του δόγη, ενώ η φήμη και το κύρος του Σεμπαστιάνο Βενιέρ έγινε τόσο μεγάλη ώστε το 1577 εξελέγη δόγης²⁰¹». Εκτός από τις παραπάνω τελετές ο Πάπας ο Πίος ο Ε΄ έδωσε διαταγές προκειμένου να ανεγερθεί ναός αφιερωμένος στο όνομα της Παναγίας της Ναυπάκτου. Τυπώθηκαν επίσης και «εικόνες του Χριστού επί του Σταυρού» με την επιγραφή «Santo Cristo di Leranto²⁰²».

Στην Ισπανία, ο λαϊκός ενθουσιασμός εκφράστηκε με εξίσου μεγαλειώδεις τελετές. Παντού έψαλλαν δοξολογίες, μέχρι και στις ισπανικές αποικίες στην Αμερική. Καθιερώθηκε επίσης, ετήσια αναμνηστική τελετή στον καθεδρικό ναό του Τολέντο [...]. Στο Εσκοριάλ, όπου ο Ισπανός βασιλιάς πληροφορήθηκε την είδηση της νίκης ενώ προσεύχονταν, φυλάχτηκε η μεγάλη σημαία του Αλή πασά, η οποία κάηκε ύστερα από 100 περίπου χρόνια σε πυρκαγιά²⁰³.

Μετά τη Ναυμαχία κατέπλευσε στη Ζάκυνθο μέρος του χριστιανικού στόλου, όπου εκεί έθαψαν τους νεκρούς ενώ εορτάστηκαν και τα επινίκια. Εκδηλώσεις έγιναν σε όλο το νησί. Επίσης «όλοι οι κοινότητες της Ζακύνθου εψήφησαν, όπως κατ' έτος την εβδόμη Οκτωβρίου, επέτειο της ναυμαχίας της Ναυπάκτου, πανηγυρίζεται το γεγονός με τελετές και πανηγύρεις [...]. Παρόμοιες τελετές πραγματοποιήθηκαν και σε νησιά του Αιγαίου, όπως και στα υπόλοιπα Επτάνησα²⁰⁴. Αναφέρεται μάλιστα ότι στην Κέρκυρα ο αιχμάλωτος γιος του Καπετάν Πασά, που είχε φονευτεί κατά τη Ναυμαχία, βαφτίστηκε από τον Μάρκο Αντώνιο Κολόνα χριστιανός. Στην Κεφαλονιά επίσης, καθιερώθηκε από τους Βενετούς η επέτειος της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου ως μια μορφή εθνικής εορτής «της πρώτης του έτους, των κορυφαίων

¹⁹⁸ Βλ. Β. Σταυρογιαννόπουλου, ό.π., σ.27.

¹⁹⁹ Βλ. σχετικά Τηλέμαχου Βλασσόπουλου, ό.π., σ.12, βλ. σχετικά και Καγιετάνο Ρόσελ, ό.π., σ.79.

²⁰⁰ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ.19.

²⁰¹ Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 172-173.

²⁰² Βλ. Β. Σταυρογιαννόπουλου, ό.π., σ.27.

²⁰³ Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 172-173.

²⁰⁴ Βλ. Καγιετάνο Ρόσελ, ό.π., σ.78-79.

Αποστόλων, της Αγίας Ιουστίνης, επετείου της εν Ναυπάκτω Ναυμαχίας [...]»²⁰⁵. Ακόμη στο ίδιο νησί το 1571 ανεγέρθηκε ναός της «Παναγίας της Νικήτριας» (Santa Madonna Della Vittoria), και κατά άλλους αφιερωμένος στον Άγιο Μάρκο²⁰⁶, για τη νίκη των χριστιανικών δυνάμεων «κατά την ναυμαχίαν των Εχινάδων ή της Ναυπάκτου, ως κοινώς λέγεται εν τη ιστορία», με σχετική επιγραφή πάνω στην πόρτα της εισόδου της εκκλησίας. Στην Κεφαλονιά ακόμη το 1635 ανοικοδομήθηκε από τις συμμαχικές δυνάμεις η εκκλησία Madonna Della Vittoria, «ήτις είχεν ιδρυθή ενταύθα υπό των συμμάχων μετάν την ναυμαχίαν της Ναυπάκτου προς ανάμνησιν της νίκης, αλλ' εν τω μεταξύ πάλιν κατέπεσεν», κοντά στο γερμανικό Προξενείο και σε έδαφος όπου ήταν υπό την κυριότητά του. Το κοντινό γήπεδο της πόλης η δημοτική αρχή Αργοστολίου το ονομάτισε «Πλατεία της Ναυπάκτου» και «τας προς αυτήν άγουσας παρόδους Μαδρίτης και Ενετίας», άποψη για την οποία υπάρχουν αμφισβητήσεις από κάποιους μελετητές. Σήμερα και μετά από τους καταστροφικούς σεισμούς της Κεφαλονιάς το μόνο που έχει απομείνει ως μνημονικό ίχνος στο χώρο, εκεί που παλιά υπήρχε η Madonna Della Vittoria, είναι μια πολύ κακώς διατηρημένη αναθηματική στήλη που αναφέρει ότι είναι αφιερωμένη «τη αιωνία μνήμη των κατά την περιώνυμον Ναυμαχίαν της Ναυπάκτου 1571 ηρωικώς υπέρ του Χριστιανισμού και της ελευθερίας αγωνισαμένων και πεσόντων. Οι Κεφαλλήνες ιδρύσαντο έτει 1906».

Εικόνα 11

Αναθηματική στήλη στην Κεφαλονιά, φωτ. από:
<http://tab.ionio.gr/culture/activities/projects/epigraphs/viewer>

²⁰⁵ Βλ. Ν. Ζουγανάτου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων ύστερα από 410 χρόνια», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.136-154.

²⁰⁶ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, ό.π., σ. 13.

Εκτός από τη Santa Madonna Della Vittoria εντοπίζονται στην Κεφαλονιά ακόμη δυο μνημεία της Ναυμαχίας: ένα «εις τον αγιαλόν Σάμης και εν τινί εκεί Παλαιά της κοιμήσεως της Θεοτόκου εικόνι [...]». Αξιόλογα επίσης κρίνονται μια πινακοθήκη και ένα είδος μουσείου του Χαράλαμπου Γεννατά Τσιμαράτου²⁰⁷, στο χωριό της Παλικής Αγίας Θέκλης της Κεφαλονιάς με εκθέματα σχετικά με τη Ναυμαχία.

Η μνήμη της Ναυμαχίας αποτυπώθηκε στην επίσημη συλλογική μνήμη εκείνης της εποχής ως θέμα ποίησης. Γνωστοί ποιητές για σχετικά με τη Ναυμαχία ποιήματά τους είναι ο Ιταλός Τσέλιο Μάνιο, ο Άγγλος G.K.Chesteron (1874-1936). Η μνήμη της Ναυμαχίας αποτέλεσε ακόμα και αντικείμενο δεκάδων ιστορικών αναφορών (Χρονικό του Γαλαξιδίου) και φιλοσοφικών αναζητήσεων (Montaigne)²⁰⁸. Το γεγονός αποτυπώθηκε και στην ανεπίσημη συλλογική μνήμη, στη δημόδη ελληνική ποίηση. Μέσα από τους στίχους της ποίησης αποτυπώνονται και ανασύρονται γεγονότα και μνήμες που σφράγισαν την ιστορία του τόπου και της ταυτότητά της. Ο χρόνος σε αυτή την περίπτωση είναι εκείνος της προφορικής ιστορίας και της μνήμης, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στη δημοτική ποίηση²⁰⁹. Για τα ελληνικά δεδομένα γνωστό είναι ένα δημοτικό τραγούδι από την Πάργα, που γράφτηκε αμέσως μετά από τη Ναυμαχία, καθώς και ένα άλλο δημοτικό τραγούδι από την περιοχή της Πελοποννήσου. Εντοπίζονται επίσης και διάφορες διασκευές²¹⁰. Η γλώσσα του λαού μέσα από την ποιητική έκφρασή της αποτυπώνει την ιστορική μνήμη και την ταυτότητα του γεγονότος και επιπλέον το προβάλλει ως ένα «ιστορικό» κείμενο που επιχειρεί να συμβολίσει τη δύναμη του τοπικού ιστοριογραφικού χώρου²¹¹.

Τον ΙΖ' (17^ο) αιώνα αρχίζει να μειώνεται ο κίνδυνος της τουρκικής απειλής για την Ευρώπη. Έτσι η Ναυμαχία παύει να αποτελεί πηγή έμπνευσης για τους ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών. Η μνήμη όμως και το ενδιαφέρον για

²⁰⁷ Βλ. σχετικά Ν. Ζουγανάτου, ό.π., σ.136-154.

²⁰⁸ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.163, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2001, σ.11,12 καθώς και την ίδια εφ, με αρ. φ.304, σ.15, επίσης για περισσότερες λεπτομέρειες και εκτενείς αναφορές για τα έργα βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.189-196.

²⁰⁹ Πρβλ. Νιτσιάκος Βασίλης, «Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας, το παράδειγμα του χωριού Κίνικ (Περιβόλι Γρεβενών)», στο *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 45.

²¹⁰ Βλ. σχετική διασκευή στην εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.97, έτος Δ', Αθήνα, Οκτώβριος 1969, σ.1.

²¹¹ Πρβ. Λουκάς Δ. Τσιτσιπιής, «Συμβολική πρακτική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην Ελλάδα», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνομολογίας, Αθήνα 2008, σ. 305-322.

αυτό το γεγονός παραμένει ζωντανό για τους ιστορικούς και κυρίως τους Ισπανούς. Στην διάρκεια του ΙΗ΄ αιώνα σημειώθηκαν από την πλευρά των διανοουμένων απαξιωτικά σχόλια και έτσι χάθηκε το ενδιαφέρον για αυτήν. Στη βιβλιογραφία ωστόσο εντοπίζονται κάποιες εορταστικές εκδηλώσεις, στην Ευρώπη, το 1871 για τα 300 χρόνια της Ναυμαχίας²¹². Αυτή την εποχή στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, αλλά και στην Αμερική παρατηρείται μια τάση εκκοσμίκευσης των εορτών και του ημερολογίου, καθιστώντας πιο εύκολο τον πολλαπλασιασμό των εορτών και των τελετών που μνημονεύουν ιστορικά γεγονότα. Για τους συντηρητικούς και τους εθνικιστές η μανία μνημόνευσης και η ίδια η μνήμη αποτελεί ένα στόχο και επίσης όργανο διακυβέρνησης, καθώς διατείνεται ότι «ένα ελεύθερο έθνος έχει ανάγκη από εθνικές εορτές²¹³». Έτσι έναν αιώνα αργότερα τον ΙΘ΄ άρχισε να μελετάται και πάλι συστηματικά η Ναυμαχία και οι πρωταγωνιστές της, οπότε ζωντάνεψαν ξανά οι μνήμες και το ενδιαφέρον για το γεγονός. Κατά τον Κ΄ αιώνα παράμετροι της Ναυμαχίας που αφορούσαν τα πλοία, τον οπλισμό, την τακτική του πολέμου, και τις διάφορες κοινωνικο-οικονομικές, ιδεολογικο-πολιτικές, τις θρησκευτικές και άλλες προεκτάσεις, αποτελούν αντικείμενο διεπιστημονικής μελέτης και έρευνας²¹⁴.

Στην Ισπανία, με τη συμπλήρωση των 400 χρόνων από την Ναυμαχία πραγματοποιήθηκαν, μεγάλες μνημονικές τελετές, με ονοματοδοσίες δρόμων και πόλεων. Στα πλαίσια της ίδιας επετείου εορταστικές τελετές πραγματοποιήθηκαν και στην Ελλάδα (εκτενής αναφορά ακολουθεί στις παρακάτω σελίδες.)

---

²¹²Βλ. Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)», Διο Λόγοι Εκφωνηθέντες Εν Βενετία και Αθήναις, στο ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, τόμ. 46, Αθήναι 1971, σ.179.

²¹³ Βλ. Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ.130, βλ. επίσης και Eric Hobsbawm, «Introduction: «The Invention of Tradition», στο Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983, σ.1-14.

²¹⁴Βλ. Ν. Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ. 183.

15. Η Ναυμαχία ως πεδίο συγκρότησης της δημόσιας μνήμης

α. Η συγκρότηση της εθνικής-ιστορικής μνήμης της

Ναυμαχίας της Ναυπάκτου κατά την Δικτατορία

Μια επίσημη μνήμη που αποδίδει προσοχή στο ιστορικό γεγονός συγκροτείται και καταγράφεται το 1967, όταν με την «ΩΡΑΙΑ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ» και «δια πρώτην φοράν» διοργανώθηκε στην πόλη πανηγυρική εκδήλωση στη μνήμη του γεγονότος, «στεφθείσα από άκραν επιτυχίαν». «Τον εξαιρετικής σπουδαιότητας πανηγυρικών της ημέρας εξεφώνησεν με εκπλήσσοσα γλαφυρότητα και ευγλωττίαν, ο Διευθυντής της Βιβλιοθήκης κ. Κ. Οικονόμου, [...] ενώπιον των Στρατιωτικών και Πολιτικών αρχών και πρωτοφανούς εις όγκον συγκεντρώσεως πνευματικών ανθρώπων [...]». Η βιβλιοθήκη της πόλης ύστερα από «την επιτυχίαν αυτή» μελετά την καθιέρωση αυτής της εκδήλωσης «ως εθνικής τοπικής εορτής μεγάλης ακτινοβολίας»²¹⁵.

Στην επίσημη μνήμη καταγράφεται επίσης, ότι με την ευκαιρία των εορτασμών για τη συμπλήρωση 150 χρόνων από την επανάσταση του 1821, συμπεριλήφθηκαν εορταστικές εκδηλώσεις, με φολκλοριστικό περιεχόμενο και για τα 400 χρόνια από την επέτειο της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου. Πρόκειται για ένα παράδειγμα εθνικής αναπόλησης στα πλαίσια της οποίας έγινε προσπάθεια αναβίωσης του γεγονότος με διάφορους τρόπους. Το πρόγραμμα περιλάμβανε μεταξύ άλλων εκδηλώσεις στην Ακαδημία Αθηνών. Έτσι σε έκτακτη συνεδρία της 12^{ης} Οκτωβρίου του 1971, από τα πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών και «επί τη συμπληρώσει 400 ετών από της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου», πληροφορούμαστε ότι πραγματοποιήθηκαν σχετικές εκδηλώσεις παρουσία του Αντιβασιλέως, όπου ο Ακαδημαϊκός και πρόεδρος της Ακαδημίας Γεώργιος Αθανασιάδης-Νόβας εκφώνησε ενώπιον Ελλήνων, Ισπανών και Ιταλών εκπροσώπων σχετική με τη Ναυμαχία ομιλία, έπειτα από την εναρκτήρια προσφώνηση του προέδρου Σπύρου Μαρινάτου. Παράλληλες εκδηλώσεις μνήμης εορτάστηκαν και στην υπόλοιπη Ευρώπη.

Μετά από λίγες μέρες έγιναν για πρώτη φορά επίσημοι εορτασμοί στην πόλη της Ναυπάκτου παρουσία επίσημων προσκεκλημένων, αλλά και εορτασμοί στο χωριό Νεωχώρι της Παραχελιώτιδος περιοχής, όπου με φροντίδα της κοινότητας στήθηκε την ίδια χρονιά, ξύλινος σταυρός ύψους 12 μέτρων στο κοντινό νησάκι Σκρόφα, όπου σύμφωνα με τις γραπτές μνήμες διεξήχθη μέρος των γεγονότων της Ναυμαχίας. Οι

²¹⁵ Εφ. «Ναυπακτικά Νέα», αρ.φ. 58, έτος Β', Οκτώβριος 1967, σελ. 1.

εορτασμοί για την Ελλάδα έληξαν στις 14 Οκτωβρίου, όταν με το αντιτορπιλικό «ΠΑΝΘΗΡ» Έλληνες και Ευρωπαίοι εκπρόσωποι μετέβησαν στη θαλάσσια περιοχή, όπου έλαβε χώρα το γεγονός και έριξαν «επί του υγρού τάφου των αθανάτων νεκρών της ναυμαχίας στεφάνους εκ δάφνης: εκ μέρους της Ακαδημίας Αθηνών, εκ μέρους του Δήμου Ναυπάκτου, εκ μέρους της Κοινότητας Νεοχωρίου, εκ μέρους του Δυτικού Χριστιανικού κόσμου. Τούτον έριψεν ο εν Αθήναις πρέσβης της Ισπανίας²¹⁶».

Πρόκειται για εκδηλώσεις οι οποίες πραγματοποιούνται μια περίοδο, όπου στην Ελλάδα η στρατιωτική διακυβέρνηση επεδίωκε ιδεολογικά κατευθυνόμενες παρεμβάσεις στοχεύοντας να αλλάξει την εικόνα της, εντός και εκτός των συνόρων, κάνοντας παράλληλα προσπάθειες να αποδείξει ότι ενδιαφέρονταν πραγματικά για την ανάπτυξη της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής. Έτσι στα πλαίσια αυτά ιδρύεται και το Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών²¹⁷, ενώ πολλές φορές στους δήμους και στις κοινότητες δίνονται εντολές και οδηγίες για τέλεση εορτών με εθνικό περιεχόμενο. Άλλες φορές πάλι έχει κριθεί «δέον» [...] η «ονομασία και μετονομασία οδών και πλατειών με ονόματα [...] εκ της ιστορίας²¹⁸». Κατά αυτόν τον τρόπο εορτές ή ονοματοδοσίες και άλλες εκδηλώσεις καθίστανται σύμβολα με ρητορική σημασία. Άλλωστε τα σύμβολα του παρελθόντος τα οποία περιβάλλονται με μια αίγλη αποδεικνύονται χρήσιμα και αποτελεσματικά σε περιόδους έντονων κοινωνικών αλλαγών, όταν οι κοινωνίες υποχρεώνονται να ρίξουν τις πιο βαθιές πολιτισμικές (ή και ιστορικές) τους άγκυρες, προκειμένου να αντισταχθούν στο ρεύμα του μετασχηματισμού. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι οι παραδόσεις και τα σύμβολα συμπυκνώνουν και εκφράζουν αξίες, όπως εκείνη του ένδοξου παρελθόντος και της συνέχειας της παράδοσης²¹⁹.

Για τη συμπλήρωση των 400 χρόνων από την ιστορική επέτειο της Ναυμαχίας πληροφορούμαστε πως το 1973 στη Σάμη γιόρτασαν τα 400 χρόνια «της Ιεράς Εικόνας με διάφορες εκδηλώσεις επί 8 συνεχείς ημέρας²²⁰». Τον Ιούλιο του 1968 δημοσιεύεται άρθρο που αναφέρεται στο γεγονός της Ναυμαχίας, με στόχο μια τέτοια

²¹⁶ Βλ. Αρχιμ. Δαμασκηνού, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, 7 Οκτώβρη 1571*, Ναύπακτος 1998, σ.125-127.

²¹⁷ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ. 175-176.

²¹⁸ Πρόκειται για «οδηγίες» που στάλθηκαν από το Υπουργείο Εσωτερικών «προς τας νομαρχίας και τα επαρχεία του κράτους», με Αριθ. Πρωτ. 26545 το Μάρτιο του 1967.

²¹⁹ Βλ. Anthony Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, Tavistock Publications, London-New York, 1985, p.98.

²²⁰ Βλ. Νικολάου Ζουγανάτου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ. 136-154.

αναδρομή ιστορικής μνήμης να συνδέσει τους ανθρώπους με τον τόπο τους καθώς και για να υπενθυμίσει τις θυσίες των προγόνων που έγραψαν το όνομά τους στην ιστορία με χρυσά γράμματα²²¹. Η μνήμη του γεγονότος παραμένει ζωντανή, καθώς ο τύπος δείχνει το ενδιαφέρον του για τη Ναυμαχία με τη δημοσίευση διαφόρων άρθρων. Το 1969 δημοσιεύεται²²² σε διασκευή του Κ.Οικονόμου ποίημα του G. K. CHESTERON με θέμα τη Ναυμαχία.

Τον Σεπτέμβριο του επόμενου έτους (1970) αφιερώνεται άρθρο στον τοπικό τύπο²²³ για τη ζωή και το έργο του Μ. Θερβάντες, ανασκαλεύοντας τη μνήμη των αναγνωστών σε γεγονότα γύρω από τη Ναυμαχία.

Τον Οκτώβριο του 1971 εντοπίζεται²²⁴ σύντομη αναδρομή «στις δραματικές φάσεις της ναυμαχίας και στο ιδεολογικό της περιεχόμενο [...] με την ευκαιρία της συμπληρώσεως 400 ετών από το φωτεινό ορόσημο [...]». Είναι η εποχή «ότε συνεπληρώθησαν 400 έτη από της ημέρας της ως άνω ναυμαχίας και τα δυτικά χριστιανικά κράτη [...] εόρτασαν την τετρακοσιοστήν επέτειον της ναυμαχίας της Ναυπάκτου [...] και η Ελλάς συμμετέσχεν εις τας εορταστικάς εκδηλώσεις επί τη τετρακοσιοστή επετείω ταύτης. (Αφού) δεν ήτο δυνατόν, ως χριστιανικόν κράτος, να υστερήσει εις εορταστικάς εκδηλώσεις. Δεν ήτο νοητόν να μην εορτάση νίκην του Χριστιανισμού, και μάλιστα νίκην ήτις επιτευχθεί εις τα Ελληνικά θαλάσσια ύδατα²²⁵.»

β. Η συγκρότηση της εθνικής-ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου κατά την Μεταπολίτευση

²²¹Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.74, έτος Γ', Αθήνα, Ιούλιος 1968, σ.1.

²²²Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.97, έτος Δ', Αθήνα, Οκτώβριος 1969, σ.1.

²²³Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.143, έτος ΣΤ', Αθήνα, Σεπτέμβριος 1971, σ.1.

²²⁴Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.144, έτος ΣΤ', Αθήνα, Οκτώβριος 1971, σ.1.

²²⁵Βασιλείου Σταυρογιαννόπουλου, *Ναυμαχία Ναυπάκτου, (7-10-1571), μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στόλου*, ανάτυπον εκ της Γενικής Στρατιωτικής Επιθεωρήσεως του Αρχηγείου Στρατού, μηνός Δεκεμβρίου 1972, σ.28.

Τον Οκτώβριο του 1979, παρουσία των επίσημων πολιτικών, στρατιωτικών, θρησκευτικών αρχών του τόπου, αλλά και πλήθους κόσμου, «γιορτάστηκε με επισημότητα η ιστορική επέτειος της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου του 1571²²⁶», ενώ σχετικό με τη Ναυμαχία φιλμ πρόβαλε η ΕΡΤ-1». Φαίνεται πως η συλλογική μνήμη του τόπου αρχίζει να αναβιώνει έντονα και με διάφορες μορφές την ιστορική μνήμη του γεγονότος. Πρόκειται επιπλέον για μια διάθεση έντονα εμφανιζόμενη τη δεκαετία του 1980, όπου παρατηρείται παράλληλα ζωνηρά η τάση για «επιστροφή στις ρίζες», όχι μόνο μέσα από την τέχνη, τη λογοτεχνία, το θέατρο, αλλά και μέσα από αναβιώσεις ή επινοήσεις τελετουργιών και εθμικών πρακτικών²²⁷. Η ελληνική πολιτιστική πολιτική στη δύση του 20^{ου} αιώνα στηρίζεται και εκφράζεται με το ιδεολόγημα «επιστροφή στις ρίζες²²⁸». Πρόκειται για ένα ιδεολόγημα το οποίο ακουμπά στη ρητορική και τις πρακτικές της λεγόμενης «λαϊκής παράδοσης», μιας παράδοσης²²⁹ η οποία επανα-εκτιμημένη και σε συνδυασμό με επιλεγμένα, επινοημένα ή αναβιωμένα στοιχεία συνδράμει στις προσπάθειες προσδιορισμού και δόμησης της εθνικής ταυτότητας, ενισχύοντας τις αντιστάσεις στην εξαφάνιση της

²²⁶ Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.9, Οκτώβριος 1979, σ.1

²²⁷ Βλ. Μ.Γ. Μερρακλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125.

²²⁸ Για το ιδεολόγημα «επιστροφή στις ρίζες» βλ. γενικότερα το διάλογο Άλκη Κυριακίδου –Νέστορος και Μ.Γ.Μερρακλή, με θέμα: «Οι ρίζες μας». Έλεγχος ενός κοινού τόπου της νεοελληνικής ιδεολογίας, στο δελτίο της Εταιρίας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής παιδείας (46), Αθήνα 1980 και Β. Νιτσιάκος, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 2008, σ.169-172, όπου αναφέρεται ότι λόγω της έντονη αστικοποίησης της Ελλάδας, μετά τον τελευταίο πόλεμο, παρουσιάζεται μια αντινομία λόγω της βίαιης εγκατάλειψης και απαξίωσης του αγροτικού χώρου και του αγροτοποικιμικού τρόπου ζωής από τη μια, ενώ από την άλλη παρατηρείται μια έντονη αστική νοσταλγία, που εξωτικοποιεί την αγροτική ζωή. Ουσιαστικά το εν λόγω ιδεολόγημα κατασκευάζει μια εικόνα της παράδοσης ως ένα δημιούργημα της ίδιας της διαδικασίας απομάκρυνσης από αυτή.

²²⁹ Βλ. Κων/να Μπάδα, *Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)*, στο *Χορός και κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.111-123, όπου ως «παράδοση ορίζονται οι πνευματικές και υλικές αξίες που συντελέστηκαν σε συγκεκριμένο ιστορικό χρόνο και εξακολουθούν, μερικές να λειτουργούν και σήμερα με βάση το νόμο της επιβίωσης και να αρδεύουν το πολιτιστικό παρόν. Υπονοείται ότι ελληνική- εθνική παράδοση ακουμπά πάνω σε δύο παραδόσεις: τη λόγια και τη λαϊκή, μη στατικές και οι δύο μέσα στον ιστορικό και κοινωνικό χρόνο και αλληλοδιεισδυόμενες σε τέτοιο βαθμό ώστε να επιτρέπεται σε πολλούς ερευνητές να υποστηρίζουν ότι η αντίθεση ανάμεσα στη λόγια και τη λαϊκή παράδοση είναι ιστορικά ανυπόστατη.» Για τη λόγια και τη λαϊκή παράδοση βλ. σχετικά Άλκη Κυριακίδου –Νέστορος, «Λαϊκή και Λόγια παράδοση», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σ. 115-124, όπου εντοπίζεται μια διάκριση στις δυο παραπάνω όψεις της παράδοσης στο επίπεδο της κοσμοθεωρίας, στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Στην αρχή εκφράζεται ως διαφοροποίηση ανάμεσα στην κοσμοθεωρία του Διαφωτισμού και την παραδοσιακή κοσμοθεωρία του Μεσαίωνα. Στην πορεία η λόγια και η λαϊκή παράδοση προσδιορίζονται ως δυο μορφές κουλτούρας ανάμεσα στον μοντέρνο πολιτισμό των πόλεων και τον παραδοσιακό πολιτισμό των χωριών, με μια συνεχή όμως ανταλλαγή πολιτιστικών μεταξύ τους στοιχείων.

πολιτισμικής εθνικής ετερότητας έναντι της παγκόσμιας, κοινής σχεδόν κουλτούρας²³⁰.

Οι εορτασμοί τον Οκτώβριο του 1979, ένα χρόνο πριν την επίσημη καθιέρωση της Ναυμαχίας ως επίσημης τοπικής εθνικής εορτής (1980) πραγματοποιούνται στην πόλη με την ευκαιρία των 409^{ov} χρόνων από την εκτύλιξη του γεγονότος. Η παρουσία επίσημων προσκεκλημένων, αλλά και η προβολή ιστορικών πτυχών του γεγονότος από την Υ.ΕΝ.Ε.Δ., προσδίδει πανηγυρικό και επίσημο χαρακτήρα στη γιορτή, τόσο σε τοπικό όσο και εθνικό επίπεδο²³¹.

Κατά την συμπλήρωση των 413^{ov} χρόνων από τα γεγονότα της Ναυμαχίας η πόλη γιόρτασε για μια ακόμη φορά αυτήν την επέτειο, υπό την παρουσία του υφυπουργού Εθνικής Άμυνας Πανσανία Ζακολίκου, του αργηγού του ΓΕΝ Ναύρχου Παππά, του υποστράτηγου Β. Σταυρογιαννόπουλου, του νομάρχη Αιτωλ/νίας, βουλευτών του νομού και πολλών συμπολιτών.

Το 1981 και ύστερα από πρόταση του Αιτωλοακαρνανά υπουργού εσωτερικών κ. Χριστόφορου Στράτου καθιερώθηκε επίσημος εορτασμός στην πόλη της Ναυπάκτου με το υπ' αριθμόν 599 Π.Δ., περί καθιέρωσης δημόσιας εορτής εις τον Δήμον Ναυπάκτου. Ο πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας, έχοντας υπ' όψει:

- I. τας διατάξεις του άρθρου 1 του Α.Ν. 198/1967»περί του τρόπου καθιέρωσης και τελέσεως δημόσιων εορτών και τελετών και περί αντικαταστάσεως και καταργήσεως διατάξεων τινών του Α.Ν. 447/1937 «περί τρόπου απονομής σεβασμού εις την Εθνικήν Σημαίαν και γενικώς τα Εθνικά Σύμβολα».
- II. Τας διατάξεις του άρθρου μόνου του υπ' αριθμ. 555/1977 Π.Δ. «περί βελτιώσεων διαδικασιών τινών κατά την έκδοσιν διοικητικών πράξεων επί αντικειμένων αρμοδιότητος Υπουργείου Εξωτερικών, Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων».
- III. Την 518/1981 γνωμοδότησιν του Συμβουλίου της Επικρατείας, προτάσσει του Υπουργού Εσωτερικών, αποφασίζομεν:

Άρθρον μόνον.

1. Καθιερούται ως δημόσια εορτή η πρώτη, μετά την 7^{nv} Οκτωβρίου Κυριακή, επί τη επετείο της εν Ναυπάκτω Ναυμαχίας, δια τον Δήμον Ναυπάκτου.

²³⁰ Βλ. και Κων/να Μπάδα, «Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)», στο *Χορός και κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.111-123.

²³¹ Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», αρ.φ.262, έτος 15^ο, Αθήνα, Οκτώβριος 1980, σ.4.

2. Η οργάνωσις και η τέλεσις της δια του παρόντος άρθρου καθιερουμένης εορτής ανήκει εις την αρμοδιότητα του Νομάρχου Αιτωλίας και Ακαρνανίας.
3. Κατά ταύτην θέλουσι λαμβάνει χώραν πλην των δια του εκάστοτε προγράμματος καθοριζομένων εορταστικών εκδηλώσεων και:
  - α) Γενικός σημαιοστολισμός από της 8^{ης} πρωινής ώρας μέχρι της δύσεως του ηλίου εις την εορτάζουσαν περιοχήν.
  - β) Φωταγώγησις των Δημοσίων και Δημοτικών καταστημάτων, ως και των τοιούτων των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου και Τραπεζών από της δύσεως του ηλίου και μέχρι των πρωινών ωρών της επομένης της εορτής εις την αυτήν ως άνω περιοχήν.

Εις τον υπουργόν τον Εσωτερικών ανατίθεμεν την δημοσίευσιν και εκτέλεσιν του παρόντος Π.Δ.

Εν Αθήναις τη 8^η Ιουνίου 1981
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ
ΟΥΠΟΥΡΓΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ²³²

Το έτος 1981 και με το υπ' αριθ. Π.Δ. 599, η Ναυμαχία καθιερώθηκε στην πόλη της Ναυπάκτου ως επίσημη τοπική εορτή, ενώ οι εκδηλώσεις εκείνη τη χρονιά διοργανώθηκαν σε άμεση συνεργασία με τη Νομαρχία, επί νομάρχου Κω/νου Θανόπουλου και υπό την παρουσία του υπουργού Εσωτερικών Χριστόφορου Στράτου.

Απέναντι και συμπληρωματικά σε αυτήν την διαδικασία συγκρότησης της δημόσιας μνήμης μια λιγότερο δημόσια μνήμη (αντιμνήμη) επίσης συγκροτείται. Μια μορφή έκφρασης αυτών των προσπαθειών συγκρότησης αλλά διαχείρισης και προβολής της μνήμης αποτελούν οι ενέργειες, για την ανάδειξη του ιστορικού γεγονότος, που έγιναν από το σύλλογο «Αδελφότης Ναυπακτίων Αθηνών», οι οποίες και αποτυπώνονται μέσα από το υπ' αριθμ. 31 πρακτικό της 25-1-1989. Στα ίδια πλαίσια κινούνται και σχετικές πρωτοβουλίες της Αδελφότητος Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ναυπάκτου²³³. Γενικότερα εκδηλώσεις εορτασμού εντοπίζεται πως έγιναν

²³² Βλ. Αρχιμ. Δαμασκηνού, ό.π., σ.127-128.

²³³ Βλ. Αρχιμ. Δαμασκηνού, ό.π., σ.128-134.

το 1980²³⁴ (πριν το Π.Δ.), το 1984²³⁵, το 1985, το 1987²³⁶, το 1988²³⁷ στην πόλη της Ναυπάκτου, αλλά και στην περιοχή του δήμου Οινιαδών. Κάτοικος της περιοχής Οινιαδών αναφέρει²³⁸:

«Έκανα ψαράς, ερχότανε το καράβ' του πολεμικού ναυτικού κι έφερνε το '82, το '83 και πετάγανε φωτοβολίδες, σφαίρες και ισπανικά καράβια ερχόσανται το '80 '85 [...]...».

Από το 1981 μέχρι και το 1990 τη διοργάνωση επίσημων συστηματικών καθ'έτος εκδηλώσεων αναλάμβανε ο δήμος της Ναυπάκτου. Την οκταετία που ακολουθεί παρατηρείται ατονία σε σχέση με τις εορταστικές εκδηλώσεων, καθώς δεν εορτάζονται με επισημότητα²³⁹.

Το Δεκέμβριο του 1998²⁴⁰ ο αντιπρόεδρος του πνευματικού κέντρου του Δήμου Ναυπάκτου με την ευκαιρία αποκαλυπτηρίων μαρμάρινης πλάκας, στην περιοχή του λιμένος, εις μνήμη του Θερβάντες και παρόντος του Ισπανού πρεσβευτή Ουγκάρτε και των τοπικών δημοτικών αρχόντων, καθώς και του Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ, Ιερόθεου, «συνέλαβε και άδραξε το γεγονός αυτό ως μοναδική ευκαιρία ανάσυρσης του γεγονότος από τη λήθη, με καθιέρωση ετήσιων εκδηλώσεων».

Εικόνα 12

Μαρμάρινη πλάκα εις μνήμην του Μιχαήλ Θερβάντες, τοποθετημένη στο ομώνυμο Πολιτιστικό Πάρκο

²³⁴ Βλ. εφ. «Αιτωλοακαρνανική», έτος 2^ο, αρ. φ.22, Οκτώβριος 1980, σ.2.

²³⁵ Βλ. εφ. «Αιτωλοακαρνανική», έτος 4^ο, αρ. φ.46, Οκτώβριος 1982, σ.1.

²³⁶ Βλ. εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.313, έτος 21^ο. Αθήνα, Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1987, σ.1.

²³⁷ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.164, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2001, σ.14.

²³⁸ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε το Μάρτιο του 2009 από τον Φώτη Γ. Μπουλγαδά, (56 ετών ψαράς στο επάγγελμα),

²³⁹ Βλ. Μαρία Ζιαμπάρα, *Οργάνωση και διαχείριση εκδηλώσεων ιστορικής μνήμης. Η περίπτωση της Αιτωλίας* (διπλωματική εργασία), Ε.Α.Π., Πάτρα 2009, σ. 38-39.

²⁴⁰ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ. 28, Δεκέμβριος 1998.

Το 1999 στο Δήμο Ναυπάκτου²⁴¹ άρχισε πάλι να ζωντανεύει το ενδιαφέρον των δημοτικών αρχών και αργότερα και των ίδιων των πολιτών για την Ναυμαχία. Το 1999 είναι χρονιά ορόσημο για την πορεία των εορτασμών, αφού από τότε οι εορταστικές εκδηλώσεις τελούνται με μεγαλοπρέπεια, εκφράζοντας ποικίλες ρητορικές.

Ένα χρόνο, αργότερα τον Οκτώβριο του 2000, επαναλαμβάνονται οι εορτασμοί, με αποκορύφωμα τη διοργάνωση του 4^{ου} διεθνούς επταήμερου συνεδρίου Θερβαντιστών στη πόλη της Ναυπάκτου²⁴², υπό τη βοήθεια και την καθοδήγηση του πρώην μορφωτικού ακόλουθου της Ισπανικής Πρεσβείας Χουάν Γκονζάλες. Το συνεδριακό κέντρο της Ιεράς Μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην περιοχή Σκάλας της Ναυπάκτου, φιλοξένησε τους συνέδρους-ομιλητές. Σε αυτό παραβρέθηκαν 230 μέλη της διεθνούς εταιρίας Θερβαντιστών²⁴³ με κάλυψη πολλαπλών θεματικών ενοτήτων, ενώ υπήρξε συμμετοχή Ελλήνων και Ισπανών πανεπιστημιακών²⁴⁴.

Το 2001 ο δήμος για τρίτη συνεχή χρονιά διοργάνωσε εβδομάδα εορταστικών εκδηλώσεων για την ιστορική Ναυμαχία. Στις εκδηλώσεις αυτές που «ξεχώρισαν για την ποιότητά τους, συμμετείχε και η Ι. Μητρόπολη [...]»²⁴⁵, παραχωρώντας το σύγχρονο συνεδριακό κέντρο της Ιεράς Μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην περιοχή Σκάλας της Ναυπάκτου, προκειμένου να γίνουν εκεί σχετικές εκδηλώσεις²⁴⁶. Το 2001 (6/10) πραγματοποιήθηκαν επίσης στην περιοχή Σκάλα της Ναυπάκτου, στον συνεδριακό χώρο της Ιεράς Μονής της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος εργασίες ευρωπαϊκού επιστημονικού συνεδρίου με θέμα: «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571, θρησκευτικές προεκτάσεις η τιμή στην Παναγία πριν και μετά τη Ναυμαχία», παρουσία προσκεκλημένων²⁴⁷.

Έκτοτε ο δήμος, στα πλαίσια διαχείρισης της τοπικής ιστορικής μνήμης, πραγματοποιεί υπό την αιγίδα της Δημοτικής Αναπτυξιακής Επιχείρησης Ναυπάκτου ενδιαφέρουσες και φαντασμαγορικές εκδηλώσεις, με παράλληλη την συνεργασία και συμμετοχή κι άλλων ευρωπαϊκών κρατών ή ελληνικών πόλεων.

²⁴¹ Επί δημαρχίας Γιάννη Νταουσάνη.

²⁴² Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ. 106, έτος 3^ο, Ιούλιος 2000, σ.10.

²⁴³ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.115, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.2 όπου αναφέρεται μεταξύ άλλων ότι η εταιρεία ιδρύθηκε το 1988, από τον Ισπανό Δον Χοσέ Κασάγιας και έχει ως στόχο της την οργάνωση συνεδρίων που πραγματεύονται το έργο του Μ. Θερβάντες

²⁴⁴ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.119, έτος 3^ο, Νοέμβριος 2000, σ.11.

²⁴⁵ Βλ. εφ. «Εκκλησιαστική παρέμβαση», έτος ΣΤ', τεύχος 69, Οκτώβριος 2001, σ.5.

²⁴⁶ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.115, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.8.

²⁴⁷ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.163, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2001, σ.13.

γ. Διεκδικώντας το ιστορικό παρελθόν και ο Δήμος Οινιαδών

Η καθιέρωση της Ναυμαχίας ως επίσημης τοπικής εορτής στη πόλη της Ναυπάκτου με την παράλληλη "μονοπώληση" της πραγματοποίησης σχετικών εορταστικών εκδηλώσεων από τον ίδιο Δήμο έχει προκαλέσει τα τελευταία χρόνια αμφισβητήσεις και σχετικές διεκδικήσεις από την πλευρά του δήμου Οινιαδών²⁴⁸, την

---

²⁴⁸ Βλ. Διονύση Μιτάκη, *Οινιάδες- Κατοχή*, έκδοση Κοινότητας Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986, σ.17-21, όπου αναφέρεται ότι η ιστορική υπόσταση του Δήμου Οινιαδών, ανάγεται στην αρχαϊκή εποχή και ζωντανός μάρτυρας μιας τέτοιας θέσης είναι τα αρχαιόπρεπα κτίσματα της αρχαίας πόλης των Οινιαδών, όπως το αρχαίο θέατρο, οι αρχαίοι ναοί, τα τείχη και το νεώριο, το ναυπηγείο της πόλης που αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης της τότε περιοχής. Πληροφορίες διαθέτουμε και για τους ιστορικούς χρόνους από αναφορές του Θουκυδίδη. Σε όλη την έκταση του Δήμου βρίσκουμε διάσπαρτους βυζαντινούς ναούς και εξωκλήσια που αποδεικνύουν την αδιάκοπη ιστορική του συνέχεια. Το όνομά της η περιοχή πιθανόν να το πήρε από τη λέξη «η οίνη»= η άμπελος και «ο

ευρύτερη περιοχή δηλαδή, όπου σύμφωνα με τις γραπτές πηγές εκτυλίχθηκε ένα μέρος του γεγονότος της Ναυμαχίας, καθώς και ο δεύτερος δήμος θα επιθυμούσε την άμεση συμμετοχή του στην διοργάνωση και τη σχετική διαχείρισή τους.

Η ιστορική υπόσταση του Δήμου Οινιαδών ανάγεται στην αρχαϊκή εποχή. Θεωρείται ότι ήταν μια από τις σημαντικές πόλεις της Ακαρνανίας, η δεύτερη σε μέγεθος μετά από τον Στράτο²⁴⁹. Πληροφορίες διαθέτουμε και για τους ιστορικούς χρόνους από αναφορές του Θουκυδίδη, ο οποίος αναφέρεται στις καλές σχέσεις της πόλης με την ευρύτερη περιοχή της Λιμναίας, αλλά και με την Αθήνα²⁵⁰. Η παρουσία της περιοχής συνεχίζεται και στις επόμενες ιστορικές περιόδους. Ωστόσο, το στοιχείο εκείνο που καθιστά το Δήμο Οινιαδών μοναδικό είναι ο αξεπέραστος φυσικός του πλούτος. Η γεωγραφική θέση της πόλης των Οινιαδών, στις εκβολές του ποταμού Αχελώου, έδινε στους κατοίκους τη δυνατότητα της ανάπτυξης του εμπορίου, γεγονός που βοηθούσε στην επικοινωνία του τόπου με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ παράλληλα συνετέλεσε και στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου²⁵¹. Ο υγροβιότοπος που σχηματίζει ο ίδιος ποταμός, η παραλία του Λούρου και το Δάσος του Φράξου αποτελούν ακόμη μερικά δείγματα του φυσικού κάλλους της περιοχής, οι οποίες αποτελούν καταφύγιο σπάνιας χλωρίδας και πανίδας και είναι διεθνώς αναγνωρισμένες σε προστασία.

Οι άνθρωποι του τόπου ασχολούνται κυρίως με τις αγροτικές καλλιέργειες και την καλλιέργεια της αμπέλου, την κτηνοτροφία και την αλιεία, αλλά και χάρη στις ενέργειες της διοικητικής αρχής και των πολιτιστικών συλλόγων οι δημότες έχουν τα τελευταία χρόνια τη δυνατότητα της πολιτιστικής τους διεύρυνσης και της τοπικής τους ανάπτυξης²⁵².

οίνος»= το κρασί, ή τις άγριες αμπέλους ή τις αυτόφυτες αγριοκληματαριές που μέχρι πρόσφατα αφθονούσαν στην περιοχή. Ο Δήμος Οινιαδών μέχρι το 2010, οπότε και εφαρμόστηκε το σχέδιο «Καλλικράτης», καταργήθηκε και εντάχθηκε στον νέο δήμο [Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου](#), ήταν δήμος στα νοτιοδυτικά του νομού Αιτωλοακαρνανίας και αριθμούσε 10.227 κατοίκους (2001). Η έδρα του δήμου ήταν το Νεοχώρι. Η έκταση των Οινιαδών περιλαμβάνει ένα χώρο 277.899 στρεμμάτων.

²⁴⁹ Βλ. σχετικά Ελευθερία Σερμπέτη, «Νομίματα από την αγορά των Οινιαδών», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αργίνο 2004, τόμ. Α', σ.293-309.

²⁵⁰ Βλ. Νικολέττα Σαραγά, «Η αρχαία Λιμναία», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αργίνο 1991, σ.206-220.

²⁵¹ Βλ. σχετικά Ελευθερία Σερμπέτη, ό.π., σ.293-309.

²⁵² Βλ. Κ. Λιανός «Αρχαιότητες στην Αιτωλοακαρνανία οι προοπτικές και η συμβολή τους στην ανάπτυξη», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αργίνο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αργίνο 1991, σ.610-613.

Στα πλαίσια αυτών των μορφών ανάπτυξης εντάσσονται οι σχετικά πρόσφατες διεκδικήσεις, ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία, της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, αλλά και των πολιτών του τόπου αυτού για την οικειοποίηση του ιστορικού γεγονότος της Ναυμαχίας και της διαχείρισης της μνήμης του. Διεκδικήσεις έντονα εκφρασμένες στα Μ.Μ.Ε²⁵³.

«Ο δήμος έχει τη δυνατότητα διοργάνωσης εκδηλώσεων και προς αυτήν τη κατεύθυνση έχουμε ξεκινήσει διάφορες προσπάθειες. Στη σκέψη παραμένει η ιδέα διοργάνωσης εκδηλώσεων με ομιλίες από διάφορους μελετητές-ιστορικούς²⁵⁴».

Όμως από την πλευρά του δήμου Ναυπάκτου κάτι τέτοιο δεν έχει γίνει ακόμα αποδεκτό, χωρίς αυτό να συνεπάγεται και απόλυτο αρνητισμό, αφού:

«υπάρχουν ενδείξεις ευμενούς διάθεσης ικανοποίησης του αιτήματος του δήμου Οινιαδών[...]», με ένα πρώτο βήμα την παρουσία του δημάρχου Οινιαδών, στις εορταστικές εκδηλώσεις του Οκτώβρη του 2008 στη Ναύπακτο.

Από τις παραπάνω αμφισβητήσεις φαίνεται ότι η πρόσληψη η καταγραφή, η αναπαράσταση και η γενικότερη διαχείριση της ιστορικής μνήμης βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση όχι μόνο με την «λειτουργία των θεσμών, αλλά και με το ανθρώπινο δυναμικό που τους περιβάλλει», ενώ οι πράξεις των κοινωνικών υποκειμένων γίνονται κατανοητές μόνο αν γίνει κατανοητή η δράση και το παρελθόν τους, σύμφωνα με τη λογική και τους όρους των δικών τους αφηγήσεων²⁵⁵. Τα υποκείμενα βιώνουν την δική τους ιστορία και αισθάνονται την πορεία της κοινωνίας τους στον ιστορικό χρόνο. Υπό το πρίσμα μιας ιστορικοποιημένης ανθρωπολογίας²⁵⁶ φαίνεται ότι η ιστορία αποκτά πολλαπλές δυναμικές όψεις, παίζοντας ουσιαστικό ρόλο στη ζωή των ανθρώπων, αφού ως «διαχειρίσιμο αγαθό» και ως «συμβολικό

²⁵³ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.446, έτος 10^ο, Οκτώβριος 2007, σ.6, όπου αναφέρεται ότι ο δήμος Οινιαδών διατύπωσε μέσα από τηλεοπτική εκπομπή αίτημα για συμμετοχή του στην συνδιοργάνωση των εορταστικών εκδηλώσεων που πραγματοποιούνται στη Ναύπακτο, στηριζόμενος στο γεγονός ότι η Ναυμαχία έχει άμεση σχέση και με εκείνη την περιοχή.

²⁵⁴ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε τον Μάρτιο 2009, από τον Κων/νο Κολοβούτη (δήμος Οινιαδών).

²⁵⁵ Βλ. σχετικά MAURICE BLOCE «Χρόνος, αφηγήσεις και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», σ.207-209, στο Δήμητρα Γκέφου – Μαδιανού (επιμ.), *«Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις»*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ.207-234.

²⁵⁶ Βλ. Σίβυλλα Δημητρίου- Κοτσώνη, Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σ.114-150, όπου παρατίθεται εκτενής αναφορά για την ιστορικοποιημένη ανθρωπολογία, καθώς και για την προσφορά και τις αδυναμίες της στο επιστημονικό πεδίο.

κεφάλαιο» βοηθά τις κοινωνίες ή μια κοινωνική ομάδα να συγκροτήσει την ταυτότητά της και να διαπραγματεύεται τη θέση της, και κατ' επέκταση τη μοναδικότητά της απέναντι στους άλλους μέσα από αναφορές του παρελθόντος²⁵⁷. Έτσι προβληματισμοί σχετικά με τον τόπο διεξαγωγής των εορταστικών εκδηλώσεων, ως μια μορφή επαναδιαπραγμάτευσης της τοπικότητας και της ιστορικής μνήμης διατυπώνονται, γιατί «έρχεται το αίτημα σε μια περίοδο, που προετοιμάζεται η εθελούσια συνένωση των δήμων, μέχρις ότου εφαρμοσθεί το ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ II. Ευκαιρία λοιπόν οι δήμοι που βρέχονται λιγότερο από τα νερά του Κορινθιακού, και περισσότερο απ' αυτά του Πατραϊκού, να αποτελέσουν ένα δήμο, για κοινούς εορτασμούς, με τη συμμετοχή πολυπληθέστερου κόσμου. (;) Αν αύριο η Πάτρα προβάλλει παρόμοιο αίτημα, λέγοντας ότι στα ανοιχτά του πελάγους ήταν ο χώρος της σύγκρουσης, αλλάζουν τα δεδομένα. (;) [...] Γιατί άλλο είναι να συνδιοργανωθεί μια φορά η επέτειος κάποιου σημαντικού γεγονότος σε δυο ή τρεις πόλεις και τελείως διαφορετικά να διοργανώνεται με τον ίδιο τρόπο κάθε χρόνο. Ο πανηγυρικός χαρακτήρας που δίνεται σε παρόμοια γεγονότα λαμπρύνεται με την παρουσία επιφανών προσκεκλημένων και την ποιότητα των εκδηλώσεων. Σίγουρα οι εκδηλώσεις χάνουν την αίγλη τους αν διαμοιράζονται σε δύο ή περισσότερες πόλεις. (;) Ένα τόσο σοβαρό θέμα θέλει ιδιαίτερη προσοχή και μελέτη²⁵⁸.»

Σύμφωνα με δημοσίευμα²⁵⁹ η «Αναπτυξιακή Οινιαδών δίνει μάχη να πάρει αυτή τη Ναυμαχία. Εκεί που είναι το κομμένο χέρι του Θερβάντες. Ίσως, όμως δε βολεύεται εκεί η φαντασμαγορική αναπαράσταση της Ναυμαχίας σε σκηνοθεσία του Ίωνα Κεχαγιόγλου.[...].»

Σε συνέντευξή του²⁶⁰ ο δήμαρχος Οινιαδών ανέφερε ότι:

«[...] πλέον δεν διεκδικούμε ως δήμος να "πάρουμε" τις εορτές από τη Ναύπακτο, αλλά θα επιθυμούσαμε -ως δήμος- ορισμένες εκδηλώσεις, έστω μια μέρα να γίνονται στο χώρο όπου διεξήχθη η Ναυμαχία. Η Ναύπακτος θέλει την αποκλειστικότητα -αναφέρει-, δεν θέλει να μοιραστεί την διοργάνωση, θέλει να

²⁵⁷ Βλ. Σ. Δημητρίου- Κοτσώνη, Σ. Δημητρίου, ό.π, σ.135-136, πρβλ. επίσης Κων/να Μπάδα, «Η ανάπτυξη της ρητορικής της παράδοσης σε μια τοπική κοινωνία (Βασιλική Ναυπακτίας)», *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', Ιωάννινα 1997, σ.183-212, Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Η χώρα του πνεύματος και του οιοπνεύματος: Παράδοση και Πολιτισμική Ταυτότητα στην Αττική», στο *Σύγχρονα Θέματα 66*, 1998, σ.104-111.

²⁵⁸ Βλ. εφ. «*Ναυπακτία*», τεύχ. 16°, Νοέμβριος 2007, σ.10.

²⁵⁹ Βλ. εφ. «*εμπρός*», αρ.φ. 496, έτος 11°, Οκτώβριος 2008, σ.6.

²⁶⁰ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από το δήμαρχο Οινιαδών Αντώνη Αλετρά, το Μάρτιο του 2009.

μονοπωλούν το γεγονός,[...] τους ενοχλεί από τη Ναύπακτο μια προοπτική συνδιοργάνωσης, πιστεύουν ότι είναι κάτι δικό τους» [...]

«Προς αυτήν την κατεύθυνση βοηθά και το γεγονός ότι η γιορτή είναι νομοθετημένη με Π.Δ., έτσι ο Δήμος Ναυπάκτου δεν έχει απαντήσει σε αίτημα του δήμου Οινιαδών ακόμη (Άνοιξη 2010) για επίσημη συνδιοργάνωση των εκδηλώσεων²⁶¹».

Μια προσπάθεια ακόμη ανάδειξης του γεγονότος της Ναυμαχίας, μέσα από τη διαχείριση της ιστορικής του μνήμης, από τον δήμο Οινιαδών, σχετίζεται με τη διοργάνωση και πραγματοποίηση εορταστικών εκδηλώσεων τον Οκτώβριο του 2007, καθώς και στις 25 του ίδιου μήνα του 2008, στο Νεοχώρι Οινιαδών. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται επίσης και οι προσπάθειες ανέγερσης μνημείου Ναυμαχίας, από τον ίδιο δήμο, στο χώρο που εκτυλίχτηκε μέρος των γεγονότων της ναυτικής σύρραξης. Έτσι στο τεχνικό πρόγραμμα του 2009 υπό τον τίτλο "Γενικά Έργα" προβλέπεται η διαμόρφωση χώρου και η δημιουργία μνημείου για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου προϋπολογισμού 30.000,00 ευρώ (ιδίων πόρων). Επίσης στο τεχνικό πρόγραμμα του 2010, προβλέπεται ακόμα η διαμόρφωση χώρου στην περιοχή Παλαιοποτάμου-Νεοχωρίου για την πραγματοποίηση του παραπάνω στόχου (ανέγερση μνημείου Ναυμαχίας), προϋπολογισμού 12.000,00 ευρώ (ιδίων πόρων). Όλα τα παραπάνω υπογραμμίζει ο δήμαρχος Οινιαδών:

«[...] δεν υποδηλώνουν ως σκοπό να μεταφερθούν οι γιορτές από τη Ναύπακτο, αφού όταν ξεκίνησαν οι εορτές εκεί, η πόλη ήταν ήδη δήμος, ενώ στην περιοχή εδώ δεν υπήρχε ακόμη ο δήμος, αλλά η κοινότητα Νεοχωρίου. Επιπλέον υπάρχει προβληματισμός για το πρόγραμμα συνένωσης των δήμων έτσι όπως προβλέπεται από τον "Καλλικράτη".»

Επίσης ο ίδιος δήμαρχος θεωρεί ότι:

«Η καθιέρωση της Ναυμαχίας ως επίσημης τοπικής εορτής στη Ναύπακτο είναι το αποτέλεσμα εύστοχων κινήσεων της πολιτικής του

---

²⁶¹ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε το Μάρτιο του 2009, από τον κ. Τσουνάκα, αντιδήμαρχο του δήμου Οινιαδών.

δημάρχου της Ναυπάκτου εκείνης την εποχής. Επρόκειτο για πετυχημένες κινήσεις των πολιτικών εκ Ναυπάκτου που ευνοήθηκαν και από το χρόνο²⁶²».

Και συμπληρώνει πως:

«[...] Οι άνθρωποι του τόπου δεν γνωρίζουν, αλλά ότι επιθυμούμε ως Δήμος να μάθει ο κόσμος τον τόπο, την ακριβή θέση που έγινε η Ναυμαχία.»

Άλλος κάτοικος της περιοχής²⁶³ προσπαθώντας να καταθέσει τη δική του άποψη αναφέρει ότι:

«Ισπανικά κότερα κάνουν διακοπές στο μέρος αυτό το καλοκαίρι, που δυστυχώς ούτε πινακίδες, ούτε μια στήλη που να το φανερώνει δεν υπάρχει στην περιοχή που να μαρτυρά το γεγονός και έτσι οι Ισπανοί ρωτούν που έγινε το γεγονός και ψάχνουν το μέρος στις εκβολές του Αχελώου με το χάρτη...»

Πεποίθηση μέρους των πολιτών των Οινιάδων αποτελεί και η άποψη ότι η άγνοια των ντόπιων για ένα τόσο σημαντικό γεγονός που έγινε στον τόπο τους οφείλεται σε λάθος χειρισμούς των δικών τους τοπικών αρχών, ή ακόμη και σε άγνοιά τους για την ιστορία. Η διεκδίκηση του ιστορικού παρελθόντος δεν είναι παντελώς επινοημένη, αλλά σχετίζεται άμεσα με τις ιστορικές πηγές.

Ντόπιος²⁶⁴ υποστηρίζει ότι:

«[...] Η ναυμαχία έγινε ανοιχτά στις εκβολές του Αχελώου, και [...]ότι γράψανε τα βιβλία τότε αυτό έμεινε» και συνεχίζει αναφέροντας ότι οι ντόπιοι πολλά «θα θέλαμε για την περιοχή να γίνει [...] και να αναδειχτεί, το γεγονός, όμως οι ντόπιοι -δημοτικές αρχές- δεν είναι άξιοι για τίποτα δεν υπάρχει όρεξη για δουλειά...»

Επίσης ο κ.Μ.²⁶⁵ ξέρει ότι η Ναυμαχία εκτυλίχθηκε στον τόπο του, αλλά θεωρεί ότι:

²⁶² Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από το δήμαρχο Αντώνη Αλετρά, το Μάρτιο του 2009.

²⁶³ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τον Βασίλειο Σιάτσο το Μάρτιο του 2009.

²⁶⁴ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τον Φώτη Τσικνιά, κάτοικος από την περιοχή, το Μάρτιο του 2009.

«[...] Την ιστορία μας την ξεγράψαμε, την πουλήσαμε [...] εδώ δεν νοιάζεται κανένας, δεν έχει καμία δουλειά η ιστορία που διδάσκεται με αυτά που γίνονταν τότε. Είμαστε για τα πανηγύρια, εδώ δεν νοιάζεται κανένας», αναφέρει. Αυτό είναι κάτι που «όλους τους ντόπιους τους ενοχλεί²⁶⁶...»

Σε αυτό το σημείο σκόπιμο είναι να αναφερθεί ότι οι συλλογικές αφηγήσεις ως μια μορφή εκφοράς της ιστορίας μας, επιτρέπουν να διακρίνουμε μέσα στη συλλογική μνήμη «ορισμένα στοιχεία του παρελθόντος που παίζουν κρίσιμο ρόλο στο εκάστοτε παρόν. Πρόκειται για τις εμπειρίες εκείνες του παρελθόντος, τις πολύ έντονες, οι οποίες σφράγισαν τις μνήμες των ανθρώπων και τους χρησιμεύουν έκτοτε ως πρότυπα για τις ερμηνείες του παρόντος²⁶⁷». Είτε πραγματική, ως φυσικό επακόλουθο κάποιων γεγονότων, είτε κατασκευασμένη, ή ακόμα και προκεκλημένη, η ιστορία είναι εντέλει το προϊόν της ατομικής ή και της συλλογικής μνήμης ή ακόμη και της σκόπιμης ή άθελης λήθης.

Η ιστορική μνήμη ως αφηγηματική αναπαράσταση -και ως σύμβολο-βοηθά να ανακαλύψουμε τον κόσμο και το παρελθόν των κοινωνιών διαθλώντας το σε ρευστές εικόνες, ενώ διατρέχοντας ένα ταξίδι στο χώρο και το χρόνο, διαπιστώνεται «ότι το παρελθόν δεν είναι ίδιο για όλους και επιπλέον ότι ο χρόνος μεταβάλλει την υποκειμενική μας μνήμη για αυτό: στον βαθμό που οι γνώσεις και οι ιδεολογίες μας μετασχηματίζονται, αλλά και στον βαθμό που η λειτουργία της ιστορίας στις κοινωνίες μας αλλάζει, μεταβάλλονται επίσης και οι εικόνες μας για το παρελθόν²⁶⁸». Το συμβολικό και ιστορικό απόθεμα των κοινωνικών ομάδων παρουσιάζεται ως δεξαμενή τροφοδότησης των ποικίλων πρακτικών που αυτές επιστρατεύουν, για να διεκδικούν ή να επαναδιεκδικούν το παρελθόν και να υπερασπίζονται έτσι την ιδιαίτερη ταυτότητά τους, αλλά και για να χαράζουν τα όρια που τις διακρίνουν από τις άλλες, προβάλλοντας το δικό τους ιδιαίτερο τοπικό στοιχείο.²⁶⁹

---

²⁶⁵ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τον κ. Μηλιτιάδη, ιδιοκτήτη σούπερ μάρκετ 40 ετών, το Μάρτιο του 2009.

²⁶⁶ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τον Βασίλειο Σιάτσο το Μάρτιο του 2009.

²⁶⁷ Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Ο Χρόνος της Προφορικής Ιστορίας (1987)», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ.258-270.

²⁶⁸ Marc Ferro, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σ.9.

²⁶⁹ Πρβλ. Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.244-245.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΗΣ ΝΑΥΠΑΚΤΟΥ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΩΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

Με το διάταγμα της 31-08-1949 (ΦΕΚ 202 Τ.Α.) η πόλη της Ναυπάκτου χαρακτηρίστηκε ως τουριστική. Τις τελευταίες δεκαετίες άλλαξε το σύστημα της

παραδοσιακής (αγροτο-κτηνοτροφικής κυρίως) οικονομίας²⁷⁰ της περιοχής της Ναυπακτίας, με την αύξηση της τουριστικής κίνησης, καθώς από το 1957 η πόλη μπαίνει στο πρόγραμμα: Τουριστικές Εκδρομές: Άρτα-Αγνάντα-Πράμαντα-Ζαγόρι-Ναύπακτος- Τερψιθέα²⁷¹. Η Ναύπακτος με την Φ31/5434/3888 (από 18-2-1973) απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού χαρακτηρίστηκε επίσης, ως τόπος Ιστορίας και ιδιαίτερου Φυσικού Κάλλους. Ο νόμος 1469/50 σύμφωνα με την Εφορία Νεωτέρων Μνημείων χαρακτηρίζει έναν τόπο ιστορικό (του οποίου μορφολογικά, πολεοδομικά, αλλά αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, όπως και το κτιστό περιβάλλον του διατηρούνται σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτα), προκειμένου να τον προστατεύσει από κάθε είδους παρεμβάσεις που θα αλλοίωναν τη μορφή του. Η ιστορική-τουριστική πόλη θεωρείται ως ιδιαίτερος τύπος πόλης με χαρακτηριστική αστική μορφολογία, που δύναται να συμβάλει στην τοπική ανάπτυξη, μέσα από τη συνδυασμένη εφαρμογή της κληρονομιάς ως αστικού πόρου και του τουρισμού ως μέσου διατήρησης και προβολής του ιστορικού της παρελθόντος²⁷².

Ο τουρισμός ως φαινόμενο με πανάρχαιες ρίζες, αλλά και πολλές σύγχρονες προεκτάσεις, (τόσο για τις χώρες προέλευσης όσο και για τις χώρες προορισμού) έχει αποτελέσει αντικείμενο θεωρητικής ενασχόλησης, ήδη από τη δεκαετία του '50²⁷³, στα πλαίσια διεπιστημονικών προσεγγίσεων²⁷⁴, καθώς σχετίζεται άμεσα με τη χάραξη

---

²⁷⁰ Βλ. ενδεικτικά για τις οικονομικές δομές του τόπου Χ. Χαραλαμπίδης, «Η σηροτροφία-μεταξουργία ως βασικός παράγοντας της οικονομικής ζωής, της επαρχίας Ναυπακτίας από τους Βυζαντινούς μέχρι τους νεότερους χρόνους», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Α', σ. 937-958 και σχετικά Ελευθέριος Π. Αλεξιάκης, «Κατούνες στη Ναυπακτία. Ιστορικές παρατηρήσεις στην οικονομική και κοινωνική οργάνωση της περιοχής», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, Α' τόμ., σ. 997-1015, και επίσης Σπύρος Δ. Λουκάτος, «Η Αιτωλοακαρνανία στα χρόνια του Ιωάννη Καποδίστρια, Πολιτειογραφία από ανέκδοτες αρχειακές πηγές», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.516-527.

²⁷¹ Βλ. Παναγιώτης Σταμάτης «Περιήγηση –Τουρισμός», *Ναυπακτικά*, τόμ. 6^{ος} (1992-93) περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ.849-856.

²⁷² Βλ. Ελευθερία Δέλτσου, «Ο «Ιστορικός Τόπος» και η σημασία της παράδοσης» για το έθνος –κράτος, *Εθνολογία 4*, 1995, σ.106-126 και Σοφία Αυγερινού-Κολώνια, «Ο ρόλος του τουρισμού στη διατήρηση και την ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων», στο *Τουριστική Ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, επιμ. Πάρις Τσάρτας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2000, σ.17-37.

²⁷³ Βλ. σχετικά το άρθρο για τη «θεωρία του τουρισμού» του Hans Magnus Enzensberger, «Eine Theorie des Tourismus», στο *Einzelheiten I. Bewusstseins-Industrie*, Frankfurt 1962, σ.147-168.

²⁷⁴ Βλ. Δημήτριος Λουκάτος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunwosungen στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins fur Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175, όπου αναφέρει ότι μια από τις επιστήμες, που κατεξοχήν θα έπρεπε να έχει ως αντικείμενο ερευνών της τον τουρισμό, είναι η λαογραφία, ως επιστήμη του ανθρώπου και του πολιτισμού.

της τουριστικής «πολιτικής» κάθε κράτους, προκειμένου να προσδιορίζονται οι θετικές του συνέπειες και να περιορίζονται τα αρνητικά του σημεία. Στις μέρες μας έχει γίνει αποδεκτό ότι η ιστορία και ο πολιτισμός ενός τόπου, ως μορφές αναπαράστασης του παρελθόντος, όπως και η μνημειακή κληρονομιά του συνδέονται με την ανάπτυξη και τον τουρισμό, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια που παρατηρείται μια στροφή προς την ποιότητα, την ιδιαιτερότητα και τη γνώση²⁷⁵. Επιπλέον κατά τον MacCannell ο τουρισμός αποτελεί «μια διαμορφώτρια μορφή ισχύος για την ιδεολογική πλαισίωση της ιστορίας, της φύσης και της παράδοσης, μια μορφή ισχύος που αναμορφώνει τον πολιτισμό και τη φύση σύμφωνα με τις ανάγκες του»²⁷⁶.

«Η Ναυμαχία έχει ιστορική και οικονομική σημασία, μαζεύει κόσμο από την Ελλάδα και το εξωτερικό και αφήνουν χρήματα και συντηρούν την οικονομία της Ναυπάκτου», αναφέρει επισκέπτης²⁷⁷ της πόλης κατά το εορταστικό τριήμερο.

Παράλληλα στην περιοχή υιοθετήθηκαν και εφαρμόστηκαν νέοι οικονομικοί προσανατολισμοί, που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες απαιτήσεις ανάπτυξης, έτσι όπως αυτές αποτυπώνονται σε σύγχρονα ευρωπαϊκά προγράμματα, σαν το Marco Polo System GEIE, πρόγραμμα στο οποίο εντάσσεται και η Ναυμαχία της Ναυπάκτου. Στους βασικούς στόχους του παραπάνω προγράμματος εντάσσεται η απόκτηση της γνώσης, η ανάκτηση και αξιοποίηση της κοινής μεσογειακής πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Επίσης στοχεύεται η κοινωνική και περιβαλλοντική ανάπτυξη της περιοχής της Μεσογείου, μέσω της προώθησης μιας πολιτικής συνεργασίας, που βασίζεται στην αξιοποίηση του κοινού ιστορικού παρελθόντος, του εμπορίου, των επικοινωνιών, καθώς και στις πολιτιστικές ανταλλαγές και επιρροές. Ακόμη στοχεύεται η υλοποίηση ενός ευρωμεσογειακού-τουριστικού πολιτιστικού δικτύου που θα αναπτυχθεί για θέματα σχετικά με τα ενετικά φρούρια. Έτσι μέσα από όλα αυτά δίνεται η δυνατότητα δημιουργίας νέων

---

²⁷⁵ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.41, και επίσης Νίκος Αντανόπουλος, «Η Ανάπτυξη της επαρχίας και ο τοπικός τύπος» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 29-36, και Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σ.31.

²⁷⁶ Βλ. MacCannell, *Empty Meeting Ground: The Tourist Papers*, Routledge, 1992.

²⁷⁷ Συνέντευξη του Γιάννη Βασιλάκη που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010.

ευκαιριών απασχόλησης για τις νέες γενιές, που βασίζεται σε μια λογική βιώσιμης οικονομικής αειφόρου ανάπτυξης²⁷⁸.

Επιπλέον δίνεται έμφαση στην ανάπτυξη του τόπου μέσα από την τουριστική προοπτική, γεγονός που προβάλλεται ως ανάγκη, η οποία διατυπώνεται σε ημερίδες και συνέδρια που διοργανώνονται σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και έπειτα στη Ναύπακτο και την ευρύτερη περιοχή της²⁷⁹. Η επένδυση στον τουρισμό με τη δημιουργία κατάλληλων υποδομών και προϋποθέσεων που θα στηρίζονται και στην διαχείριση της τοπικής παράδοσης, καθώς και της ιστορικής κληρονομιάς και μνήμης κρίνεται σημαντική για τον τόπο²⁸⁰.

Ο δήμαρχος Οινιαδών θεωρεί ότι:

«Η διοργάνωση εκδηλώσεων, παρόλες τις οργανωτικές αδυναμίες, θα βοηθούσε την οικονομία του τόπου (του), όπως και την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής, καθώς οι Ευρωπαίοι της Δύσης, Ισπανοί και οι Ιταλοί απέδιδαν και αποδίδουν έντονη σημασία στο γεγονός²⁸¹.»

Τα τελευταία χρόνια στη Ναύπακτο λειτουργούν πολλές ξενοδοχειακές μονάδες, ενώ προσεγμένοι χώροι εστίασης εμφανίζονται διαρκώς, όπως και άλλες μονάδες αναψυχής. Οι ξενοδοχειακές υποδομές της πόλης, ενώ την δεκαετία του 1950 περιελάμβαναν 4 ξενοδοχεία Β΄ και Γ΄ κατηγορίας, με δυναμικότητα 90 κλινών²⁸², σήμερα περιλαμβάνουν 500 περίπου κλίνες σε ξενοδοχεία διαφόρων κατηγοριών. Τα ενοικιαζόμενα δωμάτια ανέρχονται στον αριθμό των 200 περίπου. Παρόλα αυτά παρατηρείται αδυναμία κάλυψης των αναγκών κατά τις περιόδους τουριστικής αιχμής. Στην πόλη υπάρχουν πολλά εστιατόρια, καφετερίες, χώροι διασκέδασης και αναψυχής, που μπορούν να ικανοποιήσουν κάθε επισκέπτη. Παράλληλα οι αρχές της πόλης και οι ντόπιοι τουριστικοί επαγγελματίες οφείλουν να λαμβάνουν υπόψιν τους ότι η τουριστική ανάπτυξη οφείλει να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του επισκέπτη

²⁷⁸ http://www.ccp.si/files/Marco_Polo_system_geie.doc, (ανάρτηση: 8-4-2011).

²⁷⁹ Βλ. Νίκος Αντανόπουλος, ό.π., σ. 29-36, Ιωάννου Ζαμπάρα «Προτάσεις για την ανάπτυξη της Ναυπακτίας» *Ναυπακτικά*, τόμ. 1^{ος}, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ.49-50, Π. Σταμάτης, ό.π., σ.849-856.

²⁸⁰ Βλ. εφ. «*Ναυπακτία*», τεύχ. 1^ο, Ιούλιος 2007, σ.9, όπου δημοσιεύεται ότι στην Ε.Ε. ο τουρισμός αποτελεί το 5,5% του ΑΕΠ με 2,5 εκατομμύρια επιχειρήσεις να απασχολούν 9 εκατομμύρια άτομα και ότι το 80% των τουριστικών δραστηριοτήτων στην Ευρώπη πραγματοποιούνται από άτομα και οικογένειες και το υπόλοιπο μόνο εμπίπτει σε επιχειρήσεις.

²⁸¹ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από το δήμαρχο Οινιαδών Αντώνη Αλετρά το Μάρτιο του 2009.

²⁸² Βλ. Παναγιώτης Σταμάτης, ό.π., σ.849-856.

με επάρκεια και ποιότητα και πάντα σύμφωνα με τα σύγχρονα δεδομένα, έτσι όπως αυτά διαμορφώνονται ανάλογα με τις οικονομικές συγκυρίες, τη συρρίκνωση του χρόνου των διακοπών, τις προτιμήσεις των επισκεπτών, χωρίς ποτέ να παραγνοείται το γεγονός ότι ο τουρισμός μπορεί να λαμβάνεται ως σημαντικός «παράγοντας κοινωνικής αλλαγής»²⁸³, αλλά και προβολής του τοπικού. Εκτιμάται²⁸⁴ ότι οι εορταστικές εκδηλώσεις:

«[...] Είναι περισσότερο σαν τουριστική ατραξιόν, είναι ένα κίνητρο για να έρθει κόσμος στην πόλη, η γιορτή είναι σαν διαφήμιση» και ακόμη²⁸⁵ ότι:

«μέσα από τέτοιες εκδηλώσεις μνήμης επιτυγχάνεται η ιστορική, η οικονομική και πολιτισμική προβολή, αλλά και η προβολή της κουλτούρας της πόλης.»

Η σύγχρονη αγορά επανεπεξεργάζεται πτυχές της ιστορίας και της παράδοσης και ανάλογα τις εμπορευματοποιεί²⁸⁶. Εμφανίζονται έτσι σύγχρονες μορφές διαχείρισης και αναπαραγωγής της ιστορικής μνήμης και της τοπικής πολιτισμικής ταυτότητας με την προσδοκία ότι η αναπαράσταση θα προσελκύσει πλήθος τουριστών, τονώνοντας την οικονομική κίνηση²⁸⁷. Διάφορες εθιμικές πρακτικές ή εορταστικές τελετουργίες ζωντανεύουν και κατάλοιπα μεσαιωνικών λαϊκών εθίμων αναβιώνουν μέχρι τις μέρες μας, επειδή αρκετά από αυτά έχουν ανασυσταθεί λόγω του τουρισμού, ενώ συμβολίζουν πράγματα διαφορετικά σε σχέση με αυτό που συμβόλιζαν στο παρελθόν²⁸⁸. Δεν είναι τυχαίο επίσης και το γεγονός ότι τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρείται μια έντονη κινητικότητα στους κόλπους των τοπικών κοινωνιών σε σχέση με την προβολή των ιδιότυπων προϊόντων και

---

²⁸³ Βλ. Ε. Μανωλόγλου-Τσάρτας Π.- Μάρκου Α.-Παπλιάκου Β., *Ο τουρισμός ως παράγοντας κοινωνικής αλλαγής*, εκδ. Εξάντας-ΕΚΚΕ, Αθήνα 1998, όπου αναφέρεται ότι το διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα Vienna Centre διερευνά τις επιδράσεις της τουριστικής ανάπτυξης σε κοινωνικά, πολιτιστικά και περιβαλλοντικά ζητήματα σε κοινότητες υποδοχής τουριστών, με στόχο τη διακρατική συγκριτική ανάλυση των αποτελεσμάτων των εμπειρικών δειγματοληπτικών ερευνών.

²⁸⁴ Συνέντευξη: Γιάννης Χαρακίδης, Οκτώβριος 2010.

²⁸⁵ Συνέντευξη: Γιάννης Κραβαρίτης, Οκτώβριος 2010.

²⁸⁶ Βλ. David Cross, *Τα ερείπια του παρελθόντος, παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, επιμ. Γ.Ν. Μερτίκας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ.199.

²⁸⁷ Βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές Θρησκευτικές Τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2010, σ.74.

²⁸⁸ Βλ. David Cross, *ό.π.*, σ.173.

γαστρονομιών τους²⁸⁹, με απώτερο στόχο την ανάδειξη της περιοχής με τέτοιο τρόπο που να γίνει ελκυστική για τους τουρίστες και να επιτευχθεί έτσι ανάπτυξη ως προς διάφορες παραμέτρους²⁹⁰, αφού έχει γίνει αποδεκτό ότι η ίδια η διατροφή μπορεί να συμβάλλει στη φήμη του τόπου παραγωγής και κατ' επέκταση σε μια μορφή επαναξιολόγησής του, καθώς καθίσταται ως ένας επιλεκτικός πόρος ενδογενούς ανάπτυξης²⁹¹. Η ανάπτυξη του τουρισμού φαίνεται να συνδέεται ακόμα και με το επιχείρημα της οικονομικής απόδοσης των μνημείων, καθώς θεωρείται ότι αυτά αποτελούν έναν από τους πιο βασικούς παράγοντες προσέλκυσης του τουριστικού ρεύματος, ιδιαίτερα στις μέρες μας που έχει παρατηρηθεί ότι στον τουρισμό συμβαίνει μια τάση στροφής προς το ποιοτικό και το ιδιαίτερο. Έτσι η διατήρηση και η προβολή των μνημείων προσδίδουν σε μια χώρα ένα σημαντικό πλεονέκτημα στην παγκόσμια τουριστική αγορά²⁹².

Ο πολιτιστικός-ιστορικός τουρισμός βοηθά στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου, μέσα από την διακρατική εφαρμογή σχετικών προγραμμάτων για την πολιτιστική ανάδειξη και την δημιουργική διαχείριση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιστορικής μνήμης. Εταίροι τέτοιων ευρωπαϊκών προγραμμάτων είναι το Marco Polo GEIE Σύστημα, το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ο Δήμος Ναυπάκτου, ο Δήμος Tczew, το Πανεπιστήμιο της Φεράρας, το Διεθνές Κέντρο της Κροατίας Dubrovnik Πανεπιστημίων (ΕΣΜΕΘ). Ο πολιτιστικός τουρισμός συμβάλλει στην καλλιέργεια ανθρώπινων αξιών και του πνεύματος συμφιλίωσης και συναδέλφωσης των λαών. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και η προβολή της ιστορικής μνήμης από τον τουρισμό βοηθά στην καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης και ταυτότητας των ανθρώπων, γιατί μέσα από τις διάφορες εκδηλώσεις μαθαίνουν την ιστορία τους, επενδύουν συναισθηματικά και οικονομικά σε αυτήν και παγιώνουν και επιβεβαιώνουν την τοπική τους ταυτότητα.

Ο πολιτιστικός τουρισμός στη Ναύπακτο συνδέεται με ποικίλες εκδηλώσεις που κάθε χρονιά λαμβάνουν χώρα, την πρώτη εβδομάδα κάθε Οκτώβρη. Η επινόηση και η ενεργοποίηση ενός τελετουργικού παρελθόντος στο παρόν προσκαλούν σε

---

²⁸⁹ Βλ. Δ. Λουκάτος, ό.π., σ. 162-175 και επίσης Βασιλική Γιακουμάκη, «Περί (Δια-)τροφής και εθνικής ταυτότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθ. Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.105-138.

²⁹⁰ Βλ. Θεοδοσία Ανθοπούλου, *Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα, όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή των τροφίμων*, τόμ. Ι, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008, σ.95.

²⁹¹ Βλ. Θεοδοσία Ανθοπούλου, ό.π., σ.94.

²⁹² Βλ. Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.41.

εορταστικά δρώμενα, όπου μέσα από αυτά υπερασπίζεται με πανηγυρικό τρόπο η ιδιαίτερη πολιτισμική και ιστορική ταυτότητα της πόλης, ενώ ταυτόχρονα προσφέρεται ως θέαμα για πολιτιστική κατανάλωση²⁹³. Μέσα από τα προγράμματα των εορταστικών εκδηλώσεων των δυο κυρίως δεκαετιών διαπιστώνονται πλήθος διαφορετικών εκδηλώσεων, πολλές από τις οποίες έχουν πια παγιωμένο και επαναληπτικό φολκλοριστικό περιεχόμενο προβάλλοντας μια μορφή αυθεντικού και μοναδικού (μερικές φορές) χαρακτήρα για τον τόπο²⁹⁴. Αυτόν τον δήθεν αυθεντικό τουριστικό φολκλοριστικό κόσμο, τον «θεατρικά» σκηνοθετημένο κόσμο, με μια συγκεκριμένη «τυπολογία οργανωμένης κατανάλωσης βιωμάτων», φαίνεται να αποδέχονται τελικά οι ντόπιοι και ο ξένοι, έχοντας κάθε φορά ο καθένας και τα δικά του κίνητρα: οι ντόπιοι έχουν ως βασικό το οικονομικό, ενώ οι ξένοι επισκέπτες έχοντας πιο σύνθετα και δυσκολοεξιχνίαστα κίνητρα αναζητούν τουλάχιστον τη φυγή από την καθημερινότητα, τη γνωριμία με το άγνωστο ή την επαφή με την παράδοση και το αυθεντικό²⁹⁵. Στο πλαίσιο του πολιτισμικού τουρισμού η παραγωγή του αυθεντικού εδράζεται σε κάποια μορφή ανα- παραγωγής και είναι το παρελθόν εκείνο το οποίο φαίνεται πως διατηρεί την ιδιότητα και τα χαρακτηριστικά του αρχικού-πρωτότυπου. Η αυθεντικότητα στο παρόν θα πρέπει να είναι έννοια προσανατολισμένη προς το παρελθόν και έτσι υπό αυτή την προοπτική οι τουριστικές τοποθεσίες ή γιορτές δεν αναφέρονται στο παρόν, αλλά λειτουργούν ως δείκτες του παρελθόντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο η αυθεντικότητα εμφανίζεται συνδεδεμένη με την παράδοση²⁹⁶. Και καθώς ζούμε σε μια εποχή όπου ο τουρισμός ευνοεί τις αναβιώσεις και τις αναπαραστάσεις, [...] αυτό καθίσταται ευχάριστο και πολύτιμο

²⁹³ Βλ. Νόρα Σκουτέρη –Δδασκάλου, «Όρια και Αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», στο *Λαϊκά Δρώμενα: Παλιές μορφές και Σύγχρονες εκφράσεις*, Αθήνα 1996, σ.131-151.

²⁹⁴ Βλ. Erik Cohen, «Authenticity and Commoditization in Tourism», *Annals of Tourism Research* 15, 1988, p.317-378, όπου υποστηρίζει ότι οι τουρίστες δεν επιζητούν απόλυτα την «πλήρη αυθεντικότητα» προκειμένου να αποδεχθούν ως αυθεντικό ένα πολιτισμικό προϊόν, αλλά αντίθετα το αξιολογούν συνολικά και εντός των πλαισίων της τουριστικής αγοράς.

²⁹⁵ Για τους διαφορετικούς τύπους τουριστών και των εμπειριών που αυτοί αναζητούν, παρόλες τις δυσκολίες που αυτή η κατηγοριοποίηση ενέχει βλ. σχετικά V.Turner και E. Turner *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, New York, Columbia University Press 1978, p. 20, Βασιλική Γαλάνη–Μουτάφη, «Προσεγγίσεις του τουρισμού: το επινοημένο και το "αυθεντικό"», *Σύγχρονα Θέματα* 55, 1995, σ.28-39. Βλ.ακόμη Δημήτριος Λουκάτος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunwände στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins für Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

²⁹⁶ Βλ. John Taylor, *Authenticity in tourism*: Annals of Tourism, Research, Vol. 28, No. 1, p.7-26, 2001.

εθνικά²⁹⁷, ενώ συμβάλλει παράλληλα και στην ενίσχυση της τοπικής οικονομίας. Κατά την άποψη δε των επαγγελματιών, με σταθερή επαγγελματική στέγη ή πλανόδιων της πόλης, οι εορταστικές εκδηλώσεις βοηθούν ιδιαίτερα την τοπική οικονομία²⁹⁸, καθώς το γεγονός αποτελεί ατραξιόν για πλήθος επισκεπτών ελληνικής ή ξένης καταγωγής, που ενισχύουν την τοπική οικονομία.

«Τουριστικά βοηθούν οι εκδηλώσεις που γίνονται τα τελευταία χρόνια την πόλη. Άλλα επαγγέλματα βοήθονται περισσότερο και άλλα όχι. Βέβαια τα χρήματα κάνουν τον κύκλο τους²⁹⁹».

«Η τουριστική κίνηση αυξάνει την κίνηση (εμπορική) και στην πόλη και αυτό είναι καλό για τον τόπο³⁰⁰».

Μια άλλη προοπτική έδωσε ο δήμαρχος κατά τις εκδηλώσεις του εορτασμού της 439ης επετείου της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, τον Οκτώβριο του 2010. Λίγο πριν την έναρξη της αναπαράστασης ο Δήμαρχος³⁰¹ έστειλε μήνυμα ειρήνης τονίζοντας ότι *«από τη Ναύπακτο οι εκφραστές της Ελευθερίας έδωσαν το δικό τους αγώνα για το μέλλον της Ευρώπης [...]»* Τόνισε επίσης ότι από το βενετσιάνικο λιμάνι της Ναυπάκτου στέλνεται σε όλο τον κόσμο μήνυμα ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας των λαών και πως μαζί με τις εκδηλώσεις της Μ. Παρασκευής αλλά και τις πολιτιστικές δράσεις που καθιερώθηκαν στην πόλη δίνεται μήνυμα εξωστρέφειας και πολιτισμού. Υπογράμμισε δε στις δηλώσεις του εκείνες:

«ότι για 4η συνεχή χρονιά η Ναυμαχία είναι το εφαλτήριο, ώστε η Ναύπακτος να αποτελεί σημείο αναφοράς για όλο τον κόσμο³⁰²». [...]

Εκδηλώσεις διαχείρισης της ιστορικής μνήμης αποτελούν :

²⁹⁷ Βλ. Μ.Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125.

²⁹⁸ Συνεντεύξεις από επαγγελματίες τον Οκτώβριο του 2011.

²⁹⁹ Από συνέντευξη τον Οκτώβριο του 2010 της κ. Κωστίας Φράγκου, προέδρου του Πολιτιστικού Συλλόγου Ναυπάκτου και επαγγελματία Ναυπάκτου.

³⁰⁰ Από συνέντευξη τον Οκτώβριο του 2010 της κ. Αναστασίας Παπανδρέου, επαγγελματίας Ναυπάκτου.

³⁰¹ Συνέντευξη του Δήμαρχου Θανάση Παπαθανάση, που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010.

³⁰² Από την εναρκτήρια ομιλία του Δήμαρχου Θανάση Παπαθανάση, πριν την τελετή της αναπαράστασης της Ναυμαχίας τον Οκτώβριο του 2010.

«Μήνυμα αλληλεγγύης, συνεργασίας και ανθρωπιάς μεταξύ των λαών της Ευρώπης, ιδιαίτερα στην εποχή της οικονομικής κρίσης με στόχο την ενότητα, προκειμένου να ξεπεραστούν τα ποικίλα εμφανιζόμενα προβλήματα των κοινωνιών³⁰³».

Βασικό ρόλο για τη διαμόρφωση του πνεύματος και τη χάραξη των στόχων των εκδηλώσεων των τελευταίων χρόνων παίζει επίσης και το ΕΟΟΣ Marco Polo GEIE System, που είναι συνδιοργανωτής σε αυτές. Πρόκειται για μια δομή κοινοτικού δικαίου που έχει συσταθεί από το Δήμο της Βενετίας μαζί με την Ένωση των Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας (ΚΕΔΚΕ), πρόγραμμα στο οποίο εντάσσεται και ο Δήμος Ναυπάκτου. Το Marco Polo System GEIE³⁰⁴ προωθεί, πραγματοποιεί και διαχειρίζεται μεταξύ άλλων κοινοτικών έργων, την παροχή συμβουλών στους τομείς του πολιτισμού, του πολιτιστικού τουρισμού, το διαπεριφερειακό χωροταξικό σχεδιασμό και την πληροφορική επικοινωνία. Επιπλέον προτείνει την προώθηση της επαφής των ευρωπαϊκών και των μεσογειακών ανθρώπων, με την αξιοποίηση των κοινών ριζών τους, των παραδόσεών τους, καθώς επίσης και των κοινών αξιών τους³⁰⁵. Επικουρικό ρόλο, στην σημερινή εποχή της οικονομικής κρίσης, παίζουν επίσης και τα προγράμματα Leader και Leader Αλιείας, (σύνδεση των ενεργειών/δράσεων για την ανάπτυξη της αγροτικής οικονομίας), διασφαλίζοντας οικονομικούς πόρους και για τη τουριστική ανάπτυξη της συγκεκριμένης περιοχής, μιας και πλεονεκτεί τόσο λόγω της γεωφυσικής της θέσης όσο και λόγω της πολιτιστικής της κληρονομιάς³⁰⁶.

Όλα τα παραπάνω βέβαια εναρμονίζονται πλήρως με τη Χάρτα του Πολιτιστικού Τουρισμού που υπογράφηκε το 1976 στις Βρυξέλες, και έτσι όπως προωθήθηκε από το Διεθνές Συμβούλιο Μνημείων και Τοποθεσιών, σύμφωνα με μια λογική ανάπτυξης και τουριστικής πολιτικής που θα προωθούσε επιπλέον την ανάδειξη και

³⁰³ Συνέντευξη του Δήμαρχου Θανάση Παπαθανάση, που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010.

³⁰⁴ GEIE σημαίνει: Geie-European Group of Economic Interest, ευρωπαϊκή ομάδα οικονομικού ενδιαφέροντος, πρόκειται για μια νέα μορφή ευρωπαϊκής διακρατικής συνεργασίας και εταιρικής σχέσης η οποία επιτρέπει σε ιδιωτικά και σε δημόσια ιδρύματα και εταιρίες να συνεχίσουν από κοινού ορισμένες δραστηριότητες προκειμένου να συμμετάσχουν σε προγράμματα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, (http://www.ccp.si/files/Marco_Polo_system_geie.doc.)

³⁰⁵ Για περισσότερες σχετικές πληροφορίες βλ. την ιστοσελίδα: http://www.ccp.si/files/Marco_Polo_system_geie.doc, (ανάρτηση: 8-4-2011).

³⁰⁶ Βλ. Νίκος Αντανόπουλος, «Η Ανάπτυξη της επαρχίας και ο τοπικός τύπος» *Ναυπακτιακά*, τομ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 29-36 και εφ. «Εμπρός», αρ.φ.620, έτος 12°, 8 Απριλίου 2011, σ.13.

συνειδητοποίηση των κοινών πολιτισμικών ευρωπαϊκών στοιχείων³⁰⁷. Πρόκειται για μια λογική ανάπτυξης που συνεχίζεται και από τη δεκαετία του 1990 μέχρι και σήμερα με την εφαρμογή ευέλικτων προγραμμάτων από την Τ.Α. και έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται στα Επιχειρησιακά προγράμματα του Β΄ και του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, που έχουν ως στρατηγικό σκοπό τη βελτίωση του τουριστικού προϊόντος μέσω της σύνδεσής του με το πολιτιστικό προϊόν³⁰⁸. Στο παραπάνω πνεύμα για ανάδειξη, ανάπτυξη και πολύπλευρη δραστηριοποίηση της ευρύτερης περιοχής της Ναυπακτίας, περιοχής που σχετίζεται με τη μνήμη της ομώνυμης Ναυμαχίας, εντάσσεται επίσης και ο στόχος για τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός διαδικτυακού «Εικονικού Μουσείου της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου -1571» με τη χρήση τεχνολογιών τρισδιάστατης οπτικής απεικόνισης, που θα αξιοποιήσει, θα αναδείξει και θα προβάλλει το υπάρχον πολιτιστικό και ιστορικό υλικό που σχετίζεται με το ιστορικό γεγονός. Εκτός όμως από την ανάδειξη της μνήμης του γεγονότος στοχεύεται, μέσα από την παραπάνω πρόταση, να δημιουργηθεί η ανάγκη περιήγησης των επισκεπτών- τουριστών με πλωτό μέσο κατά μήκος της θαλάσσιας περιοχής, όπου σύμφωνα με τις γραπτές πηγές έλαβαν χώρα τα γεγονότα της Ναυμαχίας: Ναύπακτος- Αντίρριο- Βαράσοβα- Εχινάδες Νήσοι –Οινιάδες, γεγονός που θα συμβάλλει στην ανάδειξη της περιοχής, αλλά και στην οικονομική ανάπτυξή της. Πρόκειται για μια πρόταση-προσπάθεια που περιελάμβανε αίτηση από την Παπαχαράλαμπειο Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Ναυπάκτου, η οποία συντάχθηκε σε συνεργασία με το Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου και η οποία υποβλήθηκε (6-1-2004) προς την Ειδική Υπηρεσία Διαχείρισης του επιχειρησιακού προγράμματος Περιφέρειας Δ. Ε.(2000-2006). Η αίτηση που υποβλήθηκε στα πλαίσια του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, του άξονα προτεραιότητας 2, με τίτλο: «Πολιτισμός- πολιτιστική και Τουριστική Ανάπτυξη- Αξιοποίηση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004», δεν έγινε τελικά αποδεκτή.

Γενικότερα για την επίτευξη των παραπάνω στόχων απαιτείται η εφαρμογή συγκεκριμένης πολιτικής που επιτάσσει τόσο την προστασία και την ανάδειξη του

---

³⁰⁷ Βλ. Κων/να Μπάδα, *Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτιστικός τουρισμός)*, Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008).

³⁰⁸ Βλ. Όλγα Τσακηρίδη –Θεοφανίδη, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και πολιτισμική διαχείριση: Τάσεις Ομοιογενοποίησης και Διαφοροποίησης», στο *«Εμείς» και οι «Άλλοι», Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα*, επιμ. Χρ. Κωνσταντοπούλου-Λ. Μαράτου-Αλιπράντη-Δ.Γερμανός - Θ. Οικονόμου, Ε.Κ.Κ.Ε, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σ.237-250, όπου αναφέρεται ότι η Τ.Α. είναι σε θέση να ιδρύει τοπικούς φορείς είτε ως Ν.Π.Δ.Δ. είτε ως Ν.Π.Ι.Δ., που εφαρμόζουν την τοπική αναπτυξιακή πολιτική (Π.Δ.323/89 και όπως τροποποιήθηκε από το Π.Δ.410/95) και Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.181-192.

περιβάλλοντος, όσο και την προστασία και τη σωστή διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιστορικής μνήμης, σε τοπικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, γιατί ως μία από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες βιομηχανίες ο τουρισμός έχει σαν στόχο την οικονομική ευμάρεια και την κοινωνική πρόοδο και ανάπτυξη των κοινωνιών. Και βέβαια ως μορφή ανάπτυξης σκόπιμο κρίνεται να αντιμετωπίζεται πολύπλευρα, καθώς τίθεται και το ζήτημα της αλλοίωσης και της εμπορευματοποίησης του τοπικού³⁰⁹.

Συνοπτικά η πολιτισμική διάσταση της ανάπτυξης περιβάλλει συνιστώσες, οι οποίες συντείνουν στη βελτίωση της υλικής και πνευματικής ζωής των πληθυσμών, χωρίς να εισάγουν βίαιες μεταβολές στον τρόπο ζωής και σκέψης τους. Η εποχή της παγκοσμιοποίησης και της ταχύτητας βρίσκει σύμφωνους και τους περισσότερους – τουλάχιστον- υπόλοιπους λαούς της Ευρώπης. Στο πνεύμα των παραπάνω στόχων κινείται και το πνεύμα των δηλώσεων του αντιδημάρχου Μεσσήνης³¹⁰, ο οποίος αποδίδει:

«Μεγάλη σημασία σε ένα ιστορικό γεγονός, μέσω της διαχείρισης του οποίου προωθείται μια κατεύθυνση τουριστικής ανάπτυξης του τόπου, διασύνδεσης των λαών και ανταλλαγής των ιδεών του κόσμου της Μεσογείου³¹¹».

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

ΟΙ ΠΟΛΛΑΠΛΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ

1.Τελετουργική αναπαράσταση της Ναυμαχίας

Την Παρασκευή της πρώτης εβδομάδας κάθε Οκτώβρη, σύμφωνα με το εορταστικό πρόγραμμα των εκδηλώσεων και έτσι όπως έχει καθιερωθεί τα τελευταία

---

³⁰⁹Βλ. Appadurai A., «Introduction: and the political Value», στο A. Appadurai (επιμ.), *The Social Life of Things: commodities in cultural perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, σ.3-63, όπου ως εμπορευματοποίηση ορίζεται η διαδικασία μέσω της οποίας αντικείμενα και δραστηριότητες εκτιμούνται κυρίως ως προς την ανταλλακτική τους αξία, στα πλαίσια του εμπορίου, και κατ' αυτόν τον τρόπο μετατρέπονται σε αγαθά και υπηρεσίες. Στη σύγχρονη εποχή η συνεχής επέκταση των αγορών έχει επιφέρει την εμπορευματοποίηση ενός συνεχώς διευρυνόμενου πεδίου πραγμάτων και δραστηριοτήτων. Δες επίσης Βασιλική Γαλάνη-Μουτάφη, «Προσεγγίσεις του τουρισμού: το επισημομένο και το "αυθεντικό", *Σύγχρονα Θέματα*, 55, 1995, σ.28-39.

³¹⁰ Συνέντευξη που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010 από τον D. Caroniti.

³¹¹ Συνέντευξη του Αντιδημάρχου της Μεσσήνης D. Caroniti, που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010, με την βοήθεια για μετάφραση και ερμηνεία των δηλώσεών του από την κ. Κόνιαρη Σταυρούλα.

χρόνια, χαρακτηριστική πρακτική αποτελεί η φωταγώγηση της πόλης της Ναυπάκτου και ο γενικός σημαιοστολισμός των δημόσιων και των ιδιωτικών καταστημάτων, των κατοικιών της πόλης και των ελλιμενισμένων πλοίων. Ο σημαιοστολισμός διαρκεί από το πρωί της Παρασκευής μέχρι και τη δύση του ηλίου της Κυριακής³¹².

Εικόνα 13
Το Δημαρχείο της Ναυπάκτου σημαιοστολισμένο

Εικόνα 14
Το Αστυνομικό τμήμα της Ναυπάκτου σημαιοστολισμένο

Εικόνα 15

³¹² Για σχετικές πρακτικές «πολιτιστικών παρεμβάσεων» και για τη σημασία τους στη μνήμη των ντόπιων ή των επισκεπτών-τουριστών βλ. σχετικά Δ. Παπαγεωργίου, «Παραστάσεις και Αναπαραστάσεις: η επιτέλεση του “πολιτισμού” (performance) και του “πολιτιστικού θεάματος”», στο *Πολιτιστικές Βιομηχανίες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2005, σελ 85-109.

Το κτήριο του Λιμενικού σώματος και του Ε.Ε.Σ. Ναυπάκτου σημαιοστολισμένα

Εικόνα 16

Ιδιωτική κατοικία σημαιοστολισμένη

Ειδικότερα οι εκδηλώσεις της χρονιάς του 2010 πραγματοποιήθηκαν με έναν ξεχωριστό τρόπο. Την Παρασκευή το απόγευμα, τελάλης με δύο τυμπανιστές διέσχισαν όλη την πόλη, διαλαλώντας τις εκδηλώσεις που θα λάβαιναν χώρα το εορταστικό 3ήμερο, αλλά και καλώντας όλο τον κόσμο να μεταφερθεί στο λιμάνι της Ναυπάκτου όπου:

*«Θα 'ριβάριζαν τρανοί πολεμιστάδες,
ρεσάλτο για να κάνουνε τσι τούρκικες γαλέρες,
τύμπανα και μπουρλότα, φλάμπουρα και σπαθιά
κι ο Δόγιτας τσι Βενετιάς με τα κουμπάνια ούλα.»*

Το βράδυ της Παρασκευής (εκείνης της χρονιάς), όπως κάθε χρόνο πλέον, πραγματοποιήθηκε μεγάλη παρέλαση με φωτιές και τύμπανα στην οποία συμμετείχαν οι CERS (ομάδα θερβαντιστών), λαμπαδηφόροι-μαθητές από τα Δημοτικά σχολεία, τα Γυμνάσια και τα Λύκεια της πόλης της Ναυπάκτου, ικανοποιώντας έτσι το πάγιο αίτημα για άμεση συμμετοχή των ντόπιων στις εκδηλώσεις. Ο σύλλογος «Ναυπάκτος-Πολιτιστικές Διαδρομές», με διάφορες καλλιτεχνικές δράσεις έκανε την παρουσία του αισθητή, φανερώνοντας ότι, όπως συμβαίνει και με άλλους συλλόγους, αποτελεί ένα ενεργοποιό κύτταρο της πολιτιστικής δυναμικής της τοπικής κοινότητας³¹³. Έλαβαν ακόμη μέρος τμήμα Εφήβων Θεατρικού Εργαστηρίου της

³¹³ Για το ρόλο των τοπικών συλλόγων και τη συμβολή τους σε ανάλογες περιπτώσεις βλ. σχετικά Ρέα Κακάμπουρα-Τίλη, *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*, διδακτορική διατριβή, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999. Δες επίσης Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.52.

πόλης³¹⁴ και ιδιωτική Σχολή Χορού³¹⁵. Συμμετείχε επίσης η Φιλαρμονική του Δήμου Ναυπάκτου αλλά και η Φιλαρμονική του Δήμου Μεσολογγίου.

Για τους νέους η συμμετοχή στις εορταστικές εκδηλώσεις μοιάζει μερικές φορές σημαντική αν και ο Γ. Α.³¹⁶ (14 ετών, μαθητής), αλλά και ο Α. Μ.³¹⁷ (19 ετών, φοιτητής) αναφέρουν ότι:

«[...] δεν γνωρίζουν αρκετά για το ιστορικό γεγονός», ενώ ο Νίκος μέλος της Φιλαρμονική του Δήμου Μεσολογγίου λέει ότι θα προτιμούσε:

«[...] εδώ ένα άλλο σόου, ντρίφτ σόου³¹⁸».

Για κάποιους άλλους νέους οι εορτασμοί τούς είναι αδιάφοροι:

«[...] δεν σημαίνει τίποτα για μένα, προσωπικά δεν μου λέει τίποτα³¹⁹ [...]»

Όμως ο Γ.Β. από την Κρήτη, όπως και πολλοί άλλοι³²⁰:

«... παρακολουθεί τουριστικά, για αναψυχή, την αναπαράσταση».

Η παρέλαση του 2010 διέσχισε ένα μεγάλο μέρος της πόλης, υπό τον ήχο μουσικής που παίζονταν από τις Φιλαρμονικές που συμμετείχαν στην τελετή, ενώ κατέληξε στο Λιμάνι. Κατά την τελετή έγινε παρέλαση των τυμπανιστών, και των ξένων αντιπροσωπειών με ιππότες από τη Βενετία, την Ισπανία, τη Μάλτα. Σύμφωνα με το πρόγραμμα ακολούθησε άφιξη των Λαμπαδηφόρων στο Λιμάνι της Ναυπάκτου, είσοδος πολεμιστών, υποδοχή του Δόγη της Βενετίας, και υποδοχή σημαιών των αντιπροσωπειών των ξένων χωρών.

---

³¹⁴ Πρόκειται για το τμήμα Εφήβων του Θεατρικού Εργαστηρίου της Ειρήνης Ευαγγελάτου.

³¹⁵ Πρόκειται για την ιδιωτική Σχολή Χορού της Λίας Αποστολοπούλου.

³¹⁶ Συνέντευξη του Γιώργου Αγγελόπουλου τον Οκτώβριο του 2010.

³¹⁷ Συνέντευξη του Αριστείδη Μαρσέλου τον Οκτώβριο του 2010.

³¹⁸ Συνέντευξη του Νίκου [*«σκέτο»* δεν παραχώρησε το επίθετό του], (μαθητής Λυκείου), Οκτώβριος 2010.

³¹⁹ Συνέντευξη της Αναστασίας Παπανδρέου (επαγγελματίας Ναυπάκτου), Οκτώβριος 2010.

³²⁰ Το ίδιο δήλωσαν και η Βαλεντίνη Γαβριήλ από Πάργα, η Ασπασία Καλοχριστιανάκη από την Κρήτη, ο Νασόπουλος Αντώνης, ο Ρίζος Ιωάννης από Πάργα, ο ΤΖίμμυ Σαλία από την Αλβανία, η Ηρώ Κουτσογεργάκη, από Λαμία, η Γεωργίου Ευθυμία από Αθήνα. Τα παραπάνω πρόσωπα παραχώρησαν συνέντευξη τον Οκτώβριο του 2010.

Εικόνα 17

Ο Δόγης της Βενετίας και αντιπροσωπείες ξένων χωρών στο λιμάνι της Ναυπάκτου κατά τους εορτασμούς της Ναυμαχίας, φωτ. από: <http://www.nafpaktia.com/localnews/>

Η παρουσία ήταν εντυπωσιακή, καθώς οι εκπρόσωποι των ξένων χωρών, αλλά και οι ντόπιοι συμμετέχοντες στα δρώμενα είναι ενδεδυμένοι με φαντασμαγορικά ρούχα εποχής³²¹ και επιβάλλονται με την παρουσία τους.

Εικόνα 18

Τελετουργικά δρώμενα στο λιμάνι της Ναυπάκτου κατά τους εορτασμούς της Ναυμαχίας

³²¹ Για το ρόλο της ενδυμασίας στην «παρουσίαση» του ιστορικού παρελθόντος στο οπτικό πεδίο του παρόντος, παράβαλε σχετικές παρόμοιες περιπτώσεις σε επινοημένες αναπαραστάσεις που πραγματοποιούνται και στην υπόλοιπη Ευρώπη, Hermann Bausinger, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (επιμ. Μαριάνθη Καπλάνογλου), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006, σ.159-170.

Εικόνα 19
Ο δόγης της Βενετίας

«Ο χορός των ρούχων» αποκτά ρητορικό χαρακτήρα, μέσα από αυτού του είδους τις τελετουργίες³²², προβάλλοντας έναν δήθεν αυθεντικό φολκλοριστικό κόσμο, κατάλληλα «θεατρικά» σκηνοθετημένο για τους θεατές³²³. Ξεχωριστή νότα εκείνης της βραδιάς ήταν το θεατρικό δρώμενο από το Σύλλογο «Ναύπακτος-Πολιτιστικές Διαδρομές» με τη συνεργασία ιδιωτικής σχολής χορού³²⁴, όπου παρουσίασαν «Τη Ναυμαχία μέσα από το λόγο και την τέχνη».

Το πρωί του Σαββάτου που ακολουθεί, τελείται η επίσημη έναρξη των εορταστικών εκδηλώσεων. Γίνεται υποδοχή των καλεσμένων με σχετικές προσφωνήσεις και επίσημος χαιρετισμός από τον εκάστοτε Δήμαρχο της πόλης. Ακολουθούν χαιρετισμοί και των ξένων επισήμων, αλλά και των αντιπροσωπειών που κάθε φορά παρίστανται.

Το ίδιο πρωινό του Οκτώβρη του 2010, ο ιστορικός Βασίλης Λάζαρης, στο Πνευματικό Κέντρο της Μητροπόλεως Ναυπάκτου & Αγίου Βλασίου, σε ομιλία του

³²² Βλ. σχετικά Μ.Γ.Μερκλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125.

³²³ Βλ. Βλ. Λουκάτος Δημήτριος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus* [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, *Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunwosies* στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins für Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

³²⁴ Πρόκειται την ιδιωτική σχολή χορού της Λίας Αποστολοπούλου.

έκανε λόγο για την «Ναυμαχία της Ναυπάκτου», ενώ ο Αντιδήμαρχος της Μεσσήνης, ανέλυσε το θέμα «Η Σικελία στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου». Επίσης, το ΕΟΟΣ Marco Polo System (Ευρωπαϊκός Όμιλος Οικονομικού Σκοπού, πρόκειται για μια εταιρία Κοινοτικού Δικαίου που έχει εταίρους τον Δήμο Βενετίας και την Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας) παρουσίασε ένα βίντεο-προβολή- με αφήγηση, ενώ προβλήθηκαν οι δραστηριότητες που πραγματοποιήθηκαν το 2009 και το 2010 στη Βενετία και την Μεσσήνη, με αφετηρία το γεγονός της Ναυμαχίας. Έγινε επίσης προβολή της αναπαράστασης της ιστορικής αναδρομής του ταξιδιού προς την Ναύπακτο πριν την Ναυμαχία με τίτλο «LEPANTO: ENA ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ». Το πρωινό της ίδιας μέρας ολοκληρώθηκε με την θεατρική απαγγελία των ιστορικών αποσπασμάτων από τα ημερολόγια των γαλέρων.

Το τελετουργικό της αναπαράστασης της Ναυμαχίας έχει καθιερωθεί να ολοκληρώνεται το βράδυ του Σαββάτου στο χώρο του λιμένος της πόλης, με ρητορικές πρακτικού και συμβολικού χαρακτήρα που ενισχύουν και κατοχυρώνουν την ομαδική ταυτότητα³²⁵.

Λίγο πριν την έναρξη της αναπαράστασης ο Δήμαρχος Ναυπάκτου έστειλε μήνυμα ειρήνης τονίζοντας ότι:

« [...] Από το βενετσιάνικο λιμάνι της Ναυπάκτου στέλνουμε σε όλο τον κόσμο μήνυμα ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας των λαών.»

Ο δήμαρχος ανέφερε επίσης ότι:

«μέσα από τις πολιτιστικές δράσεις που καθιερώθηκαν στην πόλη δίνεται μήνυμα εξωστρέφειας και πολιτισμού και πως για 4η συνεχή χρονιά η Ναυμαχία είναι το εφελτήριο, ώστε η Ναύπακτος να αποτελεί σημείο αναφοράς για όλο τον κόσμο».

Κατά την 432^η επέτειος της Ναυμαχίας εκτυλίχθηκε ένα υπερθέαμα εικόνας και ήχου, με επιβλητική μουσική υπόκρουση. Για το 2010 η σκηνοθεσία ήταν του Ίωνα Κεχαγιόγλου, ενώ παρουσιάστηκε ένα πολυθέαμα με βάση την ιστορία και άξονα το λιμάνι της Ναυπάκτου. Προβλήθηκαν εικόνες, γκραβούρες και

³²⁵Πρβλ. Κων/να Μπάδα, *Ο κόσμος της εργασίας, οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου (18^{ος} -20^{ος} αιώνας)*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2004, σ.122.

μονταρισμένα πλάνα από αναπαραστάσεις της Ναυμαχίας, σε μία τεράστια γιγαντοοθόνη, μπροστά από τη μεγάλη ντάπια του λιμανιού και κάτω από το άγαλμα του ήρωα του 1821 Παξινού Ανεμογιάννη.

Εικόνα 20

Τελετουργικά δρώμενα στο λιμάνι της Ναυπάκτου κατά τους εορτασμούς της Ναυμαχίας

Το τελετουργικό περιλάμβανε όχι μόνο λυρικά εποχιακά ακούσματα, αλλά και ιστορικά, «λέξεις και ονόματα που παραπέμπουν σε σημαντικά γεγονότα και πρόσωπα ή απλώς συγκινούν και μόνο με το γεγονός της εκφοράς τους³²⁶». Μικρά πλοιάρια έπλεαν μέσα στο χώρο του λιμανιού ρίχνοντας βεγγαλικά από τις μπουκαπόρτες τους. Ο συγχρωτισμός των εποχών και των ιστορικών γεγονότων παρατηρείται. Το μνημείο του Παξινού, εκπρόσωπος μιας άλλης ιστορικής περιόδου, συμμετέχει ενεργά στα τελετουργικά δρώμενα. Το ενετικής κατασκευής λιμάνι επίσης: συγχωρδία εποχών και ιστορικών γεγονότων. Κατά τον Halbwachs σε αυτή την περίπτωση φαίνεται να ισχύει ο νόμος της «συγκέντρωσης» των διαφορετικών γεγονότων σε ένα και μόνο χώρο, όπου ο τόπος λειτουργεί ως πυρήνας που βοηθά την οργάνωση, τη διατήρηση και τη μεταβίβαση της μνήμης στο χώρο, το χρόνο και το περιεχόμενό της³²⁷. Προσεγγίζοντας τις ποικίλες ρητορικές του χώρου φαίνεται

³²⁶ Βασίλης Νιτσιάκος, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995, σ. 143.

³²⁷ Βλ. Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», στο *Διαδρομές και Τόποι Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ρ. Μπενβενίστε- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.27-58.

πως η αφηγηματικότητά του βρίσκεται σε συνεχή σχέση ανταλλαγής με την τοπική ιστορία³²⁸.

Εικόνα 21

Τελετουργικά δρώμενα στο λιμάνι της Ναυπάκτου κατά τους εορτασμούς της Ναυμαχίας

Πολλά χορευτικά δρώμενα διαδραματίστηκαν, όπως άλλωστε συνηθίζεται τα τελευταία χρόνια, στο χώρο του λιμένος. Τα δρώμενα αυτά αναπαριστούν το ένδοξο παρελθόν του τόπου και προβάλλουν αντίστοιχες ιστορικές στιγμές του. Πρόκειται για πολιτισμικά σημαντικές εορταστικές δραστηριότητες, και παράλληλα για πλούσιες σε λαμπρότητα και δημοσιότητα χορευτικές συμβολικές αναπαραστάσεις που κεντρίζουν το ενδιαφέρον. Ωστόσο δεν θα πρέπει να παραβλεφτεί και το γεγονός ότι ο χορός και η σύνδεσή του με εθνικά-ιστορικά θέματα καθιστά δύσκολη «την κατανόηση της καθημερινής επιτέλεσής του στο ελληνικό πλαίσιο: δεν επιτρέπει τη θεώρηση του χορού ως τόπου που εκτυλίσσονται ταπεινότερες αλλά πλουσιότερες και πολυπλοκότερες μορφές πολιτικής δράσης – σχέσης εξουσίας ανάμεσα στα φύλα, πολιτικές και κοινωνικές διακρίσεις, κοινωνική κατασκευή ταυτοτήτων. Επίσης, διαφεύγει ένα μέρος της πρακτικής γνώσης των ατόμων και της εμπειρίας τους σχετικά με το χορό³²⁹».

³²⁸ Πρβλ. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ'ένα νησιωτικό τοπίο», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307.

³²⁹ Jane Cowan, *Η Πολιτική του Σώματος, χορός και κοινωνικότητα στη Βόρεια Ελλάδα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, σ. xiv.

Την εκδήλωση αναπαράστασης του Σαββάτου του 2010 παρακολούθησαν ο Αντιδήμαρχος της Μεσσήνης D.Caroniti, ο Πρόεδρος της Associazione Aurora, Fortunato Manti, ο Περιφερειακός Σύμβουλος του Βένετο και διαχειριστής του ΕΟΟΣ Marco Polo System, Pietrangelo Pettenu, ο υπεύθυνος του τομέα πολιτισμού της Νομαρχίας του Βένετο, Speranzon Raffaaele, εκπρόσωποι στρατιωτικών, λιμενικών, πυροσβεστικών και αστυνομικών αρχών, εκπρόσωποι της Νομαρχίας καθώς και εκπρόσωποι φορέων. Στο τέλος της εκδήλωσης ο Δήμαρχος Ναυπάκτου ευχαρίστησε όσους συνετέλεσαν στην επιτυχία της.

Φαντασμαγορικό υπερθέαμα αποτελεί, κάθε χρόνο στις εκδηλώσεις λήξης της αναπαράστασης της Ναυμαχίας στο λιμάνι, η παρουσία του στοιχείου της φωτιάς με τη ρίψη δεκάδων πυροτεχνημάτων που μετατρέπουν για αρκετά λεπτά τον ουρανό σε πολύχρωμη ομπρέλα³³⁰.

Εικόνα 22

Φαντασμαγορικά πυροτεχνήματα στο λιμάνι της Ναυπάκτου κατά τους εορτασμούς της Ναυμαχίας

Η παρουσία της φωτιάς σε εκδηλώσεις του Λιμένος φαίνεται να ξεκινά σύμφωνα με μαρτυρία το 1946. Αναφέρεται ότι «τότε εκείνο τον καιρό είχε έρθει ο φαροφύλακας Ιωάννης Λέκκας από τους Παξούς. Ο φάρος τότε του λιμανιού ήταν δύο σίδερα ψηλά και με κασάνια ανέβαζαν και κατέβαζαν μια μεγάλη λάμπα, την οποία ανάβανε όταν σουρούπωνε και φώτιζε ως το πρωί. Το 1952 ο φάρος έγινε όπως είναι τώρα, εφόσον δεν είχε έρθει το ρεύμα. Το 1949 ο φαροφύλακας Ι. Λέκκας άναψε για πρώτη φορά τις φωτιές στο λιμάνι για τη νύχτα της Μ. Παρασκευής και

³³⁰Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.258, έτος 6^ο, Οκτώβριος 2003, σ.8.

από τότε καθιερώθηκαν³³¹». Αργότερα το έθιμο αυτό φαίνεται να το συνεχίζουν οι ντόπιοι ψαράδες ανάβοντας φωτιές στις πολεμίστρες του λιμανιού δίνοντας έτσι ζωή στο χώρο³³².

Σήμερα βλέπουμε «...Οι Φωτιές στο Λιμάνι της Ναυπάκτου», ως πρακτική να συνεχίζεται μέσα στο χρόνο και να ενσωματώνεται σε πιο σύγχρονες τελετουργίες με διάθεση φολκλωριστικού χαρακτήρα³³³, που τις καθιστά σε φαντασμαγορικό υπερθέαμα, σε τουριστική ατραξιόν. Στην περίπτωση των τελετουργικών αναπαραστάσεων της Ναυμαχίας παρατηρούμε ότι το άναμμα της φωτιάς έχασε τη «λειτουργική» αρχική του σημασία, αλλά συνέχισε στο διάβα του χρόνου να αναπαριστάται σαν μια μορφή θεάματος. Η πρακτική αυτή με τη μορφή τοπικού εθίμου αναβίωσε πάλι από την αγάπη όσων είχαν κρατήσει στη μνήμη τους αυτό το γεγονός. Το έθιμο ζωντάνεψε ξανά, όχι γιατί ήταν απαραίτητο στην πρακτική ζωή των νέων διοργανωτών του, αλλά γιατί μέσα από την αναβίωση αυτή τους βοήθησε να συνδεθούν νοσταλγικά με το παρελθόν τους. Έτσι αναγεννήθηκε κατά κάποιον τρόπο τεχνητά, αφού ο πρώτος λόγος της δημιουργίας και της ύπαρξής του έπαυε να υφίσταται.³³⁴ Επιπλέον αυτή η τάση αναβίωσης, αφήνει να φανεί ότι η δόμηση της ανεπίσημης συλλογικής μνήμης, σχετίζεται με την αναζήτηση και προβολή της ιδιαίτερης πολιτισμικής φυσιογνωμίας κάθε τόπου, παρουσιάζοντας όμως διάφορες μορφές και ποσοστά αυθεντικότητας, νόθευσης ή νεωτερισμών, που σχετίζονται με τη σκοποθεσία των φορέων (δημοτικές αρχές, πολιτιστικοί σύλλογοι) ή των προσώπων που αναλαμβάνουν, με σχετικό κάθε φορά κόστος, σε κάθε τόπο την (όποια) αναβίωση³³⁵. Κατ' επέκταση πρόκειται για ένα θέμα συναρπαστικό, για φάσεις πολιτισμικού γίγνεσθαι και συγχρωτισμού, κατεξοχήν θεμάτων διερεύνησης του λαϊκού πολιτισμού³³⁶.

³³¹ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ. 436, έτος 10^ο, Ιούλιος 2007, σ.13, όπου καταχωρείται μαρτυρία της κ. Ευπραξίας Τσολοδήμου.

³³² Βλ. εφ. «Ναυπακτία», τεύχος 40^ο, Μάιος 2008, σ.6.

³³³ Βλ. Νικόλαος Παραλήκας, «...Οι Φωτιές στο Λιμάνι της Ναυπάκτου», στο Εξαμηνιαίο Περιοδικό-Βιβλίο Ναυπακτίας και Δωρίδας «η δάφνη» (2012 Α'), περιοδική έκδοση του πνευματικού ομίλου Δαφνωτών Ναυπακτίας, τευχ. 25^ο, Αθήνα, Γενάρης 2012, σ.41-43 και Hans Moser, «Vom Folklorismus in unserer Zeit», *Zeitschrift Fur Volkskunde* 58, p.177-209, και Πούχγερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες-μέθοδοι-θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009, σ.525-526.

³³⁴ Μ.Γ. Μερακλής, «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάττων, Αθήνα 2004, σ. 109-125.

³³⁵ Βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Λαϊκές Θρησκευτικές Τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη*, εκδ. πορεία, Αθήνα 2010, σ.120.

³³⁶ Βλ. Δημήτριος Λουκάτος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ανακοινώσεις στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg).

Είναι πολύ πιθανό επίσης, η παρουσία του στοιχείου της φωτιάς, σε μορφή πυροτεχνημάτων, να ανάγεται «στην πανάρχαια πίστη για την προστατευτική και καθαρτήρια δύναμη της τελετουργικής πυράς³³⁷, που συνδυάστηκε με τη χριστιανική αντίληψη για το αναστάσιμο φως. [...] Η προστατευτική αυτή δύναμη ασκείται και στην ευρύτερη έκταση³³⁸, στην οποία η πυρά γίνεται ορατή ως ένας εν δυνάμει οπτικός κύκλος».

Εικόνα 23

Πολύχρωμη ομπρέλα πυροτεχνημάτων στο λιμάνι της Ναυπάκτου στους εορτασμούς της Ναυμαχίας

Τα τελετουργικά στοιχεία φαίνεται να συνδέονται, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο, με την ιστορία και τον πολιτισμό του τόπου. «Ο πολιτισμός και η μακρά ιστορία που σέρνει πίσω της –η πόλη–είναι στοιχεία που από μόνα τους λειτουργούν αναζωογονητικά» ως αναπόσπαστα κομμάτια της ζωής που δεν μπορούν παρά να παρασύρουν, «υποχρεώνοντάς μας παράλληλα να δημιουργήσουμε κι άλλους δικούς μας μικρούς πολιτισμούς³³⁹».

Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins für Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

³³⁷ Βλ. σχετικά με τη δύναμη και τον προστατευτικό χαρακτήρα της φωτιάς Μ.Γ. Βαρβούνης, ό.π., σ.259.

³³⁸ Βλ. Αλέξανδρος Λαγόπουλος, ό.π., σ.127, όπου αναφέρεται ότι ιδεατά-συμβολικά στοιχεία ή πραγματικά επιζητείται να προβάλλονται και να διακρίνονται οπτικά, καθώς η άμεση επαφή με αυτά κάνει πιο απτή την προστασία και την υπενθυμίζει σε μόνιμη βάση και επίσης του ίδιου ό.π., σ.112, 247.

³³⁹ Βλ. εφ. «*Ναυπακτία*», τεύχος 40^ο, Μάιος 2008, σ.8.

Εικόνα 24

Τελετουργικά δρώμενα στους εορτασμούς της Ναυμαχίας

Η εικόνα της αναπαράστασης Ναυμαχίας της Ναυπάκτου μεταδόθηκε δορυφορικά σε όλο τον κόσμο. Διακρίνεται έτσι το μεγάλο ενδιαφέρον των ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας για το ιστορικό γεγονός, αφήνοντας παράλληλα να διαφανεί το μεγάλο πολιτιστικό- ιδεολογικό, αλλά και πολιτικο-οικονομικό ρόλο που μπορεί να παίζει το σύγχρονο αυτό μέσο τεχνολογίας σε μεγάλα τμήματα του παγκόσμιου πληθυσμού, ιδιαίτερα όταν σχετίζεται με θέματα πολιτισμού και παράδοσης³⁴⁰.

Την επόμενη μέρα της Κυριακής γίνεται το κλείσιμο των τριήμερων επίσημων εορταστικών εκδηλώσεων. Οι εκδηλώσεις της Κυριακής ξεκινούν το πρωί (07:00) με εωθινό, με κωδωνοκρουσίες των Ιερών Ναών της πόλεως και με κανονιοβολισμούς.

Το τελετουργικό των εορταστικών εκδηλώσεων επισφραγίζεται και καθαγιάζεται από θρησκευτικές εκδηλώσεις. Έτσι το πρωί της Κυριακής τελείται αρχιερατική θεία λειτουργία στον ιερό Μητροπολιτικό ναό του Αγίου Δημητρίου, χοροστατούντος (τα τελευταία χρόνια) του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου κ.κ. Ιερόθεου. Με το πέρας της Θείας Λειτουργίας γίνεται εκφώνηση του πανηγυρικού, από εκπρόσωπο της Τ.Α. Στη συνέχεια τελείται Μνημόσυνο εις Μνήμην των Ηρωικώς Πεσόντων Ναυμάχων του Ηνωμένου Χριστιανικού Στόλου, κατά τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου. Έπειτα πραγματοποιείται πομπή από τον Ιερό Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Δημητρίου προς στο χώρο του λιμένος, με λιτάνευση της Ιερής εικόνας της «Ναυμαχίας της Ναυπάκτου».

³⁴⁰ Βλ. σχετικά με τη σχέση διαφόρων πολιτισμικών εκφράσεων, όπως αυτές εκδηλώνονται στη σύγχρονη καθημερινή ζωή (αναβίωση, μίμηση και εμπορευματοποίηση της παράδοσης κ.λ.π.) και την τεχνολογική πρόοδο Hermann Bausinger, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (επιμ. Μαριάνθη Καπλάνογλου), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006 και επίσης Ντόρα Κόνσολα, ό.π., σ.74-75.

Εικόνα 25

Η ιερή εικόνα της Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου

Η πομπή καταλήγει στο λιμάνι, όπου εκεί τελείται επιμνημόσυνη δέηση. Ακολουθεί τήρηση ενός λεπτού σιγής και ρίψη στεφάνων στη θάλασσα από τους εκπροσώπους των τοπικών αρχών, της κυβέρνησης και των ξένων αντιπροσωπιών, υπό τους ήχους πένθιμων εμβατηρίων από την Φιλαρμονική της πόλης ή και άλλων προσκεκλημένων φιλαρμονικών πόλεων (της Κέρκυρας το 2008). Τέλος γίνεται ανάκρουση των Εθνικών Ύμνων των χωρών που συμμετείχαν στη ναυτική σύρραξη.

Εικόνα 26

Ρίψη στεφάνων στη θάλασσα

Στη συνέχεια, εν πομπή από τον χώρο του λιμένος, ακολουθεί περιφορά της εικόνας της «Παναγίας της Ναυμαχίας», προς το κέντρο της πόλης που καταλήγει στο δημαρχείο, έχοντας διαγράψει έναν κύκλο γύρω από τον κεντρικό ιστορικό, οικιστικό ιστό της πόλης. Πρόκειται για εθιμικές πρακτικές που παραπέμπουν σε ρητορικές οριοθέτησης του χώρου και οι οποίες περικλείουν την πόλη εντός ενός «μαγικού κύκλου», στα πλαίσια του οποίου το φυσικό περιβάλλον «κοινωνικοποιείται,

εξανθρωπίζεται και πολιτισμοποιείται», αποκτώντας ταυτόχρονα μια ιερή διάσταση. Ο παραδοσιακός συμβολικός χώρος κατασκευάζεται ουσιαστικά από μια σειρά ομόκεντρους (θρησκευτικούς) κύκλους με φθίνουσα ιερότητα από το κέντρο προς τα έξω³⁴¹. Η συμβολοποίηση αυτή του χώρου, όπως και η εγγραφή των ιδίων των ανθρώπων μέσα σε αυτόν, φαίνεται να πραγματοποιείται με τη συμμετοχή της χρήσης συμβόλων, αλλά και με την ίδια την συμβολή της ιστορίας ως αφήγησης και ως αναπαράστασης³⁴².

Η σημασία του κύκλου, για την αποτροπαϊκή και προστατευτική δύναμή του, στον ελληνικό πολιτισμό (ιστορία), την καθημερινή ζωή (κίνηση των ζώων στα αλώνια) και τον χριστιανισμό (λιτανείες: περιφορά επιταφίου) είναι εξέχουσα και συχνή, ενώ διέπεται από συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Εκείνο πάντως που παραμένει αξιοπρόσεχτο είναι το γεγονός ότι συμπίπτουν η αφηγηρία και το τέρμα του κύκλου με ιδεατή ή πραγματική εγγραφή του σημείου του σταυρού³⁴³.

Από το τριήμερο εορταστικό πρόγραμμα των εκδηλώσεων φαίνεται να τηρείται κάθε χρόνο ένα τυπικό τελετουργιών με χαρακτήρα επαναληπτικό και έτσι όπως αυτός διαμορφώθηκε στα βασικά του σημεία από τις πρώτες κιόλας εορταστικές εκδηλώσεις, που εμπλουτίζεται ωστόσο κάθε χρόνο με διάφορες άλλες δράσεις ποικίλου πολιτισμικού περιεχομένου³⁴⁴.

Όλες οι τελεουργίες (performances) είναι επαναλαμβανόμενες και αυτή η επανάληψη είναι που υπονοεί- εμπεριέχει τη διάσταση της σύνδεσης με το παρελθόν. Άλλωστε σε πολλές κοινωνίες, οι εορτασμοί λαμβάνουν χαρακτηριστικά ανάμνησης-υπόμνησης των ιστοριών ή των μύθων, οι οποίοι είναι συνδεδεμένοι με αυτούς, ενώ λειτουργούν επίσης ως υπόμνηση των γεγονότων, τα οποία θρυλούνται ότι έλαβαν χώρα σε κάποια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή ή κατά το μυθικό παρελθόν. Ορισμένες από αυτές τις τελεουργίες τηρούνται εκούσια, ενώ κάποιες άλλες είναι επαναλαμβανόμενες. Το κοινό χαρακτηριστικό τους όμως είναι ότι δεν υπονοούν απλά τη συνέχειά τους με το παρελθόν, αλλά διατρανώνουν με έμφαση τη σύνδεση αυτή. Και πολλές από αυτές το επιτυγχάνουν μέσω της αναπαράστασης, της

---

³⁴¹ Βλ. Αλέξανδρος Λαγόπουλος, *ό.π.*, σ.19-21, σ.128,161, σχετικά με την κυκλική πομπή ως τη χάραξη ενός νοητού προστατευτικού κύκλου και Μ.Γ. Βαρβούνης, *ό.π.*, σ. 173, 196.

³⁴² Πρβ. Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ' ένα νησιωτικό τοπίο, στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307.

³⁴³ Βλ. Αλέξανδρος Λαγόπουλος, *ό.π.*, σ., σ.25, 42-45, 92,146.

³⁴⁴ Βλ. εφ. «*Ναυπακτιακά Νέα*», Οκτώβριος 1979, περίοδος Β', αρ.φ.9, σ.1,9, καθώς και την ίδια εφ. αρ.φ.313, έτος 21^ο: Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1987, Αθήνα, σ.1.

αφήγησης των γεγονότων και με τρόπο αρκετά θεαματικό. Αυτό το συναντάμε ιδιαίτερα στην περίπτωση των θρησκευτικών τελετουργιών, αλλά και των εθνικών και τοπικών εορτασμών, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση των τοπικών εορτασμών της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου³⁴⁵.

Γιατί έτσι *«αναγνωρίζουν όλοι το Λέπαντο, την Ναύπακτο σαν μια μεγάλη ιστορική πόλη.³⁴⁶»*

---

³⁴⁵ Βλ. Paul Connerton, *How societies Remember*, Καίμπριτζ 1989, p.41.

³⁴⁶ Συνέντευξη κ. Κωστία Φράγκου, πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου Ναυπάκτου.

1. Η εικόνα της «Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου»

Εικόνα 27

Η ιερή εικόνα της Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου

Από αρχαιοτάτων χρόνων είναι γνωστή η πίστη των ανθρώπων σε διάφορες θεότητες. Στα πλαίσια της θρησκευτικότητας των κοινωνιών εντάσσονται διάφορες τελετουργίες ή διάφορες συμβολικές δραστηριότητες ή «πράξεις απεικόνισης» της θρησκείας, ως μέρος ενός ευρύτερου πολιτισμικού συστήματος³⁴⁷. Με τη βοήθεια και τη χρήση των συμβόλων εκπληρώνεται ένα μεγάλο μέρος των κοινωνικών διαδικασιών, αν δεχτούμε ως σύμβολο αυτό που είναι στη θέση κάτι άλλου. Τέτοιου είδους σύμβολα είναι τα νομίσματα, τα πιστοποιητικά, οι εικόνες. Έτσι ένα αληθινό σύμβολο είναι δυνατόν να προκαλέσει αντιδράσεις εξίσου έντονες με το πρωτότυπο αντικείμενο³⁴⁸. Ωστόσο η όποια ασάφεια των συμβόλων τα καθιστά υποκειμενικά, αλλά και όχημα με τη βοήθεια του οποίου οι άνθρωποι μπορούν να συμμετέχουν στις ίδιες τελετουργίες ή να προσεύχονται στους ίδιους θεούς³⁴⁹. Το σύμβολο κατά τον Turner είναι «η μικρότερη μονάδα τελετουργίας που διατηρεί τις ιδιαίτερες ιδιότητες της τελετουργικής συμπεριφοράς», συμβάλλοντας στη συγκρότηση μιας ενιαίας

³⁴⁷ Βλ. Clifford Geertz, *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, επιμ. σειράς Ε. Παπαταξιάρχης, μτφρ. Θ. Παραδέλλης, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003, σ.118- 122.

³⁴⁸ Βλ. Ελ. Π. Αλεξιάκης, «Ανθρωπολογικές διαδρομές στο συμβολικό και το φαντασιακό: ρήξεις και συγκλίσεις», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ.11-40.

³⁴⁹ Βλ. Anthony Cohen, *The Symbolic Construction of Community*, Key Ideas, Routledge, London-New York, 1989, σ.29.

συλλογικής (θρησκευτική) ταυτότητας, αφού η συμμετοχή σε ένα κοινό πλαίσιο (στην περίπτωση μας θεολογικό), με βιωματική μορφή, σε αυτό βοηθά³⁵⁰.

Αμέσως μετά τη νίκη των χριστιανικών δυνάμεων έγιναν μεγαλειώδεις πολυήμερες τελετές στην Ευρώπη. Στη Νάπολη χτίστηκε ναός ο οποίος αφιερώθηκε στην Παναγία της Νίκης (1572). Άλλες εορταστικές εκδηλώσεις πραγματοποιήθηκαν και στην πόλη της Βενετίας³⁵¹. Ο Πάπας ο Πίος ο Ε΄ θέσπισε την εορτή της Παναγίας του Ροζάριο την 1^η κάθε Οκτώβρη που εορτάζεται μέχρι και στις μέρες μας. Επίσης ο Πάπας διέταξε την ανέγερση ναού αφιερωμένου στο όνομα της Παναγίας της Ναυπάκτου, ενώ τυπώθηκαν και «εικόνες του Χριστού επί του Σταυρού», φέροντας την επιγραφή «Santo Cristo di Leranto³⁵²».

Στην ελληνική πραγματικότητα η παρουσία της λατρείας της Παναγίας ήταν και είναι συνδεδεμένη με την έννοια του εθνικού κράτους, ενώ παράλληλα συνδέεται άμεσα με τον πόθο και τις προσπάθειες των Ελλήνων για ανεξαρτησία. Πολλά ονόματα αποδίδονται στο Πρόσωπό Της, όπως και στην περίπτωση της θαυματουργής εικόνας της «Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου», «δια χειρός Ν. Καλαντζή», καθώς από τους εμπνευστές της δημιουργίας της πιστεύεται ότι αυτή συνέβαλλε σημαντικά στη νικηφόρο, για τους χριστιανούς, έκβαση της Ναυμαχίας του 1571³⁵³. Η ίδια πεποίθηση για την βοήθεια της Παναγίας προς τους χριστιανούς κατά τη διεξαγωγή της Ναυμαχίας κυριαρχεί και στην υπόλοιπη Ευρώπη και για το λόγο αυτό υπάρχουν διάφορες εικόνες αφιερωμένες στο Πρόσωπό της³⁵⁴.

³⁵⁰ Βλ. V. Turner, *The Forest of Symbols*, Cornell University Press, Ithaca, 1967, p.19, πρβλ. επίσης Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, «Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ' ένα νησιωτικό τοπίο», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307.

³⁵¹ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2002, σ.19.

³⁵² Βλ. Αρίγκο Πετάκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απώθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006, σ.266-277 και επίσης Β. Σταυρογιαννόπουλου, *Ναυμαχία Ναυπάκτου, (7-10-1571), μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στόλου*, ανάπτυπον εκ της Γενικής Στρατιωτικής Επιθεωρήσεως του Αρχηγείου Στρατού, μηνός Δεκεμβρίου 1972, σ.27.

³⁵³ Βλ. Sant Cassia Paul and Constantina Bada, *The making of the modern Greek family, marriage and Exchange in Nineteenth-Century Athens*, Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology, Cambridge University Press, Cambridge 2006, p. 254, όπου αναπτύσσεται μια κριτική για την εννοιολογική σύνδεση της Ορθοδοξίας και του Χριστιανισμού γενικότερα με την έννοια του εθνικού κράτους. Βλ. επίσης Μέγας Γ. Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2001, σ.21, όπου αναφέρεται ότι αποδίδονται στο Πρόσωπο της Παναγίας ονόματα όπως: Οδηγήτρια, Ξεσκαβώτρα, Φανερωμένη κ.λ.π.. Πρβλ. Ακόμη σχετικά με τη θρησκευτικότητα: Konstandina Bada, "A tourist is half a pilgrim, if a pilgrim is half a tourist". The religious or pilgrimage tourism in Greece, in: Dallari Fior.-Trono Anna-Zabbini En(eds), *I Viaggi Dell; Anima. Societa, Culture, Heritage et Turismo*, Bologna 2009: Ratron Editore, p.149-156.

³⁵⁴ Βλ. σχετικά Βαρδακουλάς Γιάννης, «Άγνωστα κείμενα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571 από την Ιταλική Γραμματεία της εποχής», στο *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη*

Η έμπνευση της δημιουργίας της εικόνας, ως μια αποτύπωση του φανταστικού, αλλά και ως η σύνθεση της υλικής όψης της πίστης στο πρόσωπό Της, καθώς και η καθιέρωση της λιτανεύσης της εικόνας της Παναγίας της Ναυμαχίας είναι ένα στοιχείο που καθιερώθηκε την τελευταία δεκαετία και φαίνεται να συνδέει την διαχείριση ιστορικής μνήμης με μια πιο «υλιστική» μορφή έκφρασης του θρησκευτικού συναισθήματος. Κατά την γνώμη του Αρχιμ. Δαμασκηνού Βασιλόπουλου η λιτανεία της εικόνας «αξίζει θερμών συγχαρητηρίων και πολλών επαίνων, διότι η Ναύπακτος αναγνωρίζει επίσημα και κατά τον καλύτερο τρόπο τη συμβολή της Θεοτόκου στη νικηφόρο έκβαση της Ναυμαχίας.[...]» Βέβαια η Πανάγια των Ορθοδόξων "είχε λάβει μέρος" και σε άλλες μάχες και ναυμαχίες βοηθώντας πάντα ως μεγάλη Προστάτιδα το γένος των Ελλήνων. Όσο για την εικόνα της «Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου», πρόκειται για μια σύνθεση με την Παναγία εικονιζόμενη να την περιβάλλουν άγγελοι, πάνω από το θαλάσσιο κόλπο της Ναυπάκτου. Η εικόνα της Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου πλαισιώνεται από ξυλόγλυπτη κορνίζα, ενώ κατά τη διάρκεια όλου του χρόνου βρίσκεται στο Δημαρχείο της πόλης, το οποίο και διακοσμεί.

Στην αρχή των εορταστικών εκδηλώσεων μεταφέρεται εν πομπή και με τιμές στο Μητροπολιτικό ναό της πόλης, όπου και εκτίθεται σε προσκύνημα για μια εβδομάδα. Με τη λήξη των εκδηλώσεων η Ιερή Εικόνα της Ναυμαχίας μεταφέρεται και πάλι εν πομπή στο χώρο του Δημαρχείου. Το τελετουργικό της περιφοράς της εικόνας συνδέεται με τη συλλογική θρησκευτική μνήμη, ενώ τέτοιου είδους περιοδικά επαναλαμβανόμενες αναμνηστήριες τελετουργίες, εξασφαλίζουν από μια πλευρά τη συνέχεια της συλλογικής μνήμης, ενώ από μια άλλη επιτρέπουν τη διατήρηση της αίσθησης της συνέχειας της συγκρότησης και της επικύρωσης της ιδιαίτερης τοπικής ταυτότητας³⁵⁵.

Απέναντι στην πεποίθηση για την βοήθεια της Παναγίας στη θετική έκβαση της Ναυμαχίας για τους χριστιανούς υπάρχει και μια άλλη αντίληψη που υποστηρίζει ότι οι Ισπανοί αποδίδουν «την Νίκην εις τον ίδιον τον κύριον Ημών Ιησούν Χριστόν, δια τον οποίον πιστεύουν ότι ηγήετο προσωπικώς της Ναυμαχίας, ευρισκόμενος επί της Ναυαρχίδος του Ιωάννου». Το κυριότερο δε παρεκκλήσι του Καθεδρικού ναού

μεταβυζαντινή εποχή (325-1820), 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 439-461.

³⁵⁵ Βλ. Θ. Παραδέλλης, «Ανθρωπολογία της Μνήμης», στο *Διαδρομές και Τόποι Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ρ. Μπενβενίστα- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.27-58. Πρβλ. επίσης Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.284.

της Βαρκελώνης, κοιτίδας της Ισπανικής ναυτοσύνης, είναι αφιερωμένο στον Χριστόν της Ναυπάκτου (Christo de Lepando)³⁵⁶. Γιατί είναι γνωστό ότι ο Πάπας Πίος ο Έκτος και οι χριστιανοί απέδωσαν στην εκστρατεία χαρακτήρα Σταυροφορίας, ενώ καθαγιασμένες σημαίες του Χριστού, «Χριστός της Ναυπάκτου», επιδόθηκαν στον Δον Χουάν και στον Μαρκαντόνιο Κολόνα για να αναπεταθούν την ημέρα της μάχης. Άλλα ελληνικά πλεούμενα σήκωσαν «λάβαρα φέροντα την εικόνα των προστατών Αγίων³⁵⁷».

Εικόνα 28
Ο «Χριστός της Ναυπάκτου»

Φαίνεται λοιπόν, ότι τα «ερά σύμβολα», ως «σύμβολα σύνοψης», να είναι αντικείμενα σεβασμού και να προκαλούν συναίσθημα, ενώ παράλληλα αντιπροσωπεύουν ή εκφράζουν για τα μέλη της κοινωνίας τι σημαίνει το σύστημα για αυτά. Έτσι στα σύμβολα αυτά οι κοινωνίες αποδίδουν ουσιαστική και κεντρική θέση σαν «σύμβολα κλειδιά», αφού τα διαχειρίζονται και τα προβάλλουν με σχετική συχνότητα στην πολιτισμική συμπεριφορά τους³⁵⁸, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση με την εικόνα της «Παναγίας της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου».

³⁵⁶ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.118, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000.

³⁵⁷ Βλ. Νικολάου Ζουγανάτου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων ύστερα από 410 χρόνια», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.136-154.

³⁵⁸ Βλ. Θεόδωρος Παραδέλλης, ό.π., σ.27-58.

4. Μουσείο Ναυμαχίας

Εικόνα 29

Μπρούτζινη πλάκα του Μουσείου Ναυμαχίας Ναυπάκτου

Τα μουσεία είναι θεσμοί αφιερωμένοι στη συλλογή, τη διατήρηση, την έκθεση, τη μελέτη και την ερμηνεία υλικών αντικειμένων και καθώς περιέχουν πλήθος αντικειμένων «μιλούν» με υλικό τρόπο για αυτά. Επίσης δύναται να θεωρηθούν ως αρχεία πληροφοριών που μπορούν να καταγραφούν, να αναπαραχθούν και να είναι διαθέσιμα για πολλούς σκοπούς. Έτσι τα μουσεία καθίστανται αρχεία αυτού που οι ανθρωπολόγοι ονομάζουν «υλικός πολιτισμός» ή «υλική έκφραση του πολιτισμού»³⁵⁹. Ωστόσο το αντικείμενο που εκτίθεται στο μουσείο είναι μετατοπισμένο από το τότε της δικής του ιστορίας και ιστορικότητας στο αναλλοίωτο τώρα της μουσειακής εκδοχής της ιστορίας του και στο τώρα της κάθε του θέασης. Επιπλέον τα εκθέματα είναι ταυτοχρόνως άχρονα (απομακρυσμένα από το παρελθόν) αντικείμενα και ιστορικές πράξεις, όπου μέσα από την ίδια την διαδικασία της απομάκρυνσης, ενσωματώνουν την ιστορία ή ορθότερα την αναπαριστούν. Το μουσείο μοιάζει λοιπόν, ως κατασκευαστής της μνήμης και της ιστορίας, αλλά και ως ένας σημαντικός συντελεστής στην κατασκευή της πολιτισμικής ταυτότητας³⁶⁰.

Αν θεωρήσουμε το μουσείο «ως χώρο που ενσωματώνει το παρελθόν σε αξίες που εξυπηρετούν –και ορισμένη ιδεολογία του παρόντος³⁶¹» και που έχουν σαν έναν από τους σκοπούς τους να κάνουν εμφανέστερη την ταυτότητα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιφέρειας³⁶², τότε η πολιτιστική διαχείριση και αναπαράσταση της ιστορικής μνήμης δεν θα μπορούσε να αγνοήσει την ανάγκη και πάγιο αίτημα των

³⁵⁹ Βλ. Ειρήνη Νάκου, *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2002, σ.37

³⁶⁰ Βλ. Νόρα Σκουτέρη –Διδασκάλου, «Λαογραφικά μουσεία, πολιτισμική ταυτότητα, ιστορική μνήμη, Όροι και Επισημάνσεις», στο *Ο ρόλος των Λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας*, Αθήνα 1994, σ. 131-151.

³⁶¹ Βλ. Κων/να Μπάδα, «Λαϊκή Τέχνη και Πολιτισμός», στο *Εικαστική Παιδεία, Ένωση Καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης*, No. 18, 2002, σ.114.

³⁶² Βλ. Jean Faviere, «Εθνογραφικά Μουσεία και Ενωμένη Ευρώπη: Προς μια Συνεργασία Περιφερειών της Ευρώπης», στο *Ο ρόλος των Λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας*, Αθήνα 1994, σ. 45-47.

Ναυπακτίων, έτσι όπως αυτό διατυπώθηκε³⁶³ σε υπόμνημα του Δήμου προς το υπουργείο πολιτισμού για ίδρυση³⁶⁴ και λειτουργία ενός «Μουσείου Ναυμαχίας», μέσα από τις αίθουσες του οποίου θα προβάλλονταν «αυθεντικά³⁶⁵» και «αντίγραφα» κομμάτια της ιστορίας του γεγονότος. Σε συνεδρίαση λοιπόν, του Δήμου Ναυπάκτου στις 27/1/2000 προτάθηκε από τον πρόεδρο του Δ.Σ. η δημιουργία Μουσείου Ναυμαχίας. Αυτή η ανάγκη πραγματοποιήθηκε όταν το Μουσείο άνοιξε για πρώτη φορά τις πύλες του στο ευρύ κοινό της Ναυπακτίας, στο Αρχοντικό των Μποτσαραίων, το βράδυ της Κυριακής της 1^{ης} Οκτωβρίου του 2000, υποδεχόμενο παράλληλα Θερβαντιστές συνέδρους. Παρών σε αυτήν την εκδήλωση ήταν ο τελευταίος επιζών- τότε- της ιστορικής οικογένειας των Μποτσαραίων, Νότης Μπότσαρης που εκφώνησε σχετικό ιστορικό λόγο με τη Ναυμαχία και το έργο του Μ. Θερβάντες Σαβέντρα.

Ο χώρος που στεγάστηκε το μουσείο, είναι η οικία που υπήρξε το σεράι των πασάδων της Ναυπάκτου, ιδιοκτησίας έπειτα της οικογένειας Μπότσαρη. Ανατολικό τμήμα της οικίας αυτής αποτελεί σημαντική προσφορά³⁶⁶ του ιδρύματος Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη, που παραχωρήθηκε προς ίδρυση του ιστορικού μουσείου και προκειμένου να εγκατασταθεί εκεί μια μόνιμη έκθεση. Στόχος και φιλοδοξία του μουσείου είναι να κάμει «οικειότερη στις σύγχρονες γενεές τη μνήμη της Ναυμαχίας, ως ένα γεγονός το οποίο επηρέασε σημαντικά την ιστορία της Μεσογείου και ειδικότερα αυτού του τόπου³⁶⁷ (της Ναυπάκτου)». Έτσι και με δικές τους πρωτοβουλίες οι νέοι θα μπορούν να επισκεφτούν και να μάθουν ό, τι τους ενδιαφέρει σχετικά με το γεγονός της Ναυμαχίας, καθώς κάποιοι από αυτούς³⁶⁸, υποστηρίζουν ότι η άγνοιά τους για τη μνήμη του γεγονότος οφείλεται στο ότι δεν τους το «έχουν μάθει», (εννοείται διδάξει στο σχολείο).

Οι σύγχρονες επιταγές της μουσειολογίας επιβάλλουν την συγκέντρωση πρωτογενούς και δευτερογενούς υλικού, η αποδελτίωση και η κατάταξη του οποίου

---

³⁶³ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.5, έτος 1^ο, Ιούλιος 1998, σ.8, όπου αναφέρεται ότι ο αντιδήμαρχος της πόλης σε υπόμνημα του Δήμου προς το υπουργείο πολιτισμού, που δια του κ. Χ. Παϊσίου παραδόθηκε στις 21 Ιουνίου στο Γ.Γ. του ΥΠΠΟ Ευγένιο Γιαννακόπουλο, ζητά να εξευρεθούν πόροι προκειμένου να υλοποιηθεί η απόφαση δημιουργίας Λαογραφικού-Μουσείου Ναυμαχίας σε ήδη κατασκευασμένο κτίριο, με την ονομασία «Ναυπακτία», κληροδοτήματος Ανδρεοπούλου επί του λιμένος Ναυπάκτου.

³⁶⁴ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.83, έτος 2^ο, Φεβρουάριος 2000, σ.3.

³⁶⁵ Βλ. Βασιλική Γαλάνη-Μουτάφη, *Προσεγγίσεις του τουρισμού το επινοημένο και το αυθεντικό*, Σύγχρονα Θέματα, *Σύγχρονα Θέματα* 55, 1995, σ.28-39.

³⁶⁶ Βλ. εφ. «Εκκλησιαστική παρέμβαση», έτος ΣΤ', τεύχος 69, Οκτώβριος 2001, σ.5.

³⁶⁷ Εφ. «εμπρός», αρ.φ.115, Έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.1,2,9.

³⁶⁸ Συνέντευξη από την Μαρινία και την Αλεξάνδρα (δεν παραχώρησαν επίθετο, μαθήτριες 13-14 ετών), Οκτώβριος 2010.

μπορεί να αποτελέσει πολύτιμη βάση δεδομένων, για περαιτέρω μελέτη και έρευνα³⁶⁹. Η έκθεση «Ναυμαχία της Ναυπάκτου» περιλαμβάνει πάνω από 80 αντίγραφα έργων ζωγραφικής ή χαρακτικής, φιλοτεχνήματα από τους σπουδαιότερους καλλιτέχνες εκείνης της εποχής, όπως είναι ο Δομίνικος Θεοτοκόπουλος, ο Τισιανός, Ο Τιντορέττο και ο Βερονέζε. Τα αντίγραφα κομμάτια που εκτίθενται ωστόσο, διαφέρουν από τα αυθεντικά κατάλοιπα και για το λόγο αυτό η ερμηνεία τους πολλές φορές παρουσιάζει κάποιες σημαντικές δυσκολίες, καθώς οι επισκέπτες που τα παρατηρούν δυσκολεύονται να αποδεχθούν πως δεν είναι αυθεντικά, ακόμα κι αν το έχουν πληροφορηθεί. Επιπλέον τα αντίγραφα κομμάτια δεν συνδέονται με άμεσο τρόπο με το παρελθόν, όπως συμβαίνει με τα αυθεντικά και ως εκ τούτου περιορίζεται η δυνατότητα χρήσης τους ως ιστορικών μαρτυριών³⁷⁰.

Στο ισόγειο του μουσείου εκτίθενται έργα (αντίγραφα) που αναφέρονται στη Ναυμαχία με τρόπο αλληγορικό ή συμβολικό, ενώ συμπεριλαμβάνονται αφιερώματα σε εκκλησίες, καθώς και προσωπογραφίες των αρχηγών των κρατών που απετέλεσαν τον Ιερό Συνασπισμό.

Εικόνα 30

Εκθέματα στο ισόγειο του μουσείου

Στον πρώτο όροφο παρουσιάζονται οι προσωπογραφίες των ναυάρχων του χριστιανικού στόλου, καθώς και αντίγραφα έργα: ζωγραφικά, χαρακτικά και τάπητες τοίχου με θέμα τη Ναυμαχία³⁷¹.

³⁶⁹ Βλ. Μ. Γ. Βαρβούνης, *Θεωρητικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ.74,139.

³⁷⁰ Βλ. Ειρήνη Νάκου, *Τα παιδιά και η Ιστορία, Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σ.207.

³⁷¹ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ. 439, έτος 10^ο, Αύγουστος 2007, σ.16.

Εικόνα 31
Εκθέματα του μουσείου

Εικόνα 32
Εκθέματα του μουσείου

Η ίδρυση και η λειτουργία του μουσείου Ναυμαχίας, έγινε την 1^η Οκτώβρη του 2000³⁷². Την ίδια μέρα έγιναν και τα αποκαλυπτήρια του «Μνημείου της Ναυμαχίας», στον χώρο του πύργου Μπότσαρη. Έκτοτε πραγματοποιούνται εκεί ξεναγήσεις των εκάστοτε επίσημων προσκεκλημένων, γεγονός που αφήνει να φανεί ότι ο συγκεκριμένος χώρος αποτελεί σημείο αναφοράς και αυτοπροσδιορισμού της πόλης, καθιστώντας την «προορισμό».

Ο χώρος του μουσείου για την τοπική κοινωνία μπορεί να αποτελέσει λοιπόν, προσδιοριστικό στοιχείο της ταυτότητάς της, καθώς συνδέεται με το ένδοξο ιστορικό παρελθόν του τόπου. Επιπλέον το μουσειολογικό πλαίσιο μπορεί να ασκήσει «επίδραση» στην έκφραση της ιστορικής συνείδησης των επισκεπτών και ιδιαίτερος των παιδιών-αυριανών πολιτών αυτής της πόλης, όπως και θετική επίδραση στην

³⁷² Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.115, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.9.

καλλιέργεια της προσωπικότητά τους³⁷³, προσφέροντας παράλληλα τη δυνατότητα για ένα γόνιμο διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, καθώς το μουσειολογικό υλικό μετατρέπεται σε στοιχείο αφήγησης, διαποτισμένο όντας με αντίστοιχα νοήματα, σημασίες και αξίες³⁷⁴.

Εν κατακλείδι θα μπορούσε να αναφερθεί ότι τα μουσεία αποτελούν απεικόνιση και επαλήθευση της τοπικής πολιτισμικής πραγματικότητας και της ιστορίας της, όπως επίσης και τόπους παρουσίασης της συλλογικής μνήμης. Οι αναπαραστάσεις των μουσείων μεταφράζουν και αποδίδουν τον τρόπο ζωής, τον πολιτισμό ή την ιστορία του τόπου και της κοινωνίας, όπως και τους κοινωνικούς και ιδεολογικούς προσανατολισμούς της³⁷⁵.

Εικόνα 33
Εξωτερική άποψη του μουσείου Ναυμαχίας Ναυπάκτου

4.Φωτογραφία και Καρτ-ποστάλ

³⁷³ Βλ. σχετικά Ειρήνη Νάκου, «Η αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων και ο σχεδιασμός μίας σύγχρονης μουσειακής αγωγής», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 102, 1998.

³⁷⁴ Ειρήνη Νάκου, «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο *Προσεγγίζοντας την ιστορική Εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, (επιμ.) Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ.279-312.

³⁷⁵ Βλ. Ν. Νικονάτου και Κ. Κασβίκης, «Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Ν. Νικονάτου, Κ. Κασβίκης (επιμ.), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σ.122-134, πρβλ. επίσης Βασιλική Ρόκου, «Τα μουσεία του ορεινού χώρου στην προοπτική της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης», στο *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές, Θεωρία και Πράξη*, Μετσόβειο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας, (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.), Αθήνα, 2004.

Εικόνα 34

ΝΑΦΡΑΚΤΟΣ, Mitrelis editions, το Μουσείο Μπότσαρη- μουσείο Ναυμαχίας, από καρτ- ποστάλ της πόλης της Ναυπάκτου

Ο τουρισμός ως καταναλωτικό αγαθό και κυρίως ως πολιτισμική δραστηριότητα, αποτελεί πολύπλοκο προϊόν επιφορτισμένο με συμβολική αξία. Έτσι η τουριστική διαχείριση της ιστορικής μνήμης δε θα μπορούσε να αγνοήσει την κυκλοφορία φωτογραφικών καρτ ποστάλ, με ιστορικές και πολιτισμικές αναπαραστάσεις, που σχετίζονται και με το γεγονός της Ναυμαχίας.

Η κυκλοφορία φωτογραφιών-καρτ ποστάλ με θέμα την Ναυμαχία και τις εορταστικές αναπαραστάσεις εκλαμβάνεται ως στοιχείο που συμμετέχει στη συγκρότηση της τοπικής ταυτότητας. Επίσης αφήνει να φανεί η σχέση του τουρισμού με την ίδια την ιστορία, ως αναπόσπαστο κομμάτι της τουριστικής «βιομηχανίας», οι φορείς της οποίας γνωρίζουν, κατευθύνουν και επικυρώνουν το τουριστικό βλέμμα, χαράσσοντας έναν «ηγεμονικό» λόγο μέσα από την προβολή γεγονότων ή και τοπίων που συνδέονται με το παρελθόν, τη μνήμη, την ιστορία, την παράδοση και το φαντασιακό ή το επινοημένο του κάθε τόπου.

Οι καρτ ποστάλ ως εμπορεύσιμα από την αγορά αντικείμενα, αλλά και ως πολιτιστικά αντικείμενα, οπτικοποιούν τις συλλογικές αυτο-αναπαραστάσεις και παραδόσεις, οι οποίες με τη σειρά τους υπόκεινται σε κοινωνικά, πολιτισμικά και ιστορικά πλαίσια παραγωγής με έμφαση στην πολιτισμικά επικαθορισμένη εικόνα που κάθε κοινωνικό σύνολο στοχεύει να παρουσιάσει³⁷⁶.

Οι φωτογραφικές αναπαραστάσεις του τόπου και του ιστορικού γεγονότος καθιστούν την πόλη της Ναυπάκτου προορισμό, χωρίς ωστόσο να λείπουν αναπαραστάσεις που απευθύνονται σε συλλογικού ενδιαφέροντος βλέμμα. Η αγορά

³⁷⁶ Βλ. David Cross, *Τα ερείπια του παρελθόντος, παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, (επιμ.) Γ.Ν. Μερτίκας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ.200.

καρτών που αποτυπώνουν την περιοχή, μπορεί να λειτουργήσει και ως σύμβολο ανάμνησης - ενθύμιο που παράλληλα λειτουργεί και ως αποδεικτικό στοιχείο της επίσκεψης στην πόλη κατά την τοπική εορτή. Οι κάρτες, οι φωτογραφίες και γενικότερα τα ενθύμια-souvenirs καθιερώνονται ως μια κατηγορία «ιερών» σημαινόντων αντικειμένων» που η επαφή μαζί τους, (ακόμα και η αφή), η «ιδιωτικοποίησή τους» με την αναμνηστική φωτογραφία, η απόκτησή τους με την αγορά μιας απομίμησης, σηματοδοτούν το ταξίδι, του δίνουν νόημα και ρυθμό, δημιουργώντας ολόκληρα συμβολικά συμφραζόμενα, μέσα στα οποία κινείται ο τουρίστας και τα οποία τον προστατεύουν. Ο φετιχισμός των αντικειμένων ανήκει στο «θέατρο» της αυθεντικότητας, καθώς απομονώνονται ορισμένα αντικείμενα ή βιώματα από το σύνθετο σύνολο του τοπικού πολιτισμού, και προσφέρονται για λίγο χρόνο για προσωπική επικοινωνία στον επισκέπτη. Επιπλέον το souvenir καθίσταται ένα συμβολικό αντικείμενο με πολλαπλές λειτουργικότητες στη μετέπειτα ζωή του ταξιδιώτη (αναμνήσεις, ειδικές βιτρίνες στο σαλόνι, ιδιαίτερες συλλογές)³⁷⁷. Η διαθεσιμότητα του τοπικού πολιτισμού για τον επισκέπτη, η «θεατρικότητά» του, αποτελεί μέρος της φολκλοροποίησής του³⁷⁸. Ευρύτερα στην κατεύθυνση της διατήρησης της ανάμνησης δραστηριοποιούνται και άλλοι επαγγελματίες- νέοι παραγωγικοί κλάδοι³⁷⁹ (εκδότες, γραφίστες, φωτογράφοι, τυπογράφοι) και σχετικές επιχειρήσεις, ικανοποιώντας μια πελατεία που ενδιαφέρεται για το γεγονός της Ναυμαχίας³⁸⁰, συμβάλλοντας στην ανάδειξη της έννοιας του τοπικού μέσα από την ιδιαίτερη προβολή των χαρακτηριστικών ιστορικών στοιχείων της περιοχής.

16. Η αποτύπωση της μνήμης της Ναυμαχίας στην ποίηση και στις σελίδες των βιβλίων

Όταν απαντηθήκανε

³⁷⁷ Βλ. D. MacCannel, *The tourist. A new theory of the leisure class*, New York 1967.

³⁷⁸ Βλ. σχετικά K. Kapeller, *Tourismus und Volkskultur. Folklorismus-Zur Warenästhetik der Volkskultur*. Diss. Graz 1991.

³⁷⁹ Βλ. Βλ. Λουκάτος Δημήτριος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, *Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus* [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. München, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, *Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ankaunföσεις στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg*]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins für Volkskunde 1994), *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

³⁸⁰ Πρβλ. σχετικά Πολυξένη Μοίρα, *Θρησκευτικός Τουρισμός*, εκδ. "INTERBOOKS", Αθήνα 2009, σ.79-80.

οι δύο χοντρές αρμάδες
βροντοκοπούν οι κανονιές
γίνεται η μέρα νύχτα
πλώρη με πλώρη σμίγουνε
κατάρτι με κατάρτι
λαμποκοπάνε τα λαμιά (=τα σπαθιά)
βροντάνε τα τρομπόνια (= τα κανόνια)
ποδάρια χέρια και κορμιά
γιομίζουν τα καράβια
σκοτώθη κι ο Αλή Πασάς (= ο ναύαρχος)
το άζιο παλικάρι
κι ο Ρήγας τη γαλεότα του (του Αλή)
τη σέρνει από τη πρύμνη.
[.....]

Απέναντι στην επίσημη μνήμη υπάρχει και μια πιο ανεπίσημη μορφή μνήμης που εκφράζεται μέσα από το δημοτικό τραγούδι³⁸¹, για τα οποία ο χρόνος σε αυτή την περίπτωση είναι εκείνος της προφορικής ιστορίας και της μνήμης, όπως αυτός αποτυπώνεται σε αυτό το είδος ποίησης. Επιπλέον στο δημοτικό τραγούδι προσδιορίζεται, με τον τρόπο που τα είδε και τα αισθάνθηκε η λαϊκή ψυχή, τόσο το ιστορικό γεγονός που άδεται, όσο και ο τόπος της διεξαγωγής του, προσφέροντας πληροφορίες στους μετέπειτα μελετητές³⁸². Η ποίηση μέσα από τους στίχους της αποτυπώνει και ανασύρει γεγονότα και μνήμες που σφραγίζουν την ιστορία ενός τόπου καθώς και την ταυτότητά του. Τα ιστορικά δημοτικά τραγούδια σχετίζονται άμεσα με κάποιες χρονολογίες, «ακολουθούν παράλληλον προς την ιστορίαν δρόμον και εκφράζουν με τον ιδιόν των τρόπων όλας τας περιπέτειας του Έθνους κατά τον

³⁸¹Βλ. για δημοτικά τραγούδια σχετικά με τη Ναυμαχία Σπυριδούλα Κ. Αλεξανδροπούλου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι», στο *Πιο κοντά στην Ελλάδα, Αφιέρωμα στο δημοτικό Τραγούδι, Canciones populares griegas*, τχ.12/13, 1997, σ.315-317, Ντίνου Μακρυγιάννη, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου μέσα από την ποίηση*, Ναυπακτος 2007. Πρβλ. Νιτσιάκος Βασίλης, «Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας, το παράδειγμα του χωριού Κίνικ' (Περιβόλι Γρεβενών)», στο *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ. 3-54.

³⁸²Βλ. Σπυριδούλα Κ. Αλεξανδροπούλου, *Δημοτικό τραγούδι της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, Ηπειρωτικά χρονικά*, τόμ. 36^{ος}, εκδ. με χορηγία των Αγαθοεργών Καταστημάτων Ιωαννίνων, υπό την αιγίδα της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002, σ.313-324.

μακραίωνα αυτού βίον [...] ³⁸³». Σχετίζονται όμως και με την ικανότητα κάποιων ανθρώπων να κάνουν τραγούδι με ρυθμό και μελωδία αυτές τις περιπέτειες³⁸⁴.

Η μνήμη της Ναυμαχίας αποτυπώθηκε όχι μόνο στις επίσημες σελίδες της ιστορίας, αλλά αποτέλεσε στη συγχρονία της αντικείμενο ποίησης στην Ιταλία, την Ισπανία, στις ισπανικές Κάτω Χώρες, την Ελβετία, σε γλώσσα ιταλική, λατινική ή ακόμη και αρχαία ή νέα ελληνική. Γνωστοί για την ποίησή τους ποιητές είναι ο Ιταλός Τσέλιο Μάνιο και ο Άγγλος G.K.Chesteron (1874-1936). Στα ελληνικά δεδομένα γνωστό είναι το παραπάνω δημοτικό τραγούδι από την Πάργα, που γράφτηκε αμέσως μετά από τη Ναυμαχία, καθώς και ένα άλλο δημοτικό τραγούδι από την περιοχή της Πελοποννήσου που πρωτοδημοσιεύτηκε το 1956 με τον τίτλο «Του Ρήγα η Αρμάδα», με τη σημείωση ότι επρόκειτο για «άσμα αδόμενον εν Τραπεζούντι αλλ' ουχί επιχώριον», το οποίο έφτασε να τραγουδιέται μέχρι και στον Πόντο ³⁸⁵.

Ο σκλαβωμένος Ελληνισμός θεώρησε τη Ναυμαχία προανάκρουσμα της ελευθερίας του και την έκανε τραγούδι στα χείλη του:

*Για φρογκαστήτε ρε παιδιά, θα πω 'να τραγουδάκι
θα πω τραγούδι χλιβερό και παραπονεμένο,
θα κάνω τα βουνά να κλαίν, τις πέτρες να ραΐσουν
Αγνάντιο στην Κεφαλονιά, καρσί στο μοναστήρι
Εκεί συναπαντήθηκαν οι δύο χοντρές αρμάδες
Του Τούρκου 'ναι χιλιάρμενο, του Φράγκου πεντακόσα
Κι αρχίσανε τον πόλεμο κι αρχίσαν το σεφέρι.
Πέφτουν τα βόλια σα βροχή κι οι μπάλες σα χαλάζι
Μια Τουρκοπούλα αγνάντενε από το παραθύρι:
«πάψε Ρήγα τον πόλεμο, πάψε και το σεφέρι,
να μετρηθούν τα ασκέρια σας και να λογαριαστούνε»
Μετριούνται οι Τούρκοι τρεις φορές και λείπουν τρεις χιλιάδες
μετριούνται τα 'λληνόπουλα και λείπουν τρεις λεβέντες.*

³⁸³ Στίλπων Κυριακίδης, «Η Δημώδης ποίησης και ιστορία του ελληνικού έθνους», *Λαογραφία* 27, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας,(επιμ. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου) τόμ. ΙΒ' (12), εν Θεσσαλονίκη, τυπογραφείον Κορνήλιου Θεοδωρίδου (1938-1948), σ.465-494, πρβλ. επίσης Κ. Κονταξής «Δημοτικά τραγούδια της πολιορκίας και της άλωσης του Μεσολογγίου», Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τ. Β', σ.1045-1056.

³⁸⁴ Βλ. Νικόλαος Γ. Πολίτης, «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α', Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου, Αρ.1, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, εν Αθήναις 1920, σ.211-236.

³⁸⁵ Βλ. Σπυριδούλα Κ. Αλεξανδροπούλου, ό.π. σ.313-324.

Αρκετές αναφορές στο θέμα της ποίησης, σχετικά με τη Ναυμαχία, υπάρχουν επίσης σε δημοσιευμένες μελέτες και άρθρα³⁸⁶. Εντοπίζονται επίσης και διάφορες πιο σύγχρονες διασκευές³⁸⁷:

[.....]
*Κι απ'το κύμα πούχασε το χρώμα του
κι έπηξε από κουφάρια και συντρίμμια
θριαμβευτής, υψώθηκεο Σταυρός
ψηλά στου Έπαχτου το κάστρο
στάζοντας κόκκινες σταγόνες
του χρέους τον δρόμο να δείχνει
και να φωτίζει τον κόσμο στους αιώνες.*

Τα βιβλία αποτελούν είδος τεκμηρίων που δίνουν τη δυνατότητα άμεσης επαφής με την ιστορική μνήμη. Ο γραπτός λόγος μέσα από το έργο της ιστοριογραφίας μας πληροφορεί για γεγονότα άλλων εποχών³⁸⁸. Επίσης το βιβλίο παραμένει όργανο πολύτιμο για την πολιτιστική και εκπαιδευτική δυνατότητα, αλλά και ένα μέσο, τόσο για την παραγωγή, όσο και για τη διανομή της γνώσης, αλλά και για τη διάδοση των ιδεών και των αξιών και γενικότερα για τη διαμόρφωση των πολιτιστικών αξιών μιας κοινότητας. Η διαχρονική διαδρομή στα έργα του γραπτού λόγου, όπως και της τέχνης κάθε χρονικής περιόδου μας προσφέρει τη δυνατότητα να αναπλάσουμε και να αναβιώσουμε εικόνες και στιγμές από το γενικό πανόραμα της διαδρομής του χρόνου.³⁸⁹

Με τη λήξη της Ναυμαχίας το 1571 πολυάριθμες εκδηλώσεις σημειώθηκαν σε ολόκληρη την Ευρώπη. Η μνήμη του γεγονότος αποτυπώθηκε σε ένα πλήθος κειμένων, άλλοτε με μεγαλύτερη και άλλοτε με μικρότερη λογοτεχνική αξία. «Οι επίσημες αναφορές των ναυάρχων παρέμειναν εμπιστευτικά κρατικά έγγραφα, αλλά περιγραφικές επιστολές και αναφορές, ημερολόγια καταστώματος και κάθε άλλου

³⁸⁶ Βλ. Γιάννης Βαρδακούλας, «Άγνωστα κείμενα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571 από την Ιταλική Γραμματεία της εποχής», στο *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 439-461. Βλ. επίσης σχετικά Ντίνου Μακρυγιάννη, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου μέσα από την ποίηση*, Ναύπακτος 2007.

³⁸⁷ Βλ. σχετική διασκευή στην εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.97, έτος Δ', Αθήνα, Οκτώβριος 1969, σ.1.

³⁸⁸ Βλ. David Cross, *Τα ερείπια του παρελθόντος, παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, (επιμ.) Γ.Ν. Μερτίκας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ.170.

³⁸⁹ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.76, και Γιάννης Βαρδακούλας, *ό.π.*, σ. 439-461.

είδους γραπτές μαρτυρίες τυπώθηκαν τόσο κατά την περίοδο αυτή όσο και μετέπειτα³⁹⁰.»

Αξιόλογα βιβλία σχετικά με το γεγονός της Ναυμαχίας³⁹¹, αντανακλώντας τα πολιτικά, τα κοινωνικά, τα ιδεολογικά και θρησκευτικά δεδομένα της εποχής τους, υπάρχουν εκατοντάδες γραμμένα. Αναφέρεται ότι ο αριθμός των γραπτών τίτλων εκείνης της εποχής ξεπέρασε τους 800. Υπάρχουν επίσης ιστορικές μνήμες αποτυπωμένες σε ανέκδοτα αξιόλογα χειρόγραφα, φυλαγμένα σε ευρωπαϊκές βιβλιοθήκες, που δεν είναι δυνατόν να αναφερθούν στις σελίδες αυτής της εργασίας, αφού το αντικείμενο αυτό θα μπορούσε από μόνο του να αποτελέσει θέμα ερευνητικής μελέτης. Ενδεικτικά αναφέρονται το έργο του Τζιοβάνι Σαγκρέντο (*Memorie Istoriche de Monarchi Ottoroni*, 1677)³⁹², του Πάολο Παρούτα (*Della Historia Veneziana*, 1703). Πλήθος άλλων βιβλίων περιλαμβάνονται στη συλλογή του κ. Γ. Αθανασιάδη-Νόβα με φάκελο αρίθμησης I (9 βιβλία), II (6 βιβλία) και III (11 βιβλία). Στα αρχεία της Γενναδίου Βιβλιοθήκης επίσης, υπάρχει συλλογή με 14 ποιήματα, συλλογή με 6 κείμενα δημοσιευμένα στη Βενετία (1571-1613), συλλογή με 63 κείμενα δημοσιευμένα κυρίως στη Βενετία (1571-1572), και άλλη μια συλλογή με 30 κείμενα δημοσιευμένα στη Βενετία την ίδια χρονική περίοδο. Επίσης ο ακαδημαϊκός Αθανασιάδης Νόβας είχε συγκεντρώσει στη βιβλιογραφία του 30 άλλα βιβλία³⁹³. Αναφορές στη Ναυμαχία εντοπίζονται και στο «Χρονικό του Γαλαξιδίου», καταγεγραμμένες από τον ιερομόναχο Ευθύμιο Πενταγιώτη³⁹⁴. Αξιόλογο κρίνεται και το έργο «Η Ναυμαχία» του Θερβάντες, μέσα από το οποίο απέδωσε με υψηλή ποιότητα τις στιγμές της Ναυμαχίας.

Το πλήθος των κειμένων διακατέχεται από υποκειμενισμό, γιατί μέσα από την πένα τους οι περισσότεροι συγγραφείς είχαν ως στόχο να προβάλλουν τη δράση του ενός ή του άλλου μέρους του Ιερού συνασπισμού σε βάρος εκείνης των υπολοίπων. Άσχετα από τον υποκειμενικό, το στρεβλό ή μη επιστημονικό τρόπο καταγραφής τα γεγονότα αποτυπώθηκαν στη γραπτή μνήμη, δημιουργώντας σταδιακά την παράδοση

---

³⁹⁰ Νότης Δ. Μπότσαρης, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη, Αθήνα 2001, σ.175-176.

³⁹¹ Βλ. για περισσότερες σχετικές πληροφορίες Γιάννης Βαρδακούλας, ό.π., σ. 439-461 και ό.π. Νότης Δ. Μπότσαρης, σ.177-183.

³⁹² Εφ. «εμπρός», αρ.φ.120, Έτος 3^ο, Νοέμβριος 2000, σ.3.

³⁹³ Βλ. Αρχιμ. Δαμασκηνού, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, 7 Οκτώβρη 1571, Ναύπακτος 1998, σ.161-168. Ο Γ. Βαρδακούλας, κάνει αναφορά για σειρά 33 βιβλίων και τευχών του Αθανασιάδη Νόβας, βλ. σχετικά του ιδίου ό.π., σ. 439-461.

³⁹⁴ Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.181-182.

των λαών που έλαβαν μέρος σε αυτά³⁹⁵. Η λογοτεχνία άλλωστε ως τεκμήριο του γραπτού λόγου αποτελεί γραπτή και πολλές φορές καλλιτεχνική δημιουργία του παρελθόντος, καθώς γίνονταν μέσα στα πλαίσια τα οποία ήταν δεδομένα για την εποχή της. Από τη στιγμή που αυτά τα πλαίσια μετατράπηκαν σε ιστορία, τα λογοτεχνικά δημιουργήματα μετατράπηκαν, άσχετα από την ουσία τους, σε αντιπροσωπευτικά τεκμήρια της εποχής τους. Υπό αυτή τη λογική τα κείμενα αυτά όταν συντάσσονταν, εκούσια ή ακούσια κωδικοποιούσαν το παρόν τους και για αυτό παρέχουν πρόσβαση στο παρελθόν³⁹⁶.

Οι νέες τάσεις της ιστοριογραφίας και η στροφή της μελέτης του τοπικού³⁹⁷, με ταυτόχρονη την καλλιέργεια μιας τοπικιστικής διάθεσης -ιδιαίτερα κατά τα τέλη του 20^{ου} αιώνα- είχε σαν αποτέλεσμα την παραγωγή μιας πλούσιας σχετικής με τη Ναυμαχία ιστοριογραφίας, διαθέσιμης στην τοπική «Παπαχαράλαμπειο» βιβλιοθήκη.

Εικόνα 35
Η τοπική «Παπαχαράλαμπειο» βιβλιοθήκη

³⁹⁵ Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, *ό.π.*, σ.176.

³⁹⁶ Βλ. David Cross, *ό.π.*, σ.171.

³⁹⁷ Βλ. σχετικά Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ΄ Γυμνασίου, Βιβλίο Δασκάλου*, Ο.Ε.Δ.Β, Αθήνα.

17. «Δείπνος στη Γαλέρα»

Εικόνα 36

«Το διανομείο των Γαλέρων»

Η δια-τροφή ως πολιτιστικό στοιχείο, αλλά και ως μια μορφή συλλογικής πολιτιστικής κληρονομιάς³⁹⁸, μπορεί να αξιοποιείται σαν «τοπικός πόρος» ή «απόθεμα», στα πλαίσια της πολιτικής της «ενδογενούς ανάπτυξης», αλλά και εντός των πλαισίων της ευρωπαϊκής ενοποίησης, η οποία τα τελευταία χρόνια έχει δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο τοπικό με την έννοια του «local» ή του «regional» στις σχετικές αναπτυξιακές πολιτικές³⁹⁹.

Η δια-τροφή μπορεί να θεωρηθεί ως τοπικό και πολιτιστικό στοιχείο, αλλά και ως στοιχείο ταυτότητας, που δίνει τη δυνατότητα του αυτοπροσδιορισμού σε σχέση με τον πολιτισμικά «Άλλο». Μπορεί επίσης να σχετίζεται και με την ίδια την ιστορία ενός τόπου, καθώς συνδέεται με μια ιδιαίτερη διατροφική κουλτούρα. Η τοπική, η εθνοτική ή/και η ιστορική (στην περίπτωσή μας) διατροφή γίνεται προϊόν προς προβολή ή/και εμπόρευμα, καθώς συνδέεται με τον τουρισμό. Έτσι δεν είναι τυχαίο το γεγονός που τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια έντονη κινητικότητα στους κόλπους των τοπικών κοινωνιών σε σχέση με την προβολή των ιδιότυπων προϊόντων

³⁹⁸ Βλ. Θεοδοσία Ανθοπούλου, *Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα, όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή των τροφίμων*, τόμ. Ι, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008, σ.93.

³⁹⁹ Βλ. Βασιλική Γιακουμάκη, «Περί (Δια-)τροφής και εθνικής ταυτότητας. Οι διαστάσεις μιας νέας “πολιτισμικής ποικιλότητας” στη σημερινή Ελλάδα», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.105-138.

και γαστρονομιών τους⁴⁰⁰, προσφέροντας στους επισκέπτες την αίσθηση της αυθεντικότητας μέσα από τη γαστρονομία- τη «σωματική επαφή»⁴⁰¹.

Εικόνα 37

Τοπικά ιταλικά προϊόντα, από τους εορτασμούς του 2011

Εικόνα 38

Τοπικά ιταλικά προϊόντα, από τους εορτασμούς του 2011

«Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η διατροφή καθίσταται στη μικροκλίμακα του τοπικού ένα κοινωνικό γεγονός, που είναι συνυφασμένο με την εκάστοτε χωρική επικράτεια παραγωγής και κατανάλωσης, και η οποία αποτελεί μια ανθρωπογεωγραφική οντότητα ιστορικά διαμορφωμένη, θεσμικά ρυθμισμένη, πολιτισμικά θεμελιωμένη⁴⁰²», χωρίς όμως να αποκλείεται ότι παράλληλα με την αναβίωση κάποιων παλιών και ξεχασμένων specialites να έχουν εφευρεθεί νέες, που δεν υπήρχαν ποτέ στην περιοχή⁴⁰³.

⁴⁰⁰Βλ. Θ. Ανθοπούλου, ό.π., σ.95.

⁴⁰¹Βλ. K. Kostlin, «Die Reritualisierung regionaler Kost», στον τόμο *Ethnological Food Research*. Helsinki 1975, p.159-166 και U. Tolkdorf, Heimat und Identiat. Zu folkloristischen Tendenzen im Ernährungsverhalten, στον τόμο *Folklorismus*. Ed. E. Horandner/H. Lunzer. Neusiedl/See1982, p.223-253.

⁴⁰²Βλ. Θ. Ανθοπούλου, ό.π., σ.97.

⁴⁰³ Βλ. Galani-Moutafi, Vasiliki, "A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, Vol. 15, No. 1, pp. 19-38, Summer 2004 και επίσης K Kostlin, ό.π., p.159-166 και Tolkdorf U., Heimat und Identiat. Zu folkloristischen Tendenzen im Ernährungsverhalten, στον τόμο *Folklorismus*. Ed. E. Horandner/H. Lunzer. Neusiedl/See1982, p.223-253.

Με πρωτοβουλία του ΕΟΟΣ Marco Polo system και σε συνεργασία με εκπροσώπους από τη Σικελία και με το δήμο Ναυπάκτου, παρουσιάστηκε τον Οκτώβριο του 2009 μελέτη που σχετίζονταν στην ανάλυση των διατροφικών θαλάσσιων χαρακτηριστικών των δυνάμεων που συγκρούστηκαν το 1571. Απώτερος στόχος, σύμφωνα με το πρόγραμμα, παραμένει η αξιοποίηση της κοινής ναυτικής κληρονομιάς, ώστε να γίνονται γνωστά τα ιστορικά δεδομένα του παρελθόντος, με προοπτική την βιώσιμη ανάπτυξη στον τουριστικό και κοινωνικό τομέα. Πολιτιστικές δραστηριότητες και δείπνα με μορφή πάρτι που πραγματοποιούνται στη Σικελία ακόμη και σήμερα, όπως είναι ο «Δείπνος στη Γαλέρα», διοργανώθηκε και στη Ναύπακτο (2009), προκειμένου να γευτεί το κοινό τα εδέσματα που συνδέουν εκείνη την εποχή⁴⁰⁴ με τη θαλασσινή παράδοση της σικελιανής κουζίνας. Δύο χρόνια αργότερα, στις εορταστικές εκδηλώσεις του 2011, πραγματοποιήθηκε, στην περιοχή «Στενοπάζαρο» της πόλης της Ναυπάκτου, μπουφές από παραδοσιακά ιταλικά φαγητά. Προσφέρθηκε επίσης στον κόσμο που επισκέφτηκε το χώρο άφθονο κρασί. Μετά το φαγοπότι ακολούθησε γλέντι με παραδοσιακή ιταλική μουσική.

Εικόνα 39

Διανομή τοπικών ιταλικών φαγητών, από τους εορτασμούς του 2011

---

⁴⁰⁴Τα κύρια είδη διατροφής εκείνης της εποχής στα διανομεία όλων των γαλέρων ήταν: το μάννα, τα χαρούπια, η ζάχαρη από ζαχαροκάλαμο, οι άγριες φακές, το λαθούρι, το σκληρό σιτάρι, τα ρεβίθια, τα ξερά κουκιά, τα ξερά σύκα, το κεχρί καθώς και το χοιρινό κρέας και το ψάρι που ήταν συντηρημένα με το αλάτι, όπως αναφέρεται στις εκδηλώσεις της 9^{ης} Οκτωβρίου του 2009 και σε ομιλία με τίτλο «Το Διανομείο στη Γαλέρα».

Εικόνα 40

Οι επισκέπτες γεύτηκαν διάφορες γεύσεις φαγητών και κρασιού

Εικόνα 41

Γλέντι με παραδοσιακή ιταλική μουσική

Εικόνα 42

Γλέντι με παραδοσιακή ιταλική μουσική

(<http://www.nafpaktia.com/localnews/4234/fotografies-apo-tin-anaparastasi-tis-naymaxias-tis-nafrakto>), (ανάρτηση: 28-12-1011).

Από τις παραπάνω αναφορές φαίνεται ότι ο λόγος περί δια-τροφής αποκτά νοηματοδοτήσεις που παραπέμπουν στην παρουσίαση της δια-τροφής ως ενός πλαισίου που βοηθά να αναδειχθεί το τοπικό ή και το εθνοτικό, που σχετίζεται παράλληλα με τις πολιτικές και οικονομικές πραγματικότητες της Ε. Ε., αλλά και με τις ευρύτερες καταναλωτικές τάσεις του σύγχρονου δυτικού κόσμου. Έτσι τα τελευταία χρόνια άρχισε να αναπτύσσεται το ενδιαφέρον των ανθρώπων και για τα ποιοτικά προϊόντα, στα οποία οι παραγωγοί απέδωσαν τοπική ταυτότητα. Επομένως εκείνο που παρατηρείται είναι ότι εκτός από το στοιχείο του τοπικού, ως δηλωτικού της ταυτότητας ενός τόπου, είναι ότι δίνεται έμφαση και στο στοιχείο του ποιοτικού. Κατ' επέκταση λοιπόν, ένα προϊόν συνδέεται με έναν συγκεκριμένο τόπο ενώ ταυτόχρονα αποδίδονται νοήματα σε αγαθά για εμπορικούς λόγους. Καθίστανται έτσι τα προϊόντα πρεσβευτές του τόπου, συμβάλλοντας ουσιαστικά στη συγκρότηση της τουριστικής ταυτότητας.⁴⁰⁵ Φαίνεται επίσης η δια-τροφή να μετατρέπεται σε όχημα ενός διε-εθνικού πολιτισμικού διαχειρίσιμου κεφαλαίου, που μπορεί να συμβάλλει στη διαδικασία συγκρότησης και προβολής ταυτοτήτων, μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Η τροφή αντικατοπτρίζει την εικόνα των «άλλων», που μπορεί να αναδύεται ως μια συλλογικότητα με διαφορετικό διατροφικό πολιτισμό, που διαφοροποιείται ανάλογα με τον γεωγραφικό τόπο στον οποίο ανήκει⁴⁰⁶.

Σε μια ευρύτερη βάση της τουριστικής λογικής της διαχείρισης της ιστορικής μνήμης, εντάσσεται και η σύνδεση της περιοχής με τις δικές της γαστρονομικές αξίες⁴⁰⁷. Η ενεργοποίηση τόσο των τοπικών γαστρονομιών, όσο και των παραδοσιακών διαιτητικών μοντέλων μπορεί να οδηγήσουν σε μια (επανα)διεκδίκηση ταυτοτήτων και στην προσέλκυση τουριστών και δια αυτού σε μια μορφή ανάπτυξης με βάση τη «διαφοροποίηση και την «ποιότητα»⁴⁰⁸. Η προβολή ντόπιων προϊόντων δεν εκλείπει. Το γλυκό «καρυδάκι» της περιοχής έχει καθιερωθεί και προβάλλεται ως ιδιαίτερης νοστιμιάς παρασκεύασμα. Βέβαια προς τη διεύρυνση

---

⁴⁰⁵ Πρβλ. Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Η χώρα του πνεύματος και η χώρα του οιοπνεύματος: Παράδοση και Πολιτισμική Ταυτότητα στην Αττική», στο *Σύγχρονα Θέματα* 66, 1998, σ.104-115, όπου αναπτύσσεται μια λογική ανθρωπολογικής κατεύθυνσης σύμφωνα με την οποία οι ταυτότητες διαμορφώνονται μέσα από δράσεις των υποκειμένων και επίσης Galani-Moutafi, Vasiliki, "A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, Vol. 15, No. 1, pp. 19-38, Summer 2004.

⁴⁰⁶ Βλ. Βασιλική Γιακουμάκη, Περί (Δια-)τροφής και εθνικής ταυτότητας, στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.105-138.

⁴⁰⁷ Βλ. εφ. «*Ναυπακτία*», τεύχ. 1^ο, Ιούλιος 2007, σ.9.

⁴⁰⁸ Βλ. Θ. Ανθοπούλου, ό.π., σ.29.

αυτής της κατεύθυνσης χρειάζονται ακόμη να γίνουν κι άλλες προσπάθειες, που θα συνάδουν με τις τοπικές παραδόσεις και αξίες, προωθώντας την οικονομική ανάπτυξη σε ντόπιες βιοτεχνίες. Στην περίπτωση αυτή η δια-τροφή καθίσταται «πόρος» ή «απόθεμα» και αξιολογείται ως «τοπικός πολιτισμός», αφού μπορεί να οδηγήσει στην παραγωγή εμπορεύσιμων τοπικών διατροφικών προϊόντων. Αν μάλιστα η τροφή λειτουργήσει και σαν ένα είδος «τοπικής γνώσης», που μπορεί να έχει ανακτηθεί ή και επινοηθεί, τότε μπορεί να γίνει πηγή ενδυνάμωσης για την τοπική κοινότητα, προωθώντας μια ιδιαίτερη αίσθηση δεσμού με τον τόπο, δημιουργώντας επίσης δυνατότητες και ευκαιρίες για τοπική ανάπτυξη, μέσω του τουρισμού εν προκειμένω. Η παραπάνω τάση συμπορεύεται με την προσέγγιση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, που κυρίως από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα που ο πολιτισμός με την ευρύτερη έννοιά του, αποτελεί σημαντικό παράγοντα της οικονομικής δραστηριότητας⁴⁰⁹.

Σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη μέσα από το κεφάλαιο της διατροφής παίζει και η γυναίκα ως κάτοχος τις περισσότερες φορές της σχετικής γνώσης για την αναπαραγωγή και τη μεταφορά συνταγών αλλά και πρακτικών παρασκευής των παραδοσιακών εδεσμάτων ενός τόπου. Έτσι το γυναικείο φύλο καθίσταται «το αληθινό αόρατο χέρι» σε κάθε πτυχή της δια-τροφής, υποδηλώνοντας υπό αυτή την έννοια ότι είναι κάτοχος του πραγματικού ή του συμβολικού κεφαλαίου των δεξιοτήτων και ενός πλήθους γνώσεων που μεταφέρεται από μάνα σε κόρη, από γενιά σε γενιά. Το γεγονός αυτό μπορεί να συμβάλλει και στην ιδιαίτερη τουριστική προβολή κάθε τόπου, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις έχει φανεί ότι το φύλο παίζει σημαντικό ρόλο στα πλαίσια του τουρισμού, ενώ αντιμετωπίζεται ως εξαρτημένη μεταβλητή που ανταποκρίνεται στην τουριστική δραστηριότητα, δρομολογώντας επίσης τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας⁴¹⁰.

Από όλα τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η γαστρονομία και η δια-τροφή είναι δυνατόν να συνδεθούν, δυναμικά και ευέλικτα, με την τοπική ιστορία, την παράδοση και τον ιδιαίτερο πολιτισμό κάθε περιοχής. Πρόκειται για μια σύνδεση που ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις, αλλά και στις

---

⁴⁰⁹ Βλ. Β. Γιακουμάκη, ό.π., σ.105-138, Κων/να Μπάδα, *Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτιστικός τουρισμός)*, Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008).

⁴¹⁰ Βλ. Θεοδοσία Ανθοπούλου, *Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα, όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή των τροφίμων*, τόμ. Ι', εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008, σ. 111 και Γαλάνη- Μουτάφη Βασιλική, *Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, εκδ. Προπομπός, Αθήνα 2002.

προκλήσεις της τουριστικής αγοράς, προσφέροντας στον επισκέπτη, μέσα από την κατανάλωση ενός ιδιαίτερου ή τοπικού προϊόντος, την αίσθηση -πέραν της γευστικής απόλαυσης- ότι ενσωματώνει μια σειρά συμβολικών χαρακτηριστικών οικειοποιούμενος τη φύση, τον πολιτισμό, τις ιδιαίτερες παραδόσεις, αλλά και την ίδια την ιστορία ενός τόπου.

Εικόνα 43

Διανομή τοπικών ιταλικών φαγητών, από τους εορτασμούς του 2011, φωτ. πηγή:
<http://www.nafpaktia.com/localnews/>, ανάρτηση: 28-12-2011

18. Ονοματοδοσίες δρόμων

Η διατήρηση και η ανάδυση της μνήμης διασφαλίζεται στις κοινωνίες μέσα από τα γραπτά κείμενα της ιστορίας, τη γλώσσα, τις προφορικές παραδόσεις και ιστορίες, το αρχαιακό υλικό, τα μουσεία, τα διάφορα υλικά ίχνη, τα ερείπια, τις φωτογραφίες, τα κειμήλια, τα μνημεία, ακόμη και από τις συνήθειες, τα ήθη και τα έθιμα, ενώ η μεταβίβασή της επιτυγχάνεται μέσα από την προφορική παράδοση: επιβιωμένη, αναβιωμένη ή επινοημένη⁴¹¹, ή μέσα από τα σύμβολα κάθε κοινωνικού συνόλου, έτσι όπως αυτά αποτυπώνονται ή εκφράζονται από τις εθνικές γιορτές, τις ετήσιες επετείους, ή τις επετείους πενηκονταετιών, ή εκατονταετιών. Επίσης η διατήρηση και η μεταβίβαση της μνήμης γίνεται με τη βοήθεια που προσφέρουν τα μνημεία, τα αγάλματα, οι εκπαιδευτικοί θεσμοί και τα ΜΜΕ, αλλά και οι ονοματοδοσίες δρόμων. Ειδικά για τις ονοματοδοσίες από τα μεταπολεμικά χρόνια και ύστερα, αλλά και μετά τα χρόνια της δικτατορίας λαμβάνεται μέριμνα ώστε αυτά να προκύπτουν από ονόματα της αρχαιότητας, της φύσης, αλλά και από την ιστορία.

Στην Ισπανία, όταν συμπληρώθηκαν 400 χρόνια από την Ναυμαχία πραγματοποιήθηκαν, μεγάλες μνημονικές τελετές σε όσες πόλεις συνδέονται με το όνομα του Δον Ζουάν και του Θερβάντες, ενώ σε δρόμους είκοσι πόλεων έχουν αποδώσει το όνομα της Ναυπάκτου και επιπλέον μια άλλη ολόκληρη πόλη την ονόμασαν Ναύπακτο⁴¹².

Ο Δήμος Ναυπάκτου θέλοντας να τιμήσει την προσφορά του Μιχ. Θερβάντες στην πόλη και στα γράμματα έδωσε το όνομα του Ισπανού συγγραφέα σε δρόμο που βρίσκεται στην περιοχή Βαρουσίου και η οποία είναι κάθετη στην οδό Θέρμου με καταλήξη στην οδό Σιαμαντά. Το όνομα της ιστορικής Ναυμαχίας της Ναυπάκτου φέρει επίσης παραλιακή οδός στην περιοχή της Ψανής, που ξεκινά από την πλατεία Δημητρίου Κούμπιου, από τα δυτικά του λιμένος της πόλης και καταλήγει στο χείμαρρο της Βαριάς⁴¹³.

---

⁴¹¹ Βλ. Σταύρος Σταυρίδης, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, Ελευθερία Δέλτσου, Ο «Ιστορικός Τόπος» και η σημασία της «Παράδοσης» για το Έθνος-Κράτος», *Εθνολογία* 4, 1996, σ.107-126.

⁴¹² Βλ. Γ. Αθανασιάδης-Νόβας, «*Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)*», Δύο λόγοι εκφωνηθέντες εν Βενετία και Αθήναις, στο ανάτυπον εκ των *Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, τ. 46, Αθήναι 1971, σ.183.

⁴¹³ Βλ. Ζωή Καζανά –Γιάννης Χαλάτσης, *Οδωνυμικά Ναυπάκτου*, εκδ. Δήμου Ναυπάκτου 1997, σ.149-150, 192-194.

8. Μνημονικοί τόποι

«Για να μην ξεθωριάσει με τα χρόνια ό,τι έγινε από τους ανθρώπους, μήτε τα μεγάλα και θαυμαστά, που πραγματοποιήθηκαν άλλα από τους Έλληνες και άλλα από τους βαρβάρους, για, να μην σβήσουν άδοξα στο πέρασμα του καιρού.» (Ηρόδοτος).

Η συλλογική μνήμη διακρίνεται για την «αξίωσή» της να ιδρύει χώρους, να παγιώνει δηλαδή χωρικές και χρονικές συσχετίσεις, με αποτέλεσμα να αναγνωρίζεται πάνω σε μνημεία η κοινωνική σημασία του ίχνους. Κοινωνίες και κοινωνικές ομάδες ορίζουν αναγνωρίσιμες τοποθεσίες, στις οποίες ίχνη του παρελθόντος αποτελούν το υλικό έρεισμα συλλογικών αναμνήσεων. Το ίχνος-μνημείο κουβαλώντας πάνω του έννοιες, αρχές, αξίες, μνήμες, αναγνωρίζεται ως προερχόμενο από το παρελθόν, ως αποτέλεσμα, άρα τεκμήριο της ύπαρξης του παρελθόντος σε συνάρτηση με την αδιαμφισβήτητη αξία του⁴¹⁴. Η συλλογική μνήμη αποδίδει σε χώρους ή/και μνημεία νόημα. Τοποθεσίες και αγάλματα, περιστατικά ή γεγονότα γίνονται «πυκνωτές μνήμης» που σημαδεύουν με τα ίχνη τους την επικράτεια, ως σύμβολα της εξουσίας, στοχεύοντας στο μέλλον προκειμένου να το αναζωογονήσουν⁴¹⁵. Επιπλέον η ύπαρξή τους στο χώρο αποδεικνύει την αλήθεια που πηγάζει όχι από τη φυσική τους αλλά από την εμβληματική τους υπόσταση⁴¹⁶.

Η τέχνη, με το διαχρονικό της χαρακτήρα και με τη δυναμική που ενέχει, καλείται να αποκρυσταλλώνει τη συλλογική μνήμη σε μνημονικούς τόπους, με μορφή καλλιπών μνημονικών ίχνών-μνημείων. Άλλοι τέτοιοι μνημονικοί τόποι είναι τα αρχαία, τα μουσεία, οι ναοί, τα ανάκτορα, τα νεκροταφεία. Τα μνημεία εκφράζουν μια μορφή διαλεκτικής σχέσης μεταξύ των επίσημων φορέων και των βαθύτερων στόχων της ίδιας της κοινωνίας. Στον ρου του χρόνου μπορεί να βρίσκονται υπό συνεχή διαπραγμάτευση ή και αμφισβήτηση. Το μνημείο ως "κείμενο" αυτοκαταλύει τη στατικότητα του και μετέχει δυναμικά στον προσδιορισμό των κοινωνικών, πολιτικών, πολιτισμικών και ιστορικών δρώμενων⁴¹⁷.

⁴¹⁴Βλ. Σταύρος Σταυρίδης, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.27.

⁴¹⁵Βλ. Σίβυλλα Δημητρίου-Κοτσώνη, Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000, σ.215-213.

⁴¹⁶Βλ. Σταύρος Σταυρίδης, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1990, σ.116.

⁴¹⁷Βλ. σχετικά Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων: Ημερίδα του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του τομέα Λαογραφίας με θέμα: «Ανιχνεύοντας τόπους Μνήμης: Αγάλματα και Μνημεία στον ελληνικό χώρο, σημασίες και νοηματοδοτήσεις» .

Η μνήμη του ιστορικού γεγονότος αποκρυσταλλώθηκε από τα πρώτα χρόνια μετά την εκτόλιξη της Ναυμαχίας. Ο επιβλητικός και μεγαλοπρεπής τάφος του πάπα Πίου του Ε΄, ο οποίος απεβίωσε την 1^η Μαΐου του 1572, συνοδεύεται από γλυπτό του Domenico Fontana (1543-1607), που αναπαριστά ανάγλυφα τον Πάπα να παραδίδει στον Ισπανό Δον Χουάν το λάβαρο του Ιερού Συνασπισμού, καθώς και διαφορές άλλες σκηνές από τη Ναυμαχία. Στη Βενετία επίσης, στην εκκλησία Σαν Τζουσέπε ντι Καστέλλο ο Domenico da Salo έχει φιλοτεχνήσει ανάγλυφη αναπαράσταση της Ναυμαχίας⁴¹⁸.

Όσον αφορά στην σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα εντοπίζεται ότι την 1^η Οκτώβρη του 2000, με την ευκαιρία εκδηλώσεων για τα 429 χρόνια από το γεγονός της Ναυμαχίας με προσφορά και παρουσία ομάδας Θερβαντιστών, τοποθετείται στο λιμάνι και εντός του Ιστορικού πυρήνα της πόλης, άγαλμα του Μ. Θερβάντες, για την σημαντική προσφορά του στη Ναυμαχία, αλλά και στα γράμματα⁴¹⁹. Το μπρούτζινο άγαλμα είναι φιλοτεχνημένο από τον Ισπανό γλύπτη κ. Heime Mir.

Στην παρακάτω εικόνα μπορούμε να διακρίνουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια και αξιοπρόσεχτες λεπτομέρειες του μνημείου, που πέφτει πολλές φορές θύμα βανδαλισμών⁴²⁰!

---

⁴¹⁸ Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη, Αθήνα 2001, σ.197.

⁴¹⁹ Ο Μιχαήλ Θερβάντες γεννήθηκε από ταπεινή οικογένεια στην πόλη Αλκαλά δε Ενάρες (Alcala de Henares) της Καστίλης, το 1547. Την εποχή αυτή η Ισπανία βρισκόταν κάτω από την κυριαρχία του αυτοκράτορα Κάρολου Κουίντου και επικρατούσε η Αντιμεταρρύθμιση, ενώ τότε εμφανίζονται ως νέες δυνάμεις η Αγγλία και η Γαλλία. Ο Θερβάντες πρόλαβε να ζήσει το ιπποτικό φαινόμενο, γεγονός που τον επηρέασε βαθύτατα. Μέσα σε αυτή την ατμόσφαιρα ο νεαρός Θερβάντες κατατάσσεται εθελοντής στην Αρμάδα που οργάνωσαν ο Πάπας ο Πίος ο Ε΄, ο Δόγης της Βενετίας και ο Φίλιππος Β΄, υπό τη διοίκηση του Δον Ζουάν του Αυστριακού η κατά του τουρκικού στόλου στην Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (Λεπάντο) στις 7 Οκτωβρίου του 1571 κατά την διεξαγωγή της οποίας χάνει ηρωικά το αριστερό του χέρι. Η περιπέτειά του συνεχίζεται όταν επιστρέφει στην Ισπανία, οπότε η γαλέρα του καταλαμβάνεται από Βερβερίνους πειρατές, οι οποίοι τον μεταφέρουν αιχμάλωτο στο Αλγέρι. Ελευθερώνεται, όταν η οικογένεια του συγκεντρώνει τα απαραίτητα λίτρα. Τελικά επιστρέφει στην Ισπανία το 1580, ύστερα από πολλές περιπέτειες τις οποίες αργότερα αναπτύσσει στα διάφορα λογοτεχνικά έργα του. Μετά την επανεγκατάστασή του στην πατρίδα του, ανεβάζει κωμωδίες στο θέατρο, δημοσιεύει το πρώτο βιβλίο με τίτλο «Γαλάτεια» και κάνει αίτηση να τον στείλουν στην Ινδία ως μισθοφόρο. Η αίτηση του όμως απορρίπτεται και προσλαμβάνεται επίτροπος στην υπηρεσία ανεφοδιασμού της ισπανικής αρμάδας. Κατόπιν αλλάζει διάφορα επαγγέλματα, κατά καιρούς μάλιστα ασχολείται με το εμπόριο, αλλά αποτυγχάνει. Ο κορυφαίος Ισπανός συγγραφέας είναι ο δημιουργός του «Δον Κιχώτη», έργο που συγκαταλέγεται ανάμεσα σε αυτά που επηρέασαν την παγκόσμια συνείδηση. Βλ. επίσης Μιχάλης Σταφυλάς, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου-Τα προηγηθέντα και οι επιπτώσεις της», *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 425-437.

⁴²⁰ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ. 476, έτος 10, Μάιος 2008.

Εικόνα 44
Αγάλμα του Μ. Θερβάντες

Γενικότερα τα μνημεία και τα αγάλματα ως χώρος δημιουργίας αποτελούν ένα επιλεκτικό όχημα, όπου αποτυπώνεται και μεταφέρεται όχι μόνο η φαντασία⁴²¹, αλλά και η συλλογική μνήμη του τόπου.

Θα αποτελούσε παράληψη να μην αναφερθούν και κάποια ακόμη έργα τέχνης, από τον ελληνικό χώρο, εμπνευσμένα από τη μνήμη της Ναυμαχίας. Γνωστός για την αισθητική του αξία είναι ο πίνακας του κριτικού ζωγράφου Γεωργίου Κλώτζα (1540-1608), με τίτλο «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου», που παλιότερα βρίσκονταν στον Ναό της Παναγίας των Περλιγγάδων στο Ληξούρι, ενώ σήμερα εκτίθεται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Παλαιάς Βουλής. Αξιόλογη είναι επίσης η εικόνα με συμβολικό περιεχόμενο που φιλοτεχνήθηκε από τον Μιχαήλ Δαμασκηνό στην Κέρκυρα, για τον Ιερό Ναό των Τριών Μαρτύρων στη Γαρίτσα (σήμερα εκτίθεται στο μουσείο Αντιβουνιώτισσας)⁴²².

⁴²¹ Βλ. Ελ. Π. Αλεξιάκης, «Ανθρωπολογικές διαδρομές στο συμβολικό και το φανταστικό: ρήξεις και συγκλίσεις», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ.11-40.

⁴²² Βλ. Νότης Δ. Μπότσαρης, ό.π., σ.187-188,186-187.

Όραμα του Ναυπακτιακού λαού, το οποίο μέχρι και σήμερα (2011) δεν έχει πραγματοποιηθεί (αν και έχουν γίνει σχετικές προσπάθειες⁴²³), παραμένει πάντοτε η ανέγερση ενός «Μνημείου Ναυμαχίας», που θα αποτυπώνει μέσα από το διαχρονικό και δυναμικό χαρακτήρα της τέχνης τη σπουδαιότητα του γεγονότος της Ναυμαχίας, «η υλική αποτύπωσή της οποίας θα έβρισκε τη δημόσια έκφρασή της αν η ανθρωπιά ύψωνεν ένα ταπεινό Μνημείο [...]». Η ιδέα αυτή του Γ. Αθανασιάδη Νόβα, διατυπωμένη σε εισήγησή του, έχει την αφορμή της σε «μια αξιολογική γραφή του Abbe' Brandom (1535-1614), ο οποίος υποστήριξε ότι «έπρεπε να μην υπάρχει στην ωραία Ναυμαχία της Ναυπάκτου ούτε ναύαρχος, ούτε τυχοδιώκτης, ούτε ναύτης, ούτε στρατιώτης, όσον μικροί κι αν ήσαν, των οποίων τα ονόματα να μην γραφούν σε κάποιο ωραίο χαρτί ή βιβλίο, που θα εχρησίμευε για την παντοτινή ανάμνηση της αξίας των γενναίων αυτών ανθρώπων, τόσο εκείνων που εφονεύθησαν όσο και εκείνων που διασώθηκαν ζώντες⁴²⁴». Η διαχείριση της ιστορίας και τη μνήμης της, που οι αιώνες διασώζουν, υποστηρίζει ο Γ. Αθανασιάδης Νόβας βρίσκεται στα χέρια όσων έχουν στο παρόν την σκυτάλη της ιστορίας στα χέρια τους. Πρόκειται για σκέψεις που αφήνουν να διαφανεί η ικανότητα του ανθρώπου να χειρίζεται δυναμικά το παρόν αλλά και το μέλλον του, στηριζόμενος στο παρελθόν του και την ιστορική του μνήμη, μέσα από ίχνη με ρητορικές συμβολικού χαρακτήρα.

Εν κατακλείδι τα μνημεία εκφράζουν την επίσημη και απτή απόδειξη του τρόπου μέσω του οποίου οι «παραγγελιοδότες»: κρατικοί ή εκκλησιαστικοί θεσμοί, ή ιδιώτες, ή ιδιωτικοί φορείς, ανέγνωσαν και νοηματοδότησαν κάποια γεγονότα, σύγχρονα ή όχι προς αυτούς, προσπαθώντας παράλληλα να συγκροτήσουν τη συλλογική μνήμη και να διαμορφώσουν κοινωνικές, πολιτισμικές, ιστορικές και εθνικές ή τοπικές ταυτότητες⁴²⁵.

⁴²³ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.462, έτος 10^ο, Φεβρουάριος 2008, σ.9 και εφ. «Εμπρός», αρ.φ.445, έτος 10^ο, Οκτώβριος 2007, σ.7, όπου αναφέρεται ότι έγινε πρόταση δωρεάς ανάγλυφης αναπαράστασης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, 12 τ. μ., προτομής του Δον Χουάν και του Θερβάντες, με προοπτική να τοποθετηθούν σε ελεύθερο χώρο 57 τ. μ. στην αρχή της λεωφόρου Ναυμαχίας Ναυπάκτου, μεταξύ κάστρου και πλαζ, με φιλοτέχνηση πανελλήνιου καλλιτεχνικού διαγωνισμού. Η πρόταση υποβλήθηκε στις 7/11/07 από τον κ. Γρήγορη Βαρελά στο Δήμο της πόλης, χωρίς αυτή να έχει ακόμη (2012) πραγματοποιηθεί.

⁴²⁴ Βλ. Γεώργιος Αθανασιάδης Νόβας, «*Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)*», Διο Λόγοι Εκφωνηθέντες Εν Βενετία και Αθήναις, τόμ. 46, Αθήναι 1971, σ.13, 21.

⁴²⁵ Βλ. σχετικά Μαρία Μαραγκού, «Μνημεία και Μνήμη στην πόλη της Ναυπάκτου», από ανακοίνωση (αδημοσίευτη εργασία) στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σε Ημερίδα του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του τομέα Λαογραφίας με θέμα: «*Ανιχνεύοντας τόπους Μνήμης: Αγάλματα και Μνημεία στον ελληνικό χώρο, σημασίες και νοηματοδοτήσεις*», Ιωάννινα, 21 Ιουνίου 2008 και Κων/να Μπάδα-Ματσούκη Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», στο *Η Έρευνα και Διδασκαλία του Υλικού Πολιτισμού των Νεότερων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια*,

9. Πολιτιστικό Πάρκο Μιχαήλ Θερβάντες

Εικόνα 45

Μαρμάρινη πλάκα στην είσοδο του Πολιτιστικού Πάρκου

Εικόνα 46

Το άγαλμα του Μ. Θερβάντες δεσπόζει μέσα στο Πολιτιστικό Πάρκο

Τα πολιτιστικά-ιστορικά πάρκα με τις υλικές αποτυπώσεις της ιστορικής μνήμης που πλαισιώνονται (μνημεία, ηρώα, τιμητικές πλάκες), σχηματοποιούν μια συγκεκριμένη άποψη του παρελθόντος, που συνήθως συμπορεύεται με την εθνική ιστορία, ενισχύοντας παράλληλα την κυρίαρχη συλλογική μνήμη καθώς και την άποψη που αυτή συγκροτεί για το παρελθόν. Οι μνημονικοί τόποι αυτού του είδους, ως σύμβολα και ως μια μορφή διαρκούς πολιτικής συμμετοχής στα δρώμενα της πόλης (δεν είναι τυχαία η επιλογή-θεματολογία του μνημείου, τα πρόσωπα που αποφασίζουν αυτήν την επιλογή, ο χώρος που στήνεται το μνημείο, αλλά ούτε και ο χρόνος που λαμβάνονται οι όποιες σχετικές αποφάσεις), αναδεικνύονται σε πεδία δράσης, που λαμβάνουν μέρος σε μια διαπάλη συμβόλων ταυτότητας, συμπληρωματικά εθνικής⁴²⁶.

πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2010, σ.375-399.

⁴²⁶ Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων: Ημερίδα του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του τομέα Λαογραφίας με θέμα: «Ανιχνεύοντας τόπους Μνήμης: Αγάλματα και Μνημεία στον ελληνικό χώρο, σημασίες και

Ο ιστορικός πολιτιστικός τουρισμός προϋποθέτει τη δημιουργία θεματικών πάρκων με ιστορικο-καλλιτεχνικό χαρακτήρα, προκειμένου να αποτυπώνονται υλικά πτυχές της ιστορικής μνήμης, οι οποίες χαρακτηρίζουν παράλληλα και την ίδια την πολιτιστική και ιστορική ταυτότητα κάθε περιοχής. Οι μνημονικοί τόποι εκφράζουν την ανάγκη των κοινωνικών συνόλων να διατηρήσουν ζωντανή τη συλλογική τους μνήμη. Η ατομική και η συλλογική μνήμη δένονται και αποτυπώνονται σε τόπους όπου ένα σημαντικό και μοναδικό γεγονός έλαβε χώρα, ή σε τόπους όπου ένα σημαντικό γεγονός επαναλαμβάνεται τακτικά ή σε τόπους που κατασκευάζονται ως ενθύμια για αυτό το γεγονός⁴²⁷. Οι τοποθεσίες συνδέονται με τα γεγονότα και τα «παγώνουν», έτσι αυτά σημασιοδοτούνται ανάλογα. Ως μνημονικά εργαλεία οι τόποι αυτοί δημιουργούν αίσθημα κοινωνικής ταυτότητας και συνδέουν το παρελθόν με το παρόν⁴²⁸.

Εικόνα 47

Μπρούτζινη πλάκα στην είσοδο του Πολιτιστικού Πάρκου

Στη Ναύπακτο την 1^η Οκτώβρη του 2000, στα πλαίσια των εκδηλώσεων για τα 429 χρόνια από τη Ναυμαχία, γίνονται στο χώρο του λιμένος τα αποκαλυπτήρια τιμητικής μαρμαρίνης πλάκας για τους Ισπανούς ναυτικούς που έπεσαν σε αυτή τη μάχη, από τον Εξοχότατο πρέσβη της Ισπανίας στην Αθήνα Javier Jimenez Ugarte. Την ίδια μέρα γίνονται και τα εγκαίνια του Πολιτιστικού Πάρκου «Μιχαήλ Θερβάντες»⁴²⁹.

νοηματοδοτήσεις», Ιωάννινα, 21 Ιουνίου 2008. Βλ. επίσης Κωνσταντίνα Μπάδα-Ματσούκη Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», στο *Η Έρευνα και Διδασκαλία του Υλικού Πολιτισμού των Νεότερων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια*, πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2010, σ.375-399.

⁴²⁷ Βλ. σχετικά Σταύρος Σταυρίδης *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1990.

⁴²⁸ Βλ. Ρωξάνη Καυταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.261-262.

⁴²⁹ Βλ. εφ. «εμπρός», αρ.φ.115, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.8.

Εικόνα 48

Μαρμάρινη πλάκα από την πόλη της Βενετίας εντός του Πολιτιστικού Πάρκου

Στη 10^η τακτική συνεδρίαση της Δημομαρχιακής επιτροπής του Δήμου Ναυπάκτου, που πραγματοποιήθηκε στις 7-6-2001 και από το σχετικό απόσπασμα του πρακτικού, με αριθμό απόφασης 73/2001, φαίνεται ότι αποφασίστηκε ο τρόπος εκτέλεσης του έργου της: «Διαμόρφωσης κοινόχρηστου χώρου του Πάρκου των Θερβαντιστών», (με πίστωση 4.000.000δρχ. σε βάρος του Κ.Α. 75/151/9-30, προϋπολογισμού του οικ. έτους 2001). Μετά την διαμόρφωση αυτή αναρτήθηκαν τιμητικές πλάκες⁴³⁰ διαφόρων χωρών, οι οποίες συμμετείχαν στην ιστορική ναυμαχία της πόλης. Οι μαρμάρινες αυτές πλάκες έχουν μέγεθος, οι μεγάλες: 1μ.Χ0,75μ. και οι μικρές: 0,80μ.Χ 0,60μ.

Εικόνα 49

Μαρμάρινη πλάκα αφιερωμένη στους Ισπανούς Ναυμάχους εντός του Πολιτιστικού Πάρκου

Για τη διατήρηση της ανάμνησης της ιστορικής μνήμης και των βασικών πρωταγωνιστών της, ήδη από τον Ιούνιο του 1999 ο δήμαρχος της Γερμανικής πόλης Regensburg της Βαυαρίας, γενέτειρας του Αυστριακού Δον Χουάν, τοποθέτησε στο πολιτιστικό πάρκο της Ναυπάκτου σχετική αναμνηστική πλάκα, ενώ στην πόλη του

⁴³⁰ Για την αισθητική του χώρου μετά την ανάρτηση των τιμητικών αυτών μαρμάρινων πλακών υπάρχουν δημοσιευμένα ερωτηματικά και αντιρρήσεις, βλ. σχετικά εφ. «εμπρός», αρ.φ.118, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000 και επίσης εφ. «εμπρός», αρ.φ.116, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000, σ.1,8,9,10.

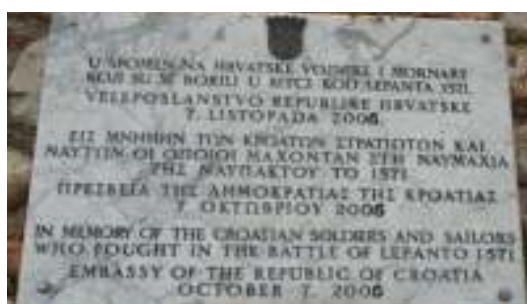
Regensburg τον Απρίλιο του 1998 είχε εντοιχιστεί στο σπίτι όπου γεννήθηκε ο Δον Χουάν αντίστοιχη αναμνηστική πλάκα⁴³¹.

Εικόνα 50

Μαρμάρινη πλάκα αφιερωμένη στον Δον Χουάν τον Αυστριακό εντός του Πολιτιστικού Πάρκου

Στο ομώνυμο πάρκο Μιχαήλ Θερβάντες ο Δήμος Ναυπάκτου, με το πέρας της 13^{ης} τακτικής συνεδρίασης του Δημοτικού Συμβουλίου, που έγινε στις 29 Σεπτεμβρίου του 2006 και με αριθ. απόφ. 273/2006, αποφάσισε ομόφωνα να: «εγκρίνει» την ανάρτηση αναμνηστικής πλάκας στο πάρκο Μιχαήλ Θερβάντες για την συμμετοχή των Κροατών στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου.

Εικόνα 51

Μαρμάρινη πλάκα αφιερωμένη στους Κροάτες Ναυμάχους εντός του Πολιτιστικού Πάρκου

Το 2010 πραγματοποιήθηκε σε αποκαλυπτήρια τελετή αναμνηστική μαρμάρινη πλάκα στο πάρκο Θερβάντες από τον αντιδήμαρχο της Μεσσήνης Dott. D. Caroniti.

Στο πολιτιστικό πάρκο Θερβάντες κάθε χρόνο γίνονται διάφορες πολιτιστικές, αλλά και εκδηλώσεις μνήμης:

«[...] που προβάλλουν την ιστορία και τον πολιτισμό της πόλης⁴³²».

Γενικότερα τελετουργικό χαρακτήρα παγιωμένων μορφών συμπεριφοράς έχουν και οι εκδηλώσεις που γίνονται μπροστά στα μνημεία και ειδικότερα στους

⁴³¹ Βλ. Αχιλλέας Έξαρχος, *η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2002 σ.21.

⁴³² Συνέντευξη που παραχωρήθηκε από τον Αντώνη Νασόπουλο, τον Οκτώβριο του 2010.

τόπους μνήμης. Κατά τον Pierre Nora, οι τόποι μνήμης επιχειρούν να διαφυλάξουν μια «αληθινή», ζωντανή μνήμη που ήταν μαζί μας για αιώνες και τείνει να εκλείψει. Οι μνημονικοί τόποι για αυτόν «γεννώνται και παίρνουν ζωή από την αίσθηση ότι δεν υπάρχει πλέον αυθόρμητη μνήμη [...] η διάλυση λοιπόν της μνήμης εξαγοράζεται από μια γενικευμένη επιθυμία καταγραφής⁴³³». Έτσι σύμφωνα με την οπτική του Nora, μια κατασκευασμένη ιστορία όλο και περισσότερο αντικαθιστά την πραγματική μνήμη.

Η σχέση των εκτεθειμένων πλακών, αν εκληφθούν ως αντικείμενα, με τον χώρο είναι άμεση και καθοριστική, καθώς ο χώρος τα εμποτίζει με κοινωνική και ιστορική, στην περίπτωση μας, σημασία και αξία. Κάθε χώρος διαμορφώνει ένα ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον το οποίο καλλιεργεί με τη σειρά του ένα ιδιαίτερο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον που αποδίδει ένα συγκεκριμένο πλέγμα εννοιών, νοημάτων και σημασιών. Ενταγμένα στο χώρο τα αντικείμενα-μνημονικοί τόποι και σε σχέση με τον υπόλοιπο χώρο, αλλά και σε συνάρτηση με ένα πλέγμα ποικίλων κοινωνικών, αισθητικών, πολιτιστικών σχέσεων φέρουν αντίστοιχα νοήματα και σημασίες. Ωστόσο η σύνδεση των αντικειμένων με τον περιβάλλοντα χώρο είναι αμφίδρομη καθώς και τα ίδια τα αντικείμενα διαποτίζουν το χώρο με νοήματα και σημασίες⁴³⁴.

Η διττή ρητορική του χώρου του πάρκου των Θερβαντιστών: από την μια ως ιστορικός ενετικός τόπος και από την άλλη ως η αποτύπωση εκεί της ιστορικής μνήμης του γεγονότος της Ναυμαχίας αντανάκλα την ιδιαίτερη ιστορική και πολιτισμική ταυτότητα της πόλης⁴³⁵. Επιπλέον η προβολή του χώρου ως μνημονικού τόπου έχει ως απώτερο στόχο να συντηρήσει την εθνική ιστορική μνήμη, μεταβιβάζοντάς την στις επόμενες γενιές, ενώ έτσι παράλληλα τονίζεται η ιδιαίτερη πολιτιστική και ιστορική φυσιογνωμία του τόπου, που μπορεί να προβάλλεται ακόμα και ως η «πολιτιστική εικόνα» της χώρας ή και της συγκεκριμένης περιοχής στο εξωτερικό⁴³⁶.

---

⁴³³ Βλ. Κων/να Μπάδα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: “το...κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίτρες ογδοήντα”», σ.435, στο ΙΓ' Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα: *Ο Λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης* (11-13 Αυγούστου 2008), Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών 2009.

⁴³⁴ Βλ. Νάκου Ειρήνη, *Μουσεία, Εμείς τα πράγματα και ο πολιτισμός*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2002, σ.47-48.

⁴³⁵ Πρβλ. Ρωξάνη Κανταντζόγλου, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιώτικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001, σ.284.

⁴³⁶ Βλ. Ντόρα Κόνσολα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.41.

10. Διακρατικές πολιτιστικές διαδρομές

Οι πολιτιστικές διαδρομές προσκαλούν τον επισκέπτη να ακολουθήσει μια νοερή διαδρομή στον τόπο και στον χρόνο η οποία συνδέει, συσχετίζει και εντάσσει διάφορα αλληλένδετα στοιχεία στα πλαίσια ενός κεντρικού θέματος. Ταυτόχρονα προσκαλεί σε διαδοχική ανακάλυψη την ιστορική και σύγχρονη κοινωνική ζωή και κουλτούρα. Τον Οκτώβριο του 2010 το εορταστικό πρόγραμμα της 439ης επετείου της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου, περιελάμβανε την παρουσίαση, υπό την αιγίδα του ΕΟΟΣ Marco Polo System, μιας βέντεο-προβολής- πολιτιστικής διαδρομής, μέσα από την οποία προβλήθηκαν οι δραστηριότητες που πραγματοποιήθηκαν το 2009 και 2010 στη Βενετία και την Μεσσήνη. Παρουσιάστηκε επίσης με μορφή ιστορικής αναδρομής-διαδρομής το ταξίδι από τη Μεσσήνη προς την Ναύπακτο πριν την έναρξη της Ναυμαχία με τίτλο *"LEPANTO: ENA ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ"*.

Καθίστανται έτσι οι πολιτιστικές διαδρομές πεδία συνάντησης και σύγκρισης ποικίλων λόγων, ιδεολογιών και συλλογικών αναπαραστάσεων που αφορούν τόσο το παρελθόν όσο και το παρόν.

Εικόνα 52

"LEPANTO: ENA ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ".

Σε αυτά τα πλαίσια οι πολιτισμικοί τόποι προβάλλουν την αντίληψη του βιωμένου και κοινωνικού χώρου, ενώ προσεγγίζονται ως τόποι πολλών "ιστοριών" με εύπλαστο και διαπραγματεύσιμο περιεχόμενο και ως πεδία συνάντησης και σύγκρουσης ποικίλων λόγων, ιδεολογιών και ταυτοτήτων που αφορούν τόσο το

παρελθόν όσο και το παρόν⁴³⁷. Η δημιουργία και η παρουσίαση του προγράμματος έγιναν στα πλαίσια ενός ευρύτερου σχεδιασμού διαχείρισης και προβολής της κοινής ευρωπαϊκής ιστορικής κληρονομιάς, στη λογική του σεβασμού και της κατανόησης των ιδιαιτεροτήτων κάθε πολιτισμού και κάθε τοπικής κοινότητας⁴³⁸.

«Μέσω αυτού του γεγονότος προσπαθούμε να προωθήσουμε την διασύνδεση, των λαών και την ανταλλαγή του κόσμου της Μεσογείου», υπογράμμισε σε δήλωσή του ο αντιδήμαρχος⁴³⁹, της πόλης της Μεσσίνης.

Την εκδήλωση παρακολούθησαν ο Δήμαρχος Ναυπάκτου, ο Αντιδήμαρχος της Μεσσίνης, ο Πρόεδρος της Associazione Aurora, ο Περιφερειακός Σύμβουλος του Βένετο και διαχειριστής του ΕΟΟΣ Marco Polo System, ο υπεύθυνος του τομέα πολιτισμού της Νομαρχίας του Βένετο, εκπρόσωποι στρατιωτικών, λιμενικών, πυροσβεστικών και αστυνομικών αρχών, εκπρόσωποι της Νομαρχίας καθώς και εκπρόσωποι φορέων. Ως ρητορική η παρουσία και η συμμετοχή επίσημων προσκεκλημένων ή ακόμη και επωνύμων προσωπικοτήτων ή φορέων σε τέτοιου είδους δράσεις, φαίνεται να αποτελεί δείκτη αξιολόγησης και επιτυχίας της τοπικής διοργάνωσης, που συμβάλλει τόσο στην προβολή της τοπικής κοινότητας, όσο και στην κατοχύρωση της τοπικής ταυτότητας⁴⁴⁰.

---

⁴³⁷ Βλ. Κων/να Μπάδα, «Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτιστικός τουρισμός)», Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008).

⁴³⁸ Βλ. http://www.ccp.si/files/Marco_Polo_system_geie.doc, όπου αναφέρεται ότι το ΕΟΟΣ Marco Polo System είναι ένας Ευρωπαϊκός Όμιλος Οικονομικού Σκοπού, μια εταιρία Κοινοτικού Δικαίου που έχει εταίρους τον Δήμο Βενετίας και την Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων της Ελλάδας.

⁴³⁹ Συνέντευξη του Αντιδημάρχου της Μεσσίνης D. Caroniti, που παραχωρήθηκε τον Οκτώβριο του 2010, με την βοήθεια για μετάφραση και ερμηνεία των δηλώσεών του από την κ. Σταυρούλα Κόνιαρη.

⁴⁴⁰ Πρβλ. Παναγιώτης Πανόπουλος, «Επιστρέφοντας στο γενέθλιο τόπο», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.87-103.

6. Ιστορική μνήμη και παιδεία

Η διατήρηση και η ανάδυση της μνήμης γίνεται στις κοινωνίες μέσα από ένα πλήθος διαδικασιών. Σημαντικό ρόλο προς αυτήν την κατεύθυνση παίζει και ο θεσμός της εκπαίδευσης.

Η μελέτη, η έρευνα και η σπουδή της παράδοσης ενός λαού, και ευρύτερα των πολιτιστικών στοιχείων και φαινομένων του, όπως και της ιστορικής του μνήμης, (που άλλοτε μεταδίδεται μέσα από τις τελετουργίες και τις αφηγήσεις και άλλοτε μέσα από την ιστοριογραφική αφήγηση, παίζοντας σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση και στην παγίωση κάποιων κοινωνικών ή πολιτιστικών σχέσεων⁴⁴¹), αποτελεί αντικείμενο των ανθρωπιστικών, των κοινωνικών, των ανθρωπολογικών και λαογραφικών επιστημών⁴⁴².

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον εντοπίζεται στη σύγχρονη εποχή των πολυεθνικών κοινωνιών, όπου τίθεται επιτακτικότερο το ζήτημα του προσδιορισμού της ταυτότητας, «καθιστώντας πιο βασανιστική αλλά και επίμονη την αναζήτηση της ιδιαιτερότητας». Οι σχετικές απαντήσεις αποτελούν για τον σύγχρονο άνθρωπο ένα είδος πυξίδας, που τον βοηθούν να προσδιορίσει την ύπαρξή του και την ταυτότητά του στο χωροχρόνο. Ουσιαστική σε αυτό το σημείο κρίνεται η συμβολή επιστήμης της ιστορίας, μέσα στα σχολικά πλαίσια, καθώς η απομυσειοποίησή της προσφέρει ένα γόνιμο διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Το έντονο ενδιαφέρον για θέματα που σχετίζονται με την ιστορία στα πλαίσια σπουδής του σχολείου φανερώνεται επίσης από σχετικές εκδηλώσεις, εκδόσεις ή επιστημονικές έρευνες, που γίνονται ιδιαίτερα γνωστές τις δεκαετίες του 1980 και 1990⁴⁴³.

Πρέπει να αναφερθεί ότι μέχρι το 19^ο αιώνα η ιστορία δεν αποτελεί εκπαιδευτικό αντικείμενο. Στην διαδρομή του χρόνου εντοπίζεται ότι ο Αριστοτέλης δεν τη θεωρούσε επιστήμη, ενώ στα πανεπιστήμια του Μεσαίωνα δεν εντάσσονταν στα διδασκόμενα μαθήματά τους. Στα κολέγια των Ιησουιτών και των Ρητορικών η ιστορία παίρνει κάποια θέση. Έτσι αναλυτικά προγράμματα για το μάθημα της ιστορίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση συντάσσονται προς το τέλος του 19^{ου} αι..

---

⁴⁴¹ Βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και Τόποι Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ρ. Μπενβενίστε- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.11-26.

⁴⁴² Βλ. Μ.Γ. Βαρβούνης, *Θεωρητικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 11-15, 34,100, όπου αναφέρεται ότι η «Σχολή Ιωαννίνων», είναι αυτή που πραγματεύεται μια ευρεία θεματολογική γκάμα, από τα πιο παραδοσιακά ως τα πιο σύγχρονα θέματα.

⁴⁴³ Βλ. Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998, σ.64-65, όπου αναφέρεται ότι από το 1976-1991 σε οκτώ εκπαιδευτικά περιοδικά εντοπίζονται 77 δημοσιευμένα άρθρα για τη διδασκαλία της ιστορίας.

Από τμήμα του «σχολείου ηθικής», μέχρι το Α.Π. του 1881 που η ιστορία γίνεται αυτόνομο μάθημα για πρώτη φορά, οι αντιλήψεις για την ιστορία αλλάζουν μέσα στα χρόνια και προσαρμόζονται έκτοτε στα εκάστοτε δεδομένα⁴⁴⁴.

Ως ιστορική γνώση ορίζεται οτιδήποτε έχει σχέση «με την ανθρώπινη ενέργεια και την παράδοση», ενώ κατά περιόδους υπάρχουν αναφορές και συσχετίσεις του μαθήματος της ιστορίας με αναφορές στην ιστορία του πολιτισμού, του παρελθόντος και των ιχνών του, όπως και της καθημερινής ζωής, καθώς η λέξη ιστορία για τις γλώσσες που προήλθαν από τα Ρωμαϊκά σημαίνει την ίδια την έρευνα πάνω «στις πράξεις που επιτέλεσαν οι άνθρωποι», όπως και των προϊόντων αυτών των πράξεων⁴⁴⁵.

Η διάδοση της ιστορικής παιδείας στις μάζες γίνεται μετά τη Γαλλική Επανάσταση, με τις παράλληλες προόδους και τις αντίστοιχες απαιτήσεις που σημειώνονται στις τρεις βαθμίδες της παιδείας. Τα αναλυτικά προγράμματα έτσι αποτυπώνουν ό,τι κρίνεται ιστορικά σημαντικό ή ασήμαντο για το παρελθόν ή το παρόν, καταγράφοντας λήθες ή σιωπές, παραλήψεις ή υπογραμμίσεις με βάση τις οποίες συγκροτείται η «επίσημη ιστορία» κάθε εποχής. Με αυτό τον τρόπο τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας καθίστανται πεδία μελέτης της ιστορικής νοοτροπίας, και των λειτουργικών «τόπων» της συλλογικής μνήμης, καθώς αντικατοπτρίζουν το είδος της πολιτικής ανάγνωσης που γίνεται κατά καιρούς από τους κρατικούς φορείς της εκπαιδευτικής πολιτικής και των ευρύτερων σκοπών και στόχων που κάθε φορά τίθενται⁴⁴⁶. Τα σχολικά βιβλία⁴⁴⁷ στη σύγχρονη εποχή είναι αυτά που αναλαμβάνουν να εξασφαλίσουν μέσα από το ευρωπαϊκό σχολείο την ταυτότητα, τη συνοχή και την ιδιαιτερότητα των διαφόρων επιμέρους εθνικών ομάδων, καλλιεργώντας ταυτόχρονα μια διεθνιστική «ευρωπαϊκή ιδέα», ενάντια όμως σε μια αντίληψη ευρωπαϊκής ανωτερότητας και έντονου εθνοκεντρισμού⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ Βλ. Αβδελά Έφη, ό.π., σ.18-36, 113.

⁴⁴⁵ Βλ. Jacques Le Goff, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998, σ147-148.

⁴⁴⁶ Βλ. Jacques Le Goff, ό.π., σ.211, 140, όπου αναφέρονται ως τόποι συλλογικής μνήμης: «τόποι τοπογραφικοί, όπως τα αρχαία, οι βιβλιοθήκες και τα μουσεία, τόποι μνημειακοί, όπως τα νεκροταφεία ή τόποι συμβολικοί όπως οι επέτειοι ή τα εμβλήματα, τόποι λειτουργικοί όπως τα εγχειρίδια, οι αυτοβιογραφίες ή οι σύλλογοι» και επίσης Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. νήσος, Αθήνα 1998, σ.16-19,36.

⁴⁴⁷ http://www.pi-schools.gr/programs/epimorfosi/epimorfotiko_yliko/dimotiko/istoria, (ανάρτηση:5-6-2011), όπου αναφέρεται ότι βασικό συστατικό για την επιτυχία κάθε εκπαιδευτικής αλλαγής είναι το περιεχόμενο των σπουδών, το οποίο αποτυπώνεται στα προγράμματα σπουδών και στα διδακτικά βιβλία, έτσι τα διδακτικά βιβλία γράφονται με βάση τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Ν. 1566/85 και 25252/97).

⁴⁴⁸ Βλ. Έφη Αβδελά, ό.π., σ.47-50, 63, όπου υπογραμμίζεται ότι η διδασκαλία της ιστορίας επηρεάστηκε από την πολιτική κατάσταση και τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που

Η σύγχρονη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορικής μνήμης στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση οφείλει να βοηθά την ανάπτυξη της κριτικής συστηματικής ιστορικής σκέψης, χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος της ιστορίας στη διαπαιδαγώγηση ή στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, ταυτότητας και αυτογνωσίας. Επίσης η σύγχρονη διδασκαλία οφείλει να παρουσιάζει τις διαφορετικές ιστορικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις, τους σύγχρονους τρόπους και τα εργαλεία έρευνας, τους νέους τρόπους προσέγγισης, μελέτης και ερμηνείας των πηγών, αλλά και τις παραμέτρους που συμβάλλουν στην παραγωγή της ιστορικής γνώσης. Με άλλα λόγια σκόπιμο κρίνεται να αξιοποιούνται όλα τα περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης, (στα οποία το παρελθόν είναι «πανταχού παρόν»), που μπορούν να προσφέρουν ουσιαστικές πληροφοριακές, μνημονικές και ερμηνευτικές εν τέλει διαστάσεις, ώστε να καθίστανται περιβάλλοντα κατανόησης, όχι ενός αυθεντικού και αδιαπραγμάτευτου παρελθόντος, αλλά ενός δυναμικού παρόντος. Ενόσ παρόντος του οποίου η σχέση με το παρελθόν μας προκαλεί άλλοτε συναισθήματα συγκίνησης, άλλοτε μας καθορίζει και μερικές άλλες φορές μας απελευθερώνει⁴⁴⁹.

Υπό την παραπάνω λογική και στοχοθεσία το μάθημα της ιστορίας καθίσταται ελκυστικό και ενδιαφέρον, ενώ παράλληλα γίνεται εμφανής η ανάγκη εφαρμογής προγραμμάτων διαθεματικής προσέγγισης και φιλοσοφίας⁴⁵⁰. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα εμφανές στην εποχή μας που η απομνημόνευση, ως αξία,

---

πραγματοποιήθηκαν στις ευρωπαϊκές χώρες, προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καθώς έπρεπε να αντιμετωπιστούν οι πτυχές της σχολικής ιστορίας, που ήταν δυνατό να γεννήσουν δυσκολίες στην καλλιέργεια μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας. Για το ρόλο του μαθήματος της ιστορίας στη διαμόρφωση εθνικών ταυτοτήτων, αλλά και ως προνομιακό πεδίο άρθρωσης της κυρίαρχης ιδεολογίας βλ. σχετικά Άννα Φραγκουδάκη- Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), «Τί είναι η πατρίδα μας;». Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997 και επίσης Κόκκινος Γιώργος, *Από την ιστορία στις πηγές. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ.338-339, όπου αναφέρεται ότι: «η εθνική ταυτοποίηση, μέσω του σχολικού μηχανισμού και ιδιαίτερα μέσω του μαθήματος της ιστορίας, προσλαμβάνει εντονότατο χαρακτήρα, λόγω της κομβικής σημασίας που έχει το ιδεολόγημα της αδιάκοπης συνέχειας του ελληνισμού στο πλαίσιο της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας»

⁴⁴⁹ Βλ. σχετικά Ν. Νικονάτου και Κ. Κασβίκης, «Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Ν. Νικονάτου, Κ. Κασβίκης (επιμ.), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, σ.122-134, όπου αναφέρεται ότι τέτοια περιβάλλοντα εκπαίδευσης εκτός του σχολικού θεσμού είναι οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μνημεία, το ιστορικό τοπίο και γενικότερα οι χώροι πολιτισμικής αναφοράς.

⁴⁵⁰ Βλ. Ηλίας Μασσαγγούρας, *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση και σχέδια εργασίας*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 2002, και του ίδιου *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση και σχέδια εργασίας*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 2002. Για τη διαθεματικότητα βλ. επίσης Κ. Αγγελάκος και Γ. Κόκκινος (επιμ.) *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004 και Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.

αντικαταστάθηκε στη σχολική πραγματικότητα από την κρίση και τη δημιουργική φαντασία, γεγονός που κάνει τις δυο προηγούμενες παραμέτρους να συνδέονται με διάφορα πολιτιστικά φαινόμενα ή πολιτισμικούς κανόνες, αλλά και με την παιδεία της εκάστοτε εποχής⁴⁵¹.

Σχετικά με την τριτοβάθμια εκπαίδευση, πανεπιστημιακά τμήματα διαφόρων σχολών και κατευθύνσεων (σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο), αναλαμβάνουν την παροχή της ιστορικής παιδείας. Όσον αφορά στην παροχή παιδείας που σχετίζεται όχι μόνο με τη μετάδοση και την καλλιέργεια της ιστορικής γνώσης, αλλά και με την τουριστική παιδεία, διεθνώς η τελευταία εικοσαετία χαρακτηρίζεται από μια τάση αναβάθμισης και εκσυγχρονισμού του επιπέδου των παρεχομένων προγραμμάτων σπουδών των σχολών και των πανεπιστημίων που σχετίζονται με αυτήν. Αντίθετα στην Ελλάδα διακρίνεται σχετική ανεπάρκεια εκπαίδευσης, κατάρτισης και επιμόρφωσης όσων ασχολούνται με τον τομέα αυτό. Έτσι εντοπίζονται προβλήματα και ελλείψεις του συστήματος εκπαίδευσης του τουρισμού, γεγονός που αποτελεί καθοριστική παράμετρο για την ατελή λειτουργία της τουριστικής πολιτικής. Προβλήματα και υστερήσεις -που σχετίζονται μεταξύ άλλων, με θεσμικές και οργανωτικές παραμέτρους του συστήματος της τουριστικής εκπαίδευσης, με την έλλειψη μιας ενιαίας και μακροπρόθεσμης στρατηγικής σε σχετικές υποδομές, με προγράμματα σπουδών, με αδυναμίες στη λειτουργική διασύνδεση της τουριστικής εκπαίδευσης με τον ιδιωτικό τομέα και με τις ανάγκες της τουριστικής ανάπτυξης σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο- θα πρέπει να αντιμετωπιστούν με μια σειρά μέτρων- δράσεων. Μια τέτοια πολιτική στηρίζει τη θεσμική αναβάθμιση και χρηματοδότηση του τουριστικού εκπαιδευτικού συστήματος. Τουριστική εκπαίδευση διαφόρων τύπων και βαθμίδων παρέχεται σήμερα από το Υπουργείο Παιδείας, τον Ε.Ο.Τ., το Υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, το Υπουργείο Εργασίας, το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας, αλλά και από ένα πλήθος άλλων Ιδιωτικών τουριστικών Σχολών των οποίων η ίδρυση και λειτουργία δεν ελέγχεται από το Υ.Π.Ε.ΠΘ., αλλά από το Υπουργείο Εμπορίου. Θεωρώντας βασικό σημείο της τουριστικής στρατηγικής τη σχετική εκπαίδευση και ανάλογες εκπαιδευτικές πολιτικές, μετά από επαρκή έρευνα και μελέτη του τοπικού και ευρύτερου χώρου, θα μπορούσαν να εφαρμοστούν προγράμματα εκπαίδευσης,

---

⁴⁵¹ Βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και Τόποι Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*, Ρ. Μπενβενίστε- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.11-26.

κατάρτισης, επιμόρφωσης και ενημέρωσης του ανθρώπινου δυναμικού που απασχολείται στον ευρύτερο τουριστικό τομέα, καθώς τις δυο τελευταίες δεκαετίες απαιτείται επαγγελματική εξειδίκευση και επιμόρφωση, μιας και αυξάνεται η ζήτηση για νέα τουριστικά προϊόντα. Τέτοια προγράμματα θα μπορούσαν να είναι σπειροειδούς κλιμακούμενης μορφής, να ξεκινούν από το δημοτικό σχολείο και να εξακτινώνονται μέχρι και στα πανεπιστημιακά τμήματα⁴⁵².

α. Η διαχείριση της Τοπικής Ιστορικής Μνήμης της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου στα πλαίσια της παιδείας

---

⁴⁵² Βλ. Πάρις Α. Τσάρτας, *Ελληνική Τουριστική Ανάπτυξη, χαρακτηριστικά, διευρύνσεις, προτάσεις*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010, σ. 127-133, 352, 354-355, 370.

Σήμερα η παιδαγωγική επιστήμη, αντίθετα από ότι υποστήριζε η θεωρία του Πιαζέ, θεωρεί ότι τα παιδιά από μικρή ηλικία μπορούν να μνηθούν στις επιστημονικές μεθόδους της ιστορικής έρευνας μέσα από την προσέγγιση και τη μελέτη της τοπικής ιστορίας. Μελετούν τη γειτονιά τους, ή την κοινότητά τους, την εντάσσουν στην περιοχή στην οποία βρίσκεται, διακρίνουν τα χαρακτηριστικά της, καταγράφουν τα ίχνη από το παρελθόν. Κατασκευάζουν χάρτες και σχεδιαγράμματα, κάνουν επισκέψεις και συγκεντρώνουν υλικό που έχουν μελετήσει άλλοι πριν από αυτά. Προσφέρεται επίσης η προσέγγιση αυτή για να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο αλλάζει μέσα στο χρόνο ο δομημένος χώρος και οι δραστηριότητες των ανθρώπων. Έρευνα της τοπικότητας με διάφορες τεχνικές, σε οποιοδήποτε βάθος από τα παιδιά σκόπιμο κρίνεται να ανακοινώνεται είτε ενδοσχολικά είτε εξωσχολικά με εύληπτο και ευχάριστο τρόπο⁴⁵³.

Συνήθως, ως κοινωνία, δίνουμε μεγάλη σημασία στην Τοπική Ιστορία των τελευταίων χρόνων γιατί έχουμε γι' αυτή προφορική παράδοση, την προφορική ιστορία, η οποία αν και δεν είναι πάντα ή τόσο όσο θα έπρεπε αξιόπιστη, εν τούτοις μπορεί να γίνει πηγή πολλών σημαντικών στοιχείων⁴⁵⁴. Άλλωστε «οι αναμνήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων αποτελούν μια από τις πλουσιότερες πηγές πληροφόρησης για το πρόσφατο παρελθόν⁴⁵⁵». Υπό αυτή τη λογική η Τοπική Ιστορία και ο πολιτισμός δύναται να αποτελέσουν πεδίο ενδοσχολικής σπουδής μέσα από διαθεματικές προσεγγίσεις και προεκτάσεις⁴⁵⁶. Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.), που στηρίζεται στο Φ.Ε.Κ. 303/13-03-03 καταρτίστηκε το νέο Α.Π.Σ., που ως προς το περιεχόμενο η Τοπική Ιστορία διαφοροποιείται από τη Μυθολογία και θεσμοθετείται με τη διάθεση διδακτικού χρόνου για αυτήν, ενώ καθορίζονται στόχοι και μεθοδολογικές υποδείξεις. Η σημασία και το παιδαγωγικό ενδιαφέρον της διδασκαλίας της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο την έχουν αναδείξει σε έντονα ενδιαφέρον και ελκυστικό πεδίο μελέτης.

⁴⁵³ Βλ. Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998, σ.125-126 και Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ.6.

⁴⁵⁴ Βλ. <http://www.hellasontheweb.org>, (ανάρτηση: 5/6/2011).

⁴⁵⁵ Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κων/να Μπάδα -Ρ. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. Ρ. Βαν Μπουσχότεν- Ν. Ποταμιάνος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ.238, Διονύσιος Ακτύπης, Αριστείδης Βελαλίδης, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Κώστας Χωρεάνθης, *Στα Αρχαία χρόνια, Ιστορία Δ' Δημοτικού, Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991, σ.5.

⁴⁵⁶ Βλ. Μιχάλης Μερακλής, «Παράδοση και παγκοσμιοποίηση-Λαογραφία», στο Ηλίας Μανσαγγούρας, *Βλέπω το σημερινό κόσμο, «Πολυθεματικό» βιβλίο Δημοτικού Σχολείου για την Ευέλικτη Ζώνη*, Ο.Ε.Δ.Δ. Αθήνα 2008, όπου διατυπώνονται σχετικές προσεγγίσεις, σ.79-93, και Γ. Λεοντσίνης και Μ. Ρεπούση, *Η τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής της σχολικής παιδείας*, Ο.Ε.Δ.Δ., Αθήνα 2001.

Η μελέτη της τοπικής ιστορίας και μνήμης στα σχολικά πλαίσια ενδείκνυται, γιατί σε αντίθεση με τη γενική ιστορία η οποία ασχολείται με το μακρινό και απαιτεί αφαιρετική ικανότητα σκέψης, αυτή προσφέρει στο μαθητή τη δυνατότητα να διεισδύσει στο δυσδιάκριτο παρελθόν μέσα από το απτό. Ο μαθητής έχει την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τα ιστορικά τεκμήρια του τόπου του, να αυτενεργήσει, να μάθει να παρατηρεί και να περιγράφει, να κατανοεί το παρόν συγκρίνοντάς το με το παρελθόν και έτσι με αυτόν τον τρόπο να αναπτύσσει την επαγωγική και ιστορική του σκέψη. Τέλος, σφυρηλατεί, σε έλλογη βάση, τους δεσμούς του με τον τόπο στον οποίο ζει.

Η άμεση και προσωπική εμπλοκή του μαθητή στη μελέτη της τοπικής ιστορίας, με την βοήθεια της προφορικής ιστορίας τον βοηθά να αποκτήσει γνώσεις, να αναπτύξει δεξιότητες και να διαμορφώσει στάσεις που θα του δίνουν την δυνατότητα:

1. να αντιμετωπίζει σαν ένας μικρός ερευνητής τον περιβάλλοντα χώρο του διατυπώνοντας επιστημονικές υποθέσεις.
2. να κατανοεί το φυσικό του περιβάλλον, τόσο το δομημένο όσο και τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο και να εντάσσεται έτσι δημιουργικά σε αυτόν.
3. να εντοπίζει, να επιλέγει, να αξιολογεί και αξιοποιεί τις κατάλληλες πηγές πληροφόρησης.
4. να είναι παρατηρητικός, να καταστεί ικανός να περιγράφει προφορικά και γραπτά, με συγκριτική τεκμηρίωση και να εξηγεί τους λόγους για τους οποίους τα πράγματα έλαβαν την παρούσα μορφή τους στο συγκεκριμένο χώρο,
5. να ενεργοποιεί δημιουργικά τις προσπάθειες διατήρησης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας του τόπου του.
6. και να σφυρηλατεί τους δεσμούς με τον τόπο στον οποίο ζει ⁴⁵⁷.

Η διδασκαλία της τοπικής ιστορικής μνήμης απομακρύνει από παραδοσιακές μεθόδους διδασκαλίας, μώνοντας τους μαθητές σε σύγχρονες μεθόδους. Ο μαθητής κοινωνικοποιείται, με την έννοια ότι εντάσσεται στο χώρο και τον χρόνο, στο περιβάλλον που ζει, εκπληρώνοντας την ανάγκη του «συνανήκειν» και του «συναντιλαμβάνεσθαι». Ακόμη κεντρίζεται το ενδιαφέρον των παιδιών για γνωριμία με την ιστορική συνέχεια της ιστορικής ζωής του τόπου τους στη διάρκεια του

---

⁴⁵⁷ Βλ. Paul Thompson, ό.π., σ.239 και <http://www.anistor.gr/index.html> Ανιστόρητον, τόμ. 8, (2010-2011) αρ. 302, (ανάρτηση:).

χρόνου. Επίσης αναδεικνύεται η περιβαλλοντική ευαισθησία και το ζωτικό βάρος του περιβαλλοντικού, του οικονομικού και του πολιτιστικού παράγοντα στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι. Το περιβάλλον στην ιστορία δεν έχει μόνον την οικολογική του έννοια, αλλά μια πληθώρα ανθρωπογενών πτυχών και διαστάσεων οι οποίες δεν είναι πάντα αυτονόητες, και στην κατανόηση αυτή είναι που συμβάλλει η μελέτη και η σπουδή της τοπικής ιστορίας.⁴⁵⁸

Η αναζήτηση του διάσπαρτου τοπικού ιστορικού υλικού μπορεί να γίνει πάντοτε σε συνεργασία της σχολικής κοινότητας με τους ευρύτερους πολιτιστικούς φορείς κάθε τόπου μέσα από συγκεκριμένα προγράμματα, όπως αυτά προτείνονται για παράδειγμα σε έγγραφο, με αριθμ. πρωτ.:33720 που έλαβαν τα σχολεία της Ναυπάκτου τον Οκτώβριο του 2001, με αφετηρία τα εορταστικά προγράμματα των δράσεων για τις εκδηλώσεις της Ναυμαχίας. Σε αυτό το στάδιο πολύ σημαντικό ρόλο παίζει η προφορική ιστορία, ως ένας ελκυστικός τρόπος για τη διερεύνηση της τοπικότητας. Γιατί αν χρησιμοποιηθεί σωστά η προφορική ιστορία μπορεί να αποδώσει χρώμα και βάθος στο μάθημα της ιστορίας, καθώς οι ατομικές και οι συλλογικές μνήμες μπορούν να προσθέσουν μια νέα διάσταση στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά κατανοούν την ιστορία, ενώ ταυτόχρονα οι μαθητές βοηθούνται στην εξοικείωση της χρήσης της σύγχρονης τεχνολογίας (ψηφιακά μαγνητόφωνα, ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, βιντεο-κάμερα, ηλεκτρονικοί υπολογιστές)⁴⁵⁹.

Η έρευνα συνοπτικά μπορεί να ακολουθήσει τα παρακάτω στάδια⁴⁶⁰:

1. Συλλογή υλικού: α)συγκέντρωση γραπτών μαρτυριών, β)καταγραφές προφορικών πληροφοριών, γ)περιγραφική παρουσίαση των μνημονικών ιχνών.
- 2.επεξεργασία υλικού: α)κατάταξη υλικού, β)επιλογή ζητούμενων γ)έλεγχος αντικειμενικότητας, δ) διασταύρωση, ε)συγγραφή
- 3.Αξιολόγηση υλικού: α) έκδοση φυλλαδίου, β)επισκέψεις σε ιστορικούς χώρους, γ)δημιουργία λευκωμάτων, συλλογές φωτογραφικού υλικού, ε)δημοσίευση σε τοπικές εφημερίδες κ.λ.π.

---

⁴⁵⁸ Βλ. για την τοπική ιστορία Διονύσιος Ακτύπης, Αριστείδης Βελαλίδης, Μαρία Καΐλα, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Γιάννης Παπαρηγορίου, Κώστας Χωρεάνθης, *Στα Νεότερα χρόνια, Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991, σ.18 και <http://www.hellasontheweb.org/>, **(ανάρτηση:5-6-2011)**

⁴⁵⁹ Βλ. σχετικά με τα προγράμματα της προφορικής ιστορίας στο σχολείο Paul Thompson, *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κωνσταντίνα Μπάδα-Ρ. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. Ρ. Βαν Μπουσχότεν- Ν. Ποταμιάνος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002, σ.237-271.

⁴⁶⁰ Βλ. Βασίλης Ασημομύτης, Μαρία Καΐλα, Νίκος Α. Νικολόπουλος, Γιάννης Παπαρηγορίου, Γιάννης Σαλβαράς, *Στα Βυζαντινά χρόνια, Ιστορία Ε' Δημοτικού, Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991, σ. 23-24.

Οι ενδοσχολικές και εξωσχολικές ανακοινώσεις αυτού του είδους καθιστούν το σχολείο ζωντανό πολιτιστικό κύτταρο συνδέοντάς το με την τοπική ιστορία, την τοπική κοινωνία και την παράδοση του τόπου, κάτι που αποτελεί και βασικό στόχο της εκπαίδευσης. Γενικότερα μια τέτοια προσέγγιση κεντρίζει το ενδιαφέρον για τη μελέτη της τοπικότητας, εξοικειώνει με τις τεχνικές της ιστορικής έρευνας, ενώ δίνει προτάσεις μελέτης πτυχών της τοπικής ιστορίας, σύμφωνα με τα ισχύοντα αναλυτικά προγράμματα⁴⁶¹ και τις ανάγκες που πραγματικά εμφανίζονται, καθώς από τους μαθητές που ερωτήθηκαν⁴⁶² για το γεγονός της Ναυμαχίας απάντησαν ότι:

«Δεν γνωρίζω που έγινε η Ναυμαχία⁴⁶³.»

Το ίδιο απάντησαν 19χρονος⁴⁶⁴, (μέλος της φιλαρμονικής Μεσολογγίου), φοιτητής στα Τ.Ε.Ι. Πληροφορικής Μεσολογγίου και 14χρονος μαθητής (μέλος της φιλαρμονικής Μεσολογγίου), που δήλωσαν ότι:

«Δεν γνωρίζω που έγινε η Ναυμαχία.»

« Η Ναυμαχία έχει γίνει εδώ στη Ναύπακτο (εννοεί το χώρο του λιμένος της πόλης της Ναυπάκτου)».

β. Υλοποίηση προγραμμάτων τοπικής ιστορίας στο σχολικό πλαίσιο με αφετηρία τη μνήμη της Ναυμαχίας

⁴⁶¹ Βλ. Έφη Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998, σ.36-37.

⁴⁶² Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν τον Οκτώβριο του 2010.

⁴⁶³ Θωμάς Γιαννακόπουλος, 11 ετών, (συνέντευξη, Οκτώβριος του 2010).

⁴⁶⁴ Αριστείδης Μαρσέλος και Γιώργος Αγγελόπουλος (συνέντευξη, Οκτώβριος του 2010).

Στα πλαίσια των τοπικών σχολικών προγραμμάτων αναφέρεται -ενδεικτικά - ότι εφαρμόστηκαν προγράμματα τοπικής ιστορίας, που σχετίζονται με το ιστορικό γεγονός της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου από το 1^ο Γυμνάσιο της πόλης κατά την τελευταία δεκαετία. Επίσης τον Οκτώβριο του 2011, στάλθηκε από το Δήμο έγγραφο-επιστολή σε όλα τα σχολεία Α΄βάθμιας και Β΄βάθμιας εκπαίδευσης της πόλης, ζητώντας την άμεση συνεργασία και συμμετοχή των σχολείων στις εορταστικές εκδηλώσεις. Το περιεχόμενο του κειμένου, (με αριθμ. πρωτ.:33720), που υπογράφεται από την αντιδήμαρχο, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι:

«[...] στη σύγχρονη εποχή χρειάζεται όχι μόνο να έχουμε βαθιά και ουσιαστική γνώση της ιστορίας, αλλά να αξιοποιούμε τα ιστορικά γεγονότα με στόχο την επικοινωνία των λαών, τη δημιουργία δεσμών που θα συμβάλλουν στη συναδέλφωση των λαών, στην πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη του τόπου μας [...]. Σε αυτήν προσπάθεια τον πρώτο και πιο καθοριστικό ρόλο σε αυτήν την κατεύθυνση θα παίζει το σχολείο, που αποτελεί κοιτίδα παιδείας και πολιτισμού.»

Στην παραπάνω επιστολή προτείνεται επίσης, καθώς αναφέρεται ότι «η διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης του γεγονότος βρίσκεται κατά κύριο λόγο στα χέρια των εκπαιδευτικών», να πραγματοποιηθούν σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα, επισκέψεις, πολυμερείς ή διμερείς σχολικές συμπράξεις Comenius με σχολεία των χωρών που συμμετείχαν στη Ναυμαχία, σχέδια εργασίας, παραγωγή συναφούς οπτικοακουστικού υλικού, εκθέσεις, με στόχο την εμβάθυνση στο ιστορικό γεγονός. Έτσι για παράδειγμα στα πλαίσια της παραπάνω πρότασης-πρόσκλησης παρουσιάστηκε στο 1^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου, τον Οκτώβριο του 2011, το γεγονός της ιστορικής μνήμης της Ναυμαχίας. Από το 2^ο Δημοτικό Σχολείο Ναυπάκτου υπάρχουν δημοσιευμένες αναφορές για δραστηριότητες που έγιναν στο σχολείο σχετικά με το ιστορικό γεγονός.

Στις εορταστικές εκδηλώσεις αυτής της χρονιάς (2011) πραγματοποιήθηκαν εκπαιδευτικές επισκέψεις σχολείων της πόλης σε εκθέσεις ζωγραφικής με θέμα τη μνήμη της Ναυμαχίας στο χώρο του Φετιχέ Τζαμί. Έκθεση ζωγραφικής και εικαστικών τεχνών, με το ίδιο θέμα, έγινε και στο ξενοδοχείο «Αμαρρυλλίς». Την έκθεση επισκέφτηκαν πολλά σχολεία. Το ίδιο έτος πραγματοποιήθηκαν και μαθητικοί

αγώνες Σκάκι, με τη συνεργασία του Σκακιστικού Ομίλου της πόλης στο χώρο επίσης του Φετιχέ Τζαμί. Εκτός από τη δημόσια και ιδιωτική σχολική κοινότητα συμμετείχαν και ιδιωτικά φροντιστήρια.

Εικόνα 53

Έκθεση ζωγραφικής στο χώρο του Φετιχέ Τζαμί

Εικόνα 54

Έκθεση ζωγραφικής και εικαστικών τεχνών, στο ξενοδοχείο «Αμαρρυλλίς», που επισκέφτηκαν πολλά σχολεία της πόλης)

Εικόνα 55

Μαθητικοί αγώνες Σκάκι, στο χώρο του Φετιχέ Τζαμί, φωτογραφία από το αρχείο:

<http://www.nafpaktos.gr/blog>, ανάρτηση 29-12-2011

Εικόνα 56

Μαθητές ιδιωτικού φροντιστηρίου συμμετέχουν στις εορταστικές εδηλώσεις, φωτ. από το αρχείο:

<http://www.kytte.gr/1030/naval>, ανάρτηση 28-12-2011

Σε μια χώρα με ρίζες από την αρχαιότητα, οι γεωφυσικοί της παράγοντες, η ιστορία, η παράδοση και ο πολιτισμός χιλιετιών, δεν θα μπορούσαν παρά να αποτελέσουν ουσιαστικά στοιχεία ανάπτυξης, αλλαγών και προοπτικής. Οι πολιτικές που χαράσσονται μέσα από τα αρμόδια υπουργεία προς αυτές τις παραμέτρους φαίνεται να κατευθύνονται. Όμως ουσιαστικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση καλούνται να παίξουν κάθε φορά οι θεσμοθετημένοι φορείς, που παρέχουν και τις ανάλογες δυνατότητες, χωρίς να παραγνωρίζεται ότι «η ιστορία ως επιστήμη της κατανόησης του παρελθόντος και συνείδηση της εποχής, θα πρέπει ακόμα να ορίζεται και ως επιστήμη της αλλαγής, του μετασχηματισμού⁴⁶⁵».

---

⁴⁶⁵Βλ. Jacques Le Goff et Pierre Nora, "Introduction", *Faire de l'histoire*, Nouveaux problemes, sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, v.i, ed.Gallimard, Paris,1974, p.xiii, για σχετική ελληνόγλωσση βιβλιογραφία βλ. Ζακ Λε Γκοφ-Πιερ Νορά, *Το έργο της Ιστορίας*, τόμ. α', εκδ. (Ράππα), Κέδρος, Αθήνα 1975.

γ. Προτάσεις εφαρμογής προγραμμάτων τοπικής ιστορίας στο σχολικό πλαίσιο με αφετηρία τη μνήμη της Ναυμαχίας

Υποστηρίζεται ότι υπάρχουν πολλά θετικά σημεία στην άσκηση και στην εκπαίδευση των παιδιών σε χώρους μουσείων και γενικότερα σε πολιτιστικούς χώρους ή χώρους μνήμης, καθώς αυτά προσφέρουν τη δυνατότητα να προσεγγιστούν και να ερμηνευτούν υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, που είναι περισσότερο ανοιχτά σε εναλλακτικές ερμηνείες από τα αντίστοιχα γραπτά κατάλοιπα, ενώ επιπλέον βοηθούν στην επανασύνδεση με την υλικότητα τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος, στοιχείο που συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των ιστορικών εννοιών⁴⁶⁶, σε συνδυασμό πάντα με τις βασικές αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής⁴⁶⁷. Το διεθνές συμβούλιο μουσείων (ICOM) δίνει τον ακόλουθο ορισμό για τα μουσεία : «μουσείο είναι ένας μη κερδοσκοπικός, μόνιμος θεσμός στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της, ένας θεσμός ανοιχτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, ερευνά, γνωστοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες των ανθρώπων και του περιβάλλοντός τους με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία⁴⁶⁸». Σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό και το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, ακολουθούν δύο προτάσεις εφαρμογής προγράμματος τοπικής ιστορίας⁴⁶⁹.

- Θέμα: «Σύνδεση ιστορικού μουσείου Ναυμαχίας με την ιστορία της πόλης και του τόπου φιλοξενίας του⁴⁷⁰»:

Παρατήρηση

α' στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου: επίσκεψη μουσείου και εντοπισμός του στο χώρο της πόλης.

Ιστορικό ερώτημα: γιατί η πόλη φιλοξενεί το μουσείο Ναυμαχίας;

β' στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας: χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα.

⁴⁶⁶Βλ. σχετικά Ειρήνη Νάκου, «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο *Προσεγγίζοντας την ιστορική Εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, (επιμ.) Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ.279-312.

⁴⁶⁷ Βλ. J. Bruner, *The process of Education*, Vintage Books, New York 1960, p.33, όπου αναφέρεται ότι «κάθε θέμα μπορεί να διδαχτεί ικανοποιητικά, με κάποια έντιμη διανοητική μορφή, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης, εφόσον προσαρμόζουμε τη διδασκαλία στις δυνατότητες των παιδιών, σεβόμενοι παράλληλα, την ιδιαίτερη φύση του θέματός μας».

⁴⁶⁸ Βλ. Κόνσολα Ντόρα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006, σ.65.

⁴⁶⁹ Για περισσότερες ολοκληρωμένες προτάσεις εφαρμογής προγραμμάτων τοπικής ιστορίας δεξ μεταξύ πολλών άλλων Σπυρίδων Ασωνίτης, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, σ. 53-163.

⁴⁷⁰ Πρβλ. την ιστοσελίδα http://palio.antibaro.gr/society/Biblio_Daskalou.pdf, (23-5-2001).

γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης: αναζήτηση ιστορικών πηγών, αναζήτηση των λόγων ίδρυσης του μουσείου στο συγκεκριμένο χώρο, αναζήτηση της ιδιαίτερης ιστορίας και διερεύνηση όποιων άλλων θεμάτων μπορεί να προκύψουν.

δ'στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης: σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού ιστορικού ερωτήματος και τη σχέση του μουσείου Ναυμαχίας με την ιστορία της πόλης Ναυπάκτου. Ανάδειξη του ρόλου του μουσείου στην κοινωνική, στην ιστορική, αλλά και στην οικονομική ζωή της πόλης, αλλά και του ρόλου και της συμβολής του μουσείου στην ανάδειξη, στη διάσωση και διαφύλαξη του ιστορικού παρελθόντος. Διεύρυνση της έννοιας του μουσείου. Παλιές και νέες χρήσεις των κτηρίων⁴⁷¹.

Η ύπαρξη του Πάρκου Θερβαντιστών στον ιστορικό πυρήνα της πόλης μπορεί να προσεγγιστεί με ανάλογο τρόπο.

- Θέμα: «Σύνδεση του Πάρκου Θερβαντιστών και του μνημείου του Μιχαήλ Θερβάντες με τη ιστορία της πόλης ή και του τόπου φιλοξενίας τους⁴⁷²»

Μια επίσκεψη στο Πάρκο ή και μια παρατήρηση σχετικών φωτογραφιών μπορούν να αποτελέσουν αφορμή για ένα πρόγραμμα τοπικής ιστορίας με τα παρακάτω ενδεικτικά στάδια:

Παρατήρηση

α' στάδιο: περιβάλλον εκκίνησης του σχεδίου: επίσκεψη του Πάρκου Θερβαντιστών και εντοπισμός του στο χώρο της πόλης.

Ιστορικό ερώτημα: γιατί η πόλη φιλοξενεί το Πάρκο των Θερβαντιστών και το μνημείο του Μιχαήλ Θερβάντες;

β' στάδιο: περιβάλλον οργάνωσης του σχεδίου εργασίας: χωρισμός της τάξης σε ομάδες και καταμερισμός εργασιών κατά ομάδα.

γ' στάδιο: περιβάλλον ιστορικής αναζήτησης: αναζήτηση ιστορικών πηγών, αναζήτηση των λόγων ίδρυσης του Πάρκου Θερβαντιστών και του μνημείου του Μιχαήλ Θερβάντες στο συγκεκριμένο χώρο, αναζήτηση της ιδιαίτερης ιστορίας και διερεύνηση όποιων άλλων θεμάτων μπορεί να προκύψουν.

δ'στάδιο: περιβάλλον συλλογικής εργασίας και αξιολόγησης: σχεδιασμός και υλοποίηση εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων για την απάντηση του κεντρικού

⁴⁷¹ Πρβλ. την ιστοσελίδα http://palio.antibaro.gr/society/Biblio_Daskalou.pdf, (23-5-2001).

⁴⁷² Ο.π. πρβλ. την ιστοσελίδα http://palio.antibaro.gr/society/Biblio_Daskalou.pdf, (23-5-2001).

ιστορικού ερωτήματος και τη σχέση του Πάρκου των Θερβαντιστών και του μνημείου του Μιχαήλ Θερβάντες με την ιστορία της πόλης Ναυπάκτου. Ανάδειξη του ρόλου του Πάρκου Θερβαντιστών και του μνημείου στην κοινωνική, στην ιστορική, αλλά και στην οικονομική ζωή της πόλης, όπως και του ρόλου τους στη συγκρότηση της συλλογικής μνήμης των κατοίκων της Ναυπάκτου. Διεύρυνση της έννοιας του μνημείου. Διεύρυνση της έννοιας του χώρου. Παλιές και νέες χρήσεις του δομημένου χώρου.⁴⁷³

Βέβαια οι παραπάνω προτάσεις θα μπορούσαν να επεκταθούν, να συμπληρωθούν, να συνδυαστούν⁴⁷⁴, ή και να αντικατασταθούν από άλλες πιο ευφάνταστες και αποδοτικές. Αυτό έγκειται στη δημιουργικότητα του εκπαιδευτικού και στις δυνατότητες που τού παρέχονται κάθε φορά.

Στα πλαίσια των εορταστικών εκδηλώσεων του Οκτώβρη του 2011 στο έγγραφο, με αριθμ. πρωτ.:33720, που στάλθηκε σε όλα τα σχολεία Α΄βάθμιας και Β΄βάθμιας εκπαίδευσης, και που υπογράφεται από την Αντιδήμαρχο της πόλης, προτείνεται επίσης και σχέδιο διδασκαλίας - εκπαιδευτικό πρόγραμμα στην αγγλική γλώσσα σχετικά με τη Ναυμαχία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

---

⁴⁷³Πρβλ. την ιστοσελίδα http://palio.antibaro.gr/society/Biblio_Daskalou.pdf. (23-5-2001).

⁴⁷⁴Για τη διαθεματικότητα στην εκπαίδευση βλ. Η. Ματσαγγούρας, *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 2003.

Κάθε επιστημονικό πόνημα δεν θα μπορούσε παρά μέσα από τις σελίδες του, τις παρατηρήσεις, τις διαπιστώσεις ή τα συμπεράσματά του να αποτελέσει ένα κομμάτι μιας πλούσιας σύνθεσης, γύρω από τη γνώση και τη σκέψη που έχει σχηματιστεί για σχετικά ζητήματα και ταυτόχρονα να αποτελεί την αφετηρία καινούριων ερωτημάτων και ζητημάτων-αφετηρία νέων υποθέσεων έρευνας.

Η εποχή της παγκοσμιοποίησης, η διεύρυνση των γεωγραφικών οριζόντων των λαών, οι πολιτικές καταταμήσεις των εθνών καθιστούν έντονο το θέμα της προβολής και της ανάδειξης του παρελθόντος, της ιστορίας και της παράδοσης κάθε τόπου και κάθε κοινωνικού συνόλου. Η εποχή που διανύουμε φέρνει στην επιφάνεια ποικίλες και διαφορετικές μορφές και εκφάνσεις πολιτιστικών δράσεων μέσα από τη διαχείριση της ιστορικής μνήμης και του πολιτισμού στην πόλη της Ναυπάκτου. Πλούσιες δραστηριότητες με ιστορικό, πολιτιστικό και πολιτισμικό υπόβαθρο εκφράζονται και καταγράφονται μέσα από όλους τους κώδικες επικοινωνίας σε τοπικό, σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Όλα τα παραπάνω πραγματώνονται σε μια εποχή που έχει γίνει πια κατανοητό και αποδεκτό από την παγκόσμια κοινότητα, ότι η από-μνημειοποίηση της ιστορίας και του πολιτισμού αποτελούν δυναμικό πεδίο παραγωγής ιδεών και γνώσεων, που μπορούν να διαχέονται στις σύγχρονες κοινωνίες συμβάλλοντας σε κάθε είδους και μορφή ανάπτυξης.

Η ιστορική μνήμη αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο για την ανάπτυξη κάθε τόπου. Η Ναύπακτος κατέχει στις μέρες μας ένα τέτοιο σημαντικό κεφάλαιο που μπορεί να προσδώσει σημαντικές προοπτικές στην περιοχή μέσα από την πολύπλευρη αξιοποίησή του. Γιατί, η Ναύπακτος λόγω της θέσης της, ως πύλη του νομού για τη διέλευση τουριστών από άλλες ήδη τουριστικά ανεπτυγμένες περιοχές (Δελφοί, Αρχαία Ολυμπία), μπορεί να προσφέρει ως θέαμα και τη δική της ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά.

Κάνοντας μια αναδρομή στην πραγματικότητα της Ναυπακτίας των τεσσάρων τελευταίων δεκαετιών, εντοπίζονται οι ρίζες του θεσμού του εορτασμού της Ναυμαχίας του 1571, οι οποίες σχετίζονται άμεσα με δυναμικές πολιτισμικές και πολιτικές διαδικασίες της εποχής, που τείνουν να συμπλεύσουν με τις ευρύτερες, πολιτιστικές και οικονομικο-πολιτικές διεργασίες του κράτους και της διεθνούς αγοράς.

Αναζητώντας τη σύγχρονη πολιτισμική ταυτότητα της πόλης φαίνεται ότι αυτή συγκροτείται και αναδεικνύεται βασιζόμενη στις βαθιές ιστορικές μνήμες της, έτσι όπως αυτές διασώζονται τόσο μέσα από τις γραπτές πηγές, όσο και μέσα από τα

υλικά μνημεία της τέχνης και του πολιτισμού, αλλά και από τις ιστορικές μνήμες που αυτά κουβαλούν, όμως ξεχωρίζουν στο παρόν οι εορταστικές τελετουργικές αναπαραστάσεις της Ναυμαχίας του 1571.

Οι εορταστικές εκδηλώσεις της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου προβάλλονται από τους φορείς της πόλης, όσο κανένα άλλο πολιτισμικό γεγονός. Κι όμως η επινόηση του εορτασμού και η επίσημη καθιέρωσή του δεν είναι παρά θέμα τεσσάρων δεκαετιών, γεγονός που συμπίπτει χρονικά και με παράλληλες τάσεις της ευρύτερης εθνικής και ευρωπαϊκής πολιτιστικής πολιτικής. Από τις προφορικές μαρτυρίες προκύπτει ότι η συλλογική μνήμη ταυτίζει τη Ναυμαχία με την ίδια την πόλη. Η Ναυμαχία τοποθετείται χωρικά στη μνήμη της πλειοψηφίας των ανθρώπων στο χώρο του ενετικού λιμένος της πόλης, αν και οι γραπτές πηγές αναφέρουν ότι σημαντικό μέρος των γεγονότων έγινε στις Εχινάδες νήσους, κοντά στο Μεσολόγγι. Το γεγονός αυτό καθίσταται ιδιαίτερα σημαντικό για την αίσθηση της συνέχειας που νιώθουν οι Επάχτιοι με το ιστορικό παρελθόν και τον τόπο τους. Νιώθουν υπερήφανοι, ενώ η Ναυμαχία ως «διαχειρίσιμο σύμβολο» πλέον, αποτελεί για αυτούς το ζωντανό κρίκο του παρελθόντος με το παρόν της κοινότητας, που βοηθά και την επιβεβαίωσή της στο μέλλον. Οι πολίτες της Ναυπάκτου θεωρούν πάρα πολύ σημαντικό το γεγονός των εορτασμών της Ναυμαχίας για την πόλη τους αφού αναγνωρίζεται ως:

«[...] επιτυχία που το Λέπαντο είναι αναγνωρίσιμο σαν μια μεγάλη ιστορική πόλη, τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό⁴⁷⁵.»

Η τοπική κοινωνία και οι ευρύτεροι κοινωνικοί, οικονομικοί, εκπαιδευτικοί, θρησκευτικοί και πολιτικοί θεσμοί της Ναυπάκτου, μέσα από την ευέλικτη και επιλεκτική διαχείριση της ιστορικής μνήμης αναδεικνύονται ως οι βασικοί δημιουργοί της σύγχρονης πολιτισμικής ιστορίας και ταυτότητας του τόπου τους και οι εν δυνάμει διαχειριστές της, αφού επινοώντας, προσαρμόζοντας, μετασχηματίζοντας και ενσωματώνοντας ρητορικές του παρελθόντος στις σύγχρονες απαιτήσεις των πολιτιστικο-οικονομικών δομών, αφήνουν να φανεί ότι ο άνθρωπος είναι ο δημιουργός της ίδιας του της ιστορίας. Τα κοινωνικά υποκείμενα εντέλει αναδεικνύονται σε δρώντα υποκείμενα και καθιστούν τη μνήμη, το ιστορικό

---

⁴⁷⁵ Συνέντευξη κ. Κωστία Φράγκου, πρόεδρος του Πολιτιστικού Συλλόγου Ναυπάκτου Οκτώβριο του 2010.

παρελθόν και την παράδοσή τους σε πεδίο δράσης για τη συγκρότηση της συλλογικής ταυτότητας.

Η καθιέρωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου ως τοπικής εορτής καθώς και η πραγμάτωση πλήθους εορταστικών εκδηλώσεων και τελετουργικών αναπαραστάσεων, δείχνει πως η τοπική κοινωνία μέσα από ισχυρούς μηχανισμούς (πολιτικούς, ιδεολογικούς) διαχειρίζεται επιλεκτικά την ιστορική μνήμη. Αναδεικνύεται έτσι το ιστορικό γεγονός της ναυτικής σύρραξης του 1571 σε καθοριστικό στοιχείο της σύγχρονης πολιτιστικής ταυτότητας του τόπου, αποτελώντας ταυτόχρονα αφετηρία για συνεργασία και ειρηνική σύμπλευση και συνύπαρξη των ευρωπαϊκών λαών. Στην περίπτωση της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου φάνηκε ότι ομάδες της τοπικής κοινωνίας κατάφεραν να νοηματοδοτήσουν ένα ιστορικό γεγονός καθιστώντας το πολιτιστικό θεσμό. Επιπλέον δια μέσου αυτού του γεγονότος αυτοπροσδιορίστηκαν, ενώ πέτυχαν να το καταστήσουν στοιχείο έλξης τουριστών αλλά και στοιχείο «ανοίγματος» και προβολής τόσο στο τοπικό όσο και στο ευρύτερο ενικό και διεθνές επίπεδο.

Η τοπική ιστορία και η συλλογική μνήμη είναι σημαντική πηγή ιστορίας, που σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα από συγκρούσεις, αντιφάσεις ή και αμφισβητήσεις συμπορεύεται με την επίσημη θεσμοθετημένη ιστορία, συγχωνεύοντας χωροχρονικά δεδομένα σε αρμονικές αποδεκτές, από τις κοινωνίες, ολότητες και αυτό είναι δείγμα δημοκρατίας και ελευθερίας. Έτσι η σύγχρονη επινοημένη πολιτιστική παράδοση και η ιστορία μοιάζει όχι ως ολοκληρωτική και καθολική, αλλά ως μερική και αποσπασματική που δομεί μια σφαιρικότητα υποκείμενη σε διαρκή επαναδιαπραγμάτευση.

Οι διαδικασίες μετασχηματισμού της πόλης της Ναυπάκτου και οι λογικές προσαρμογής και ένταξής της στο σύγχρονο κόσμο ανέδειξαν τον πολιτισμό και τον τουρισμό ως σημαντικούς παράγοντες για την επιβίωση, την ανάπτυξη και τη συγκρότηση της τοπικής κοινωνίας. Νέοι προσανατολισμοί δίνονται προς αυτήν την κατεύθυνση και με την κατασκευή της γέφυρας Ρίου –Αντίρριου «Χαρίλαος Τρικούπης» που ολοκληρώθηκε το 2004 συνδέοντας άμεσα και γρήγορα τη δυτική Στερεά Ελλάδα με την Πελοπόννησο και τη Αθήνα. Η εκμετάλλευση των πόρων του τουρισμού, έτσι όπως προκύπτουν μέσα από την σύνδεσή του με την ιστορική μνήμη και τον πολιτισμό, καθίσταται ευκολότερη και παράλληλα σημαντικός παράγοντας πρόκλησης κοινωνικών αλλαγών και τοπικής κοινωνικής ευημερίας. Παράγοντες που οδήγησαν τη διαχείριση της ιστορικής μνήμης και των πολιτισμικών στοιχείων

του τόπου σε μια κατεύθυνση αιεφόρου οικονομικής και αναπτυξιακής λογικής, σχετίζονται επίσης με ευρύτερους στόχους του κράτους σε τομείς του πολιτισμού, της παιδείας, αλλά και με προγράμματα της Ε.Ε., η οποία μέσα από την πολιτιστική της πολιτική έχει συμβάλλει στην ίδρυση πολλών ευρωπαϊκών θεσμών, χωρίς να αγνοείται και ο ρόλος των θεσμών της τοπικής πολιτιστικής διαχείρισης, η οποία σκόπιμο κρίνεται να αξιολογεί και να διαχειρίζεται την ιστορία και τη μνήμη, όχι άσχετα από το παρελθόν των τοπικών κοινωνιών, αλλά ενταγμένη μέσα στα ευρύτερα χωροχρονικά πλαίσια, από τα οποία πηγάζει και με τα οποία βρίσκεται σε μια διαρκή σχέση αλληλεπίδρασης και αλληλεξάρτησης.

Κλείνοντας τις σελίδες αυτής της εργασίας δεν θα μπορούσα παρά να επιλέξω και να δανειστώ ως τελευταίες φράσεις του ανά χείρας πονήματος τις σκέψεις του Γεωργίου Αθανασιάδη-Νόβα, ο οποίος αναφέρει σε ομιλία του ότι: «μετά από τέσσερις αιώνες και με τη μεγάλη διευκόλυνση που μας παρέχει η απόσταση του χρόνου, αλλά και η ωρίμανση της ανθρώπινης συνειδήσεως, μπορούμε μέσα από τις σελίδες της Ναυμαχίας να συνάγουμε κοινά διδάγματα πανανθρώπινης αξίας, καθώς το γεγονός βρίθει ενδιαφερουσών λεπτομερειών, αξιοπερίεργων συμπτώσεων, μοιραίων συγκυριών (και ενδιαφερουσών παραμέτρων, θα πρόσθετα εγώ), που την καθιστούν στον ορίζοντα της παγκόσμιας ιστορίας, όχι μόνο σαν ένα ωραίο πολύχρωμο πυροτέχνημα που η λάμψη του μπορεί να διαρκεί αιώνια, χωρίς να χάνει τη γοητεία του⁴⁷⁶» ως γεγονός, αλλά και ως αντικείμενο με διαρκείς προοπτικές διεπιστημονικής (ανθρωπολογικής, κοινωνικής, πολιτικής, οικονομικής, λαογραφικής) μελέτης και έρευνας.

ΟΝΟΜΑΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ

---

⁴⁷⁶ Αθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος, «*Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)*», Δυο Λόγοι Εκφωνηθέντες Εν Βενετία και Αθήναις, στο ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών, τομ. 46, Αθήναι 1971.

Η επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Νεοχώρι του δήμου Οινιαδών τον Μάρτιο του 2009 και στη Ναύπακτο, τον Οκτώβριο του 2010 και 2011. Παρακάτω παρατίθεται ονοματικός κατάλογος των πληροφορητών.

Α. Στο δήμο Ναυπάκτου παραχωρήθηκαν συνεντεύξεις από τους:

1. D. Caroniti, αντιδήμαρχος Μεσσήνης, (Οκτώβριος του 2010).
2. Θανάσης Παπαθανάσης, δήμαρχος Ναυπάκτου, (Οκτώβριος του 2010).
3. Κωστία Φράγκου, 63 ετών, πρόεδρος του πολιτιστικού συλλόγου Ναυπάκτου, και επαγγελματίας της πόλης.
4. Αναστασία Παπανδρέου, 34 ετών, επαγγελματίας της πόλης.
5. Αριστείδης Μαρσέλος, 19 ετών, φοιτητής Τ.Ε.Ι. πληροφορικής Μεσολογγίου.
6. Γιώργος Αλλελόπουλος, 14 ετών, μαθητής.
7. Θωμάς Γιαννακόπουλος, 11 ετών, μαθητής.
8. Αντώνης, 14 ετών, μαθητής.
9. Νίκος, 14 ετών, μαθητής.
10. Αργυρώ Παπαθεωδώρου, 15 ετών, μαθήτρια.
11. Στέφανος Μπέσας, 15 ετών, μαθητής.
12. Τζίμι Σαλία, 30 ετών, μετανάστης από την Αλβανία, εργάτης.
13. Γιάννης Βασιλάκης, 26 ετών, φοιτητής δομικών έργων, Τ.Ε.Ι. Ηρακλείου.
14. Ελένη 15 ετών, μαθήτρια.
15. Αλεξάνδρα, 13-14 ετών, μαθήτρια.
16. Λαμπρινή Παναγοπούλου, 19 ετών, απόφοιτος λυκείου.
17. Γιάννης Βασιλάκης, ετών 26, απόφοιτος Τ.Ε.Ι. δομικών Έργων Ηρακλείου.
18. Ασπασία Καλοχριστιανάκη, φοιτήτρια Τ.Ε.Ι. Μεσολογγίου.
19. Νασόπουλος Αντώνης, 34 ετών, απόφοιτος Λυκείου.
20. Βαλεντίνη Γαβριήλ, 20 ετών, φοιτήτρια στο Τ.Ε.Ι. π Μεσολογγίου.
21. Ρίζος Ιωάννης, απόφοιτος σχολής Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Πάτρας.
22. Ηρώ Κουτσογεργάκη, απόφοιτος Λυκείου.
23. Γιάννης Κραβαρίτης, 32 ετών, απόφοιτος Πανεπιστημίου.
24. Γιάννης Χαρακίδας, 40 ετών, απόφοιτος απόφοιτος σχολής Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Πάτρας.
25. Μαρινία, 13-14 ετών, μαθήτρια.
26. Γεωργίου Ευθυμία, απόφοιτος Πανεπιστημίου.

Β. Στο δήμο Οινιαδών παραχωρήθηκαν συνεντεύξεις από τους:

1. Αντώνιος Αλετράς, Δήμαρχος Οινιαδών.
2. κ. Τσουνάκας, 50 ετών, αντιδήμαρχος, ψυκτικός στο επάγγελμα.
3. Κων/νος Κολοβούτης από το Λεσίνι του δήμου Οινιαδών, δημορχιακός σύμβουλος, γιατρός στο επάγγελμα.
4. Βιβή Γατζούδη, 20-30 ετών.
5. Φώτης Μπουλγαδάς, 56 ετών, ψαράς στο επάγγελμα.
6. Βασίλειος Σιάτσος, 50 ετών, απόφοιτος τεχνικής σχολής εργοδηγών μηχανολόγων, αγροφύλακας στο επάγγελμα.
7. κ. Μιλτιάδης, επαγγελματίας στο Νεοχώρι Οινιαδών
8. Φώτης Τσικινιάς, 42 ετών, απόφοιτος Α΄ Γυμνασίου.
9. Γκίτ Μπεχάρ, 44 ετών, μετανάστης από την Αλβανία, εργάτης.
10. Γιάννης Κλιάκας, κάτοικος στις Οινιάδες.

11. Τάκης Παπασίμας, 35 ετών, κάτοικος περιοχής.
12. Χρήστος Ζήσης, 56 ετών, αγροτο-κτηνοτρόφος, κάτοικος περιοχής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1.Βιβλία

α. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- 1) Αλόνσο Ντε Λα Μπαρρέρα, «Αφήγηση των Συμβάντων της Αρμάδας του Αγίου Στεφάνου (1571), (από έγγραφο του 1571), στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.3-15.
- 2) Appadurai A., «Introduction: and the political Value», στο A. Appadurai (επιμ.), *The Social Life of Things: commodities in cultural perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 1986, σ.3-63.
- 3) Bada Konstandina, «A tourist is half a pilgrim, if a pilgrim is half a tourist». *The religious or pilgrimage tourism in Greece*, in: Dallari Fior.-Trono Anna-Zabbini En (eds), *I Viaggi Dell; Anima. Societa, Culture, Heritage e Turismo*, Ratron Editore, Bologna 2009, p.149-156.
- 4) Bausinger Hermann, *Ο λαϊκός πολιτισμός στον κόσμο της τεχνολογίας*, (επιμ. Μαρριάνθη Καπλάνογλου), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2006.
- 5) BICHENO HYGO, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571*, εκδ. Ενάλιος, Αθήνα 2006.
- 6) BLOCE MAURICE, «Χρόνος, αφηγήσεις και η πολλαπλότητα των αναπαραστάσεων του παρελθόντος», στο Δήμητρα Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 207-234.
- 7) Boissevain, J.,« Introduction», στο J. Boissevain (επιμ.), *Coping with Tourists European Reactions to mass Tourism*, Οξφόρδη 1996, Berghahn Books, σ.1-26.
- 8) Boissevain, J., «Ritual, Tourism and Cultural Commoditization in Malta: Culture by the Pound?», στο T. Selwyn (επιμ.), *The Tourist Image: Myths and Myths Making in Tourism*. Γουέστ Σάσσεξ, Ηνωμένο Βασίλειο: John Wiley & Sons, σ.105-120.
- 9) Bruner J., *The process of Education*, Vintage Books, New York 1960.
- 10) Ceertz Clifford, «Ritual and social Change: A Javanese Example», *American Anthropologist*, 1957, σ. 32-54.
- 11) Clifford Geertz, *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, επιμ. σειράς Ε. Παπαταξιάρχης, (μτφρ.) Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2003.

- 12) Cohen Anthony, *The Symbolic Construction of Community*, Tavistock Publications, London- New York, 1985.
- 13) Cohen Erik, «Authenticity and Commoditization in Tourism», *Annals of Tourism Research* 15, 1988, p.317-378.
- 14) Cohen Louis – Lawrence Manion, *Μεθοδολογία παιδαγωγικής έρευνας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 1994.
- 15) Collard Anna, «Διερευνώντας την "κοινωνική μνήμη" στον ελλαδικό χώρο», στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.357-390.
- 16) Connerton Paul, *How societies Remember*, Cambridge, Cambridge University Press 1989.
- 17) Copans Jean, *Η επιτόπια Εθνολογική Έρευνα*, μτφρ. Κατερίνα Μάρκου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2004.
- 18) Cross David, *Τα ερείπια του παρελθόντος, παράδοση και κριτική της νεοτερικότητας*, επιμ. Γ.Ν. Μερτίκας, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003.
- 19) Cowan Jane, *Η Πολιτική του Σώματος, χορός και κοινωνικότητα στη Βόρεια Ελλάδα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998.
- 20) Eriksen Thomas Hylland, *Μικροί τόποι μεγάλα ζητήματα. Μια εισαγωγή στην κοινωνική και πολιτισμική ανθρωπολογία*, εισαγωγή και επιστημονική επιμ. Ιωάννης Μάνος, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007.
- 21) Faviere Jean, «Εθνογραφικά Μουσεία και Ενωμένη Ευρώπη: Προς μια Συνεργασία Περιφερειών της Ευρώπης», στο *Ο ρόλος των Λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης*, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας, Αθήνα 1994, σ. 45-47.
- 22) Ferro Marc, *Πώς αφηγούνται την ιστορία στα παιδιά σε ολόκληρο τον κόσμο*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2001.
- 23) Foucault Michel, *Language-Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews*, επιμ. D.F. Bouchard, μτφρ. Donald F. Bouchard and Sherry Simon, Ithaca NY, Cornell University Press 1977.
- 24) Galani-Moutafi, Vasiliki, "A Regionally Distinctive Product and the Construction of Place Identity: The Case of Chios Mastiha", *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, Vol. 15, No. 1, pp. 19-38, Summer 2004.

- 25) Halbwachs Maurice, *La memoire collective*, Paris, PUF, 1950. (αγγλική μτφρ.) *On Collective Memory*, Chicago, University of Chicago Press, 1992.
- 26) Hans Magnus Enzensberger, «Eine Theorie des Tourismus», στο *Einzelheiten I. Bewusstseins-Industrie*, Frankfurt 1962, σ.147-168.
- 27) HERZFELD MICHAEL, «Η κοινωνική ποιητική: όψεις από την ελληνική εθνογραφία», στο Δήμητρα Γκέφου – Μαδιανού (επιμ.), *Ανθρωπολογική θεωρία και εθνογραφία: Σύγχρονες τάσεις*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 477-518.
- 28) HIRSCHON-Φιλippάκη RENEE, «Μνήμη και ταυτότητα. Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς», στο Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.327-356.
- 29) Hobsbawm Eric, «Introduction: «The Invention of Tradition», στο Eric Hobsbawm and Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1983, σ.1-14.
- 30) Hobsbawm Eric, Terence Ranger, *Η Επινόηση της Παράδοσης*, μτφρ. Θανάσης Αθανασίου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004.
- 31) Καγιετάνο Ρόσελ, «Ιστορία της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου και κρίσεις για τη σημασία και τις συνέπειες εκείνου του συμβάντος», ανάτυπον εκ της «*Ηπειρωτικής Εστίας*», Ιωάννινα, 1987.
- 32) Kapeller K., *Tourismus und Volkskultur. Folklorismus-Zur Warenästhetik der Volkskultur*. Diss. Graz 1991.
- 33) Kostlin K., «Die Reritualisierung regionaler Kost», στον τόμο *Ethnological Food Research*, Helsinki 1975, p.159-166.
- 34) Le Goff Jacques et Pierre Nora, “Introduction”, *Faire de l' histoire, Nouveaux problemes*, sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, v.i, ed. Gallimard, Paris, 1974, p.xiii-xvi.
- 35) Λε Γκοφ Ζακ -Πιερ Νορά, *Το έργο της Ιστορίας*, τόμ. α΄, εκδ. (Ράππα), Κέδρος, Αθήνα 1975.
- 36) Le Goff Jacques, *Ιστορία και Μνήμη*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
- 37) Le Goff Jacques, *Histoire et Mémoire*, Paris 1988.
- 38) MacCannel D., *The tourist. A new theory of the leisure class*, New York 1967.
- 39) MacCannell, *Empty Meeting Ground: The Tourist Papers*, Routledge, 1992.

- 40) Moser Hans, «Vom Folklorismus in unserer Zeit», *Zeitschrift Fur Volkskunde* 58, 1962, p.177-209.
- 41) Nora Pierre, «Memoire collective» στο Jacques Le Goff – P. Chartier-J.Revel(eds), *L'histoire, Nouvelle*, Paris, Retz 1978, p.73-106.
- 42) Nora Pierre, “Introduction”, *Les Lieux de Memoire*, sous la direction de Pierre Nora, vii. La Nation, ed.Gallimard, Paris,1984.
- 43) Πασσερίνι Λουίζα, *Σπαράγματα του 20^{ου} αι. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, μτφρ. Οντέτ Βαρόν Βασάρ, Ιωάννα Λαλιώτου, Ιουλία Πεντάζου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
- 44) Πετάκο Αρίγκο, *Ο Σταυρός και η Ημισέληνος, Ναύπακτος 7 Οκτωβρίου 1571: Όταν η Χριστιανοσύνη απώθησε το Ισλάμ*, εκδ. Ωκενίδα, Αθήνα 2006.
- 45) Portelli Alessandro, *The death of Luigi Trastuli and other stories, Form and meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991.
- 46) Ruggiero Romano: Fernand Braudel, «Μελέτες για την ιστορία», τόμ. 8, εκδ. Ε.Μ.Ν.Ε. Μνήμων, Αθήνα 1999.
- 47) Sant Cassia Paul and Constantina Bada, *The making of the modern Greek family, marriage and Exchange in Nineteenth-Century Athens*, Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- 48) Taylor John, *Authenticity in tourism: Annals of Tourism, Research*, Vol. 28, No. 1, p.7-26, 2001.
- 49) Thompson Paul, *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κωνσταντίνα Μπάδα-Ρ. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. Ρ. Βαν Μπουσχότεν-Ν. Ποταμιάνος, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2002.
- 50) Tolkdorf U., Heimat und Identität. Zu folkloristischen Tendenzen im Ernährungsverhalten, στον τόμο *Folklorismus*. Ed. E. Horandner/H. Lunzer. Neusiedl/See1982, p.223-253.
- 51) Turner V., *The Forest of Symbols*, Cornell University Press, Ithaca, 1967.
- 52) Turner V. και E. Turner *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, New York, Columbia University Press 1978.

β. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αβδελά Έφη, *Ιστορία και Σχολείο*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 1998.

- Αγγελάκος Κ. και Κόκκινος Γ. (επιμ.) *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004.
- Αθανασιάδης-Νόβας Γεώργιος, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, (7 Οκτωβρίου 1751)», *Δuo Λόγοι Εκφωνηθέντες Εν Βενετία και Αθήναις, στο ανάτυπον εκ των Πρακτικών της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμ. 46, Αθήναι 1971.
- Ακτύπης Διονύσιος, Αριστείδης Βελαλίδης, Μαρία Καΐλα, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Γιάννης Παπαγρηγορίου, Κώστας Χωρεάνθης, *Στα Νεότερα χρόνια, Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991.
- Αλεξάκης Ελευθέριος Π., «Κατούνες στη Ναυπακτία. Ιστορικές παρατηρήσεις στην οικονομική και κοινωνική οργάνωση της περιοχής», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, Α' τόμ., σ. 997-1015.
- Αλεξάκης Ελευθέριος Π., «Ανθρωπολογικές διαδρομές στο συμβολικό και το φανταστικό: ρήξεις και συγκλίσεις», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ.11-40.
- Αλεξανδροπούλου Σπυριδούλα Κ., *Νότια Αιτωλία. Το οδικό δίκτυο έως τα πρώτα μετεπαναστατικά χρόνια*, Αθήνα 1993.
- Αλεξανδροπούλου Σπυριδούλα Κ., «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου στο ελληνικό δημοτικό τραγούδι», στο *Πιο κοντά στην Ελλάδα, Αφιέρωμα στο δημοτικό Τραγούδι, Canciones populares griegas*, τχ.12/13, 1997, σ.315-317.
- Αλεξανδροπούλου Σπυριδούλα Κ., «Δημοτικό τραγούδι της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου», *Ηπειρωτικά χρονικά*, τόμ. 36^{ος}, εκδ. με χορηγία των Αγαθοεργών Καταστημάτων Ιωαννίνων, υπό την αιγίδα της Μητροπόλεως Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2002, σ.313-324.
- Αλεξόπουλου Γ., «Κρατική παρέμβαση στην Αιτωλοακαρνανία από την απελευθέρωση μέχρι σήμερα», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.581-590.
- Ανθοπούλου Θεοδοσία, *Γυναίκες της υπαίθρου και τρόφιμα, όψεις και δυναμικές επιχειρηματικότητας των γυναικών της υπαίθρου στην παραγωγή των τροφίμων*, τόμ. Ι, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008.

- Αντανόπουλος Νίκος, «Η Ανάπτυξη της επαρχίας και ο τοπικός τύπος» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 29-36.
- Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμ. β', εκδ. Σ.Κ. Βλαστού (επενέκδοση Ηλία Ρίζου), Αθήνα 1856.
- Ασδραχάς Σπύρος, *Μηχανισμοί της Αγροτικής Οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ΄-ΙΣΤ΄ΑΙ.)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1978.
- Ασημομύτης Βασίλης, Μαρία Καΐλα, Νίκος Α. Νικολόπουλος, Γιάννης Παπαγρηγορίου, Γιάννης Σαλβαράς, *Στα Βυζαντινά χρόνια, Ιστορία Ε΄ Δημοτικού, Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991.
- Ασωνίτης Σπυρίδων, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Βιβλίο εκπαιδευτικού*, Υ.Π.Ε.Π.Θ., Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.
- Ασωνίτης Σπυρίδων, Θεόδωρος Παππάς, *Τοπική Ιστορία, Γ΄ Γυμνασίου*, Βιβλίο Δασκάλου, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.
- Αυγερινού-Κολώνια Σοφία, «Ο ρόλος του τουρισμού στη διατήρηση και την ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων», στο *Τουριστική Ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, επιμ. Πάρις Τσάρτας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2000, σ.17-37.
- Βαρβούνης Μ.Γ., *Θεωρητικά της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Βαρβούνης Μ.Γ., *Λαϊκές Θρησκευτικές Τελετουργίες στην Ανατολική και τη Βόρεια Θράκη*, εκδ. Πορεία, Αθήνα 2010.
- Βαρδακουλά Γιάννη Δ., *Η Ναύπακτος στη διαδρομή του χρόνου*, Ναύπακτος 1996.
- Βαρδακουλάς Γιάννης, «Ο τοπικός τύπος και η συμβολή του στο τοπικό μας πρόβλημα» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 1999, σ.41-50.
- Βαρδακουλά Γιάννη, Θωμά Παναγιωτόπουλου, Γιάννη Χαλάτση, *Το Επαχτίτικο παζάρι*, εκδ. Δήμου Ναύπακτου, Ναύπακτος 2000.
- Βαρδακουλάς Γιάννης, «Άγνωστα κείμενα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου 1571 από την Ιταλική Γραμματεία της εποχής», στο *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτικών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 439-461.

- Βαρδακουλά Γιάννη, Νίκου Πανταζή, *Αναφορά στην Ιστορία της Ναυπάκτου*, (από το Αρχείο του Στρατηγού Λάμπρου Τζαβέλα), εκδ. Κ. Ασημακόπουλος και ΣΙΑ Ο.Ε., Β΄ έκδοση, Ναύπακτος 2000.
- Βλασσόπουλου Τηλέμαχου, *Περί των δύο Περιονύμων Ναυμαχιών των Χριστιανικών της Ευρώπης Δυνάμεων κατά των Τούρκων, τω 1571 και 1827 εν Ελλάδι*, τύποις Δ. ΑΘ. Μαυρομμάτη, Αθήνησι, 1875.
- Γαϊτάνης Γιάννης, «Έλληνες Καπεταναίοι στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου» *Ναυπακτικά*, τόμ. 6^{ος} (1992-93), περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ. 213-220.
- Γαλάνη-Μουτάφη Βασιλική, «Προσεγγίσεις του τουρισμού: το επινοημένο και το 'αυθεντικό'», *Σύγχρονα Θέματα* 55, 1995, σ.28-39.
- Γαλάνη- Μουτάφη Βασιλική, *Έρευνες για τον τουρισμό στην Ελλάδα και την Κύπρο, Μια ανθρωπολογική προσέγγιση*, εκδ. Προπομπός, Αθήνα 2002.
- Γιακουμάκη Βασιλική, «Περί (Δια-)τροφής και εθνικής ταυτότητας. Οι διαστάσεις μιας νέας "πολιτισμικής ποικιλότητας" στη σημερινή Ελλάδα», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας. Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης) εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.105-138.
- Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Η χώρα του πνεύματος και η χώρα του οίνοπνεύματος: Παράδοση και Πολιτισμική Ταυτότητα στην Αττική», στο *Σύγχρονα Θέματα* 66, 1998, σ.104-111.
- Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Ανθρωπολογία οίκοι: Για μια κριτική της γηγενούς Ανθρωπολογίας», στο *Διαβάζω* 323, αφιέρωμα «Κοινωνική Ανθρωπολογία», (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης), 1993, σ. 44-51.
- Γκέφου-Μαδιανού Δήμητρα, «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του 'άλλου': ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού (επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος». Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2003, σ.15-110.
- Δαλκαβούκης Βασίλης, *Η πένα και η γκλίτσα, Εθνοτική και εθνοτοπική ταυτότητα στο Ζαγόρι τον 20^ο αιώνα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2005.
- Δαλκαβούκης Βασίλης, «Προφορικές μαρτυρίες και ανατροφοδότηση της μνήμης. Ένα μεθοδολογικό σχέδιασμα με αφορμή τον εμφύλιο», στο *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού εμφύλιου πολέμου*, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα

Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κων/να Μπάδα (επιμ.), εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ.149-168.

- Δαμασκηνού Αρχιμ., *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου, 7 Οκτώβρη 1571*, Ναύπακτος 1998.
- Δέλτσου Ελευθερία, Ο «"Ιστορικός Τόπος" και η σημασία της "Παράδοσης"» για το Έθνος –Κράτος», *Εθνολογία 4*, 1996, σ.107-126.
- Δέλτσου Ελευθερία, «Η "πολιτιστική κληρονομιά" στο παρόν και στο μέλλον», στο *Παρόν του παρελθόντος, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Ε.Σ.Ν.Π&Γ.Π., Αθήνα (Σχολή Μωραΐτη) 2002,19-21 Απριλίου 2002.
- Δημητρίου-Κοτσώνη Σίβυλλα, Σωτήρης Δημητρίου, *Ανθρωπολογία και Ιστορία*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2000.
- Σωτήρης Δημητρίου, «Η σημειωτική δομή των τελετουργιών μύησης», στο *Η δυναμική των σημείων, πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*, ελληνική σημειωτική εταιρία, εκδ. Δωδώνη, Θεσσαλονίκη 1986, σ.389-391.
- Δημητρούκας Ιωάννης, *Ιστορία του Δραγαμέστου/Αστακού και της περιοχής του στα Νεότερα Χρόνια (περ.1470-1832)*, τ. Ι', εκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα 2010.
- Διονύσιος Ακτύπης, Αριστείδης Βελαλίδης, Θεόδωρος Κατσουλάκος, Κώστας Χωρεάνθης, *Στα Αρχαία χρόνια, Ιστορία Δ' Δημοτικού, Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 1991.
- Δράκος Αθανάσιος, «*Ναύπακτος*», (*Επαχτος*) και η ιστορία της από αρχαιοτάτων χρόνων, *Nafpaktos* 1960.
- Έξαρχος Αχιλλέας, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Εταιρεία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 2002.
- Ζαμπάρα Ιωάννου, «Προτάσεις για την ανάπτυξη της Ναυπακτίας» *Ναυπακτικά*, τόμ. 1^{ος}, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1983 , σ.49-50.
- Ζιαμπάρα Μαρία, *Οργάνωση και διαχείριση εκδηλώσεων ιστορικής μνήμης. Η περίπτωση της Αιτωλίας* (διπλωματική εργασία), Ε.Α.Π., Πάτρα 2009.
- Ζουγανάτου Νικολάου, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου και η συμμετοχή των Επτανήσων ύστερα από 410 χρόνια», στο *Δημοσιεύματα για τη Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, σ.136-154.

- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, «Η τουρκική κατάκτηση της Χίου (1566) και της Κύπρου (1570-1571), Η Ναυμαχία των Εχινάδων (7 Οκτωβρίου 1571) και η απήχυσή της στους Έλληνες (1571-1576)», τόμ. Ι΄, Εκδοτική Αθηνών, Α.Ε., Εταιρία ιστορικών εκδόσεων, Αθήνα 1974, σ.304-323.
- Καζανά Ζωή-Γιάννης Χαλάτσης, *Οδωνυμικά Ναυπάκτου*, εκδ. Δήμου Ναυπάκτου, Ναύπακτος 1997.
- Κακάμπουρα-Τίλη Ρέα, *Ανάμεσα στο αστικό κέντρο και τις τοπικές κοινωνίες. Οι σύλλογοι της επαρχίας Κόνιτσας στην Αθήνα*, διδακτορική διατριβή, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1999.
- Κακάμπουρα Ρέα, *Αφηγήσεις Ζωής, Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2008.
- Καραγιάννη-Χαραλαμποπούλου Ευγενία, «Η Ναύπακτος στην Αρχαία Ελληνική Γραμματεία», περ. *Ναυπακτικά*, τ. 6^{ος}, (1992-93), σ.21-33.
- Καραπέτσας Αργύρης, *Νευροψυχολογία του αναπτυσσόμενου ανθρώπου*, εκδ. Σμυρνιωτάκης, Αθήνα 1988.
- Κασβίκη Σοφία, «Η Πολιτιστική Δραστηριότητα στην Αιτωλοακαρνανία κατά την περίοδο 1940-1950», στο Κωνσταντίνα Μπάδα και του Θανάση Δ. Σφήκα (επιμ.), με τίτλο: *ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ, Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2010, σ.403-411.
- Κουταντζόγλου Ιωάννα Λ., *Ο κύκλος και η Γραμμή, όψεις του Κοινωνικού Χρόνου*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1995.
- Κουταντζόγλου Ρωξάνη, *Στη Σκιά του Ιερού Βράχου, Τόπος και Μνήμη στα Αναφιότικα*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- Κόκκινος Γιώργος, *Από την ιστορία στις πηγές. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Κόλλια Ερωφίλη και Σαράντη Έφη, «Τα νεκροταφεία της κλασικής και ελληνιστικής Ναυπάκτου», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Α΄, σ. 231-241.
- Κόνσολα Ντόρα, *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006.

- Κονταξής Κώστας, «Δημοτικά τραγούδια της πολιορκίας και της άλωσης του Μεσολογγίου», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Β', σ.1045-1056.
- Κυριακίδου-Νέστορας Άλκη, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, εκδ. Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1978.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Η ελληνική λαογραφία στη σύγχρονη της προοπτική», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ.1, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1979, σ.86-112.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη και Μ.Γ. Μερακλή, «Οι ρίζες μας». *Έλεγχος ενός κοινού τόπου της νεοελληνικής ιδεολογίας*, στο δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής παιδείας, (46), Αθήνα 1980.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Σημάδια του τόπου ή η λογική του ελληνικού τοπίου», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 1, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1989, σ.15-55.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Η οργάνωση του χώρου στον παραδοσιακό πολιτισμό», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 1, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1989, σ.41-55.
- Κυριακίδου –Νέστορος Άλκη, «Εθνικός χαρακτήρας και πολιτιστική ταυτότητα (1987)», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Πορεία, Αθήνα 1993, σ.108-112.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Ο χρόνος της Προφορικής ιστορίας (1987)», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα 1993, σ. 258-270.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Ιστορία, Προφορική Ιστορία Ανθρωπολογία και Λαογραφία (1986)», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σ. 251-270.
- Κυριακίδου-Νέστορος Άλκη, «Λαϊκή και Λόγια παράδοση», *Λαογραφικά Μελετήματα*, τόμ. 2, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1993, σ. 115-124.
- Κυριακίδης Στίλπων, «Η Δημώδης ποίηση και ιστορία του ελληνικού έθνους», *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, (επιμ. Στίλπωνος Π.

Κυριακίδου) τόμ. ΙΒ΄ (12), εν Θεσσαλονίκη, τυπογραφείον Κορνήλιου Θεοδωρίδου (1938-1948), σ.465-494.

- Κωστάντιος Δημήτρης, «Προβλήματα προστασίας, έρευνας και ανάδειξης των Βυζαντινών μνημείων της Αιτωλοακαρνανίας», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ. 603-609.
- Κωστή Ιωάννα, «Νέα στοιχεία για το κάστρο της Ναυπάκτου», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Β΄, σ.587-593.
- Λαγόπουλος Αλέξανδρος Φ., *Ο Ουρανός πάνω στη γη, τελετουργίες καθαγίασης του ελληνικού παραδοσιακού οικισμού και προέλευσή τους*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Λεοντίνης Γ. και Ρεπούση Μ., *Η τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής της σχολικής παιδείας* Ο.Ε.Δ.Δ. Αθήνα, 2001.
- Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007.
- Λιανός Κώστας «Αρχαιότητες στην Αιτωλοακαρνανία οι προοπτικές και η συμβολή τους στην ανάπτυξη», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.610-613.
- Λουκάτος Δημήτριος Σ.: «Σύγχρονα προβλήματα λαογραφίας. Η λαογραφική έρευνα τα πρώτα 50 χρόνια του αιώνα μας» (Χρ.τ.), περιοδικό "Νέα Εστία", σέλ.1377-79, τόμ. 48^{ος}, Αθήνα 1950.
- Λουκάτου Δημήτρης Σ., *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1985.
- Λουκάτος Δημήτριος, Βιβλιοκρισίες, (H. Bausinger/G.Korff, Reisekultur. Von der Pilgerfahrt zum modernen Tourismus [ο πολιτισμός του ταξιδιού. Από το προσκύνημα στον σύγχρονο τουρισμό]. Munchen, Beck 1991, B. Pottler/ U. Kammerhofer-Aggermann, Tourismus und Regionalkultur. Referate der Osterr. Ανακοινώσεις στο Συνέδριο της Αυστριακής Λαογραφίας 1992 στο Salzburg]. Wien, Selbstverlag des Osterr. Vereins fur Volkskunde 1994), *Λαογραφία*,

Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, τόμ. ΛΖ' (37), (1993-94), Αθήνα 1995, σ.162-175.

- Λουκάτος Σπύρος Δ., «Η Αιτωλοακαρνανία στα χρόνια του Ιωάννη Καποδίστρια, Πολιτειογραφία από ανέκδοτες αρχειακές πηγές», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.516-527.
- Μακρυγιάννη Ντίνου, «Διοικητικά και δημογραφικά στοιχεία της επαρχίας Ναυπακτίας», *Ναυπακτικά*, τόμ. Ε', Αθήνα 1990-91, σ.197-228.
- Μακρυγιάννη Ντίνου, *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου μέσα από την ποίηση*, Ναύπακτος 2007.
- Μαντόγλου Άννα, *Μνήμες: ατομικές-συλογικές-ιστορικές*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2005.
- Μανωλόγλου Ε., Τσάρτας Π., Μάρκου Α., Παπλιάκου Β., *Ο τουρισμός ως παράγοντας κοινωνικής αλλαγής*, εκδ. Εξάντας-ΕΚΚΕ, Αθήνα 1998.
- Μαραγιάννη Κώστα-Δήμου, *Μακύνεια-Ρίζα-Μολύκρειο-Αντίρριο-Ναύπακτος, Ιστορικολαογραφικά και μνημεία τους*, Μακύνεια 2007.
- Μαραγκού Μαρία, «Μνημεία και Μνήμη στην πόλη της Ναυπάκτου», από ανακοίνωση (αδημοσίευτη εργασία, υπεύθυνη καθηγήτρια: Κων/να Μπάδα) στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σε Ημερίδα του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του τομέα Λαογραφίας με θέμα: «Ανιχνεύοντας τόπους Μνήμης: Αγάλματα και Μνημεία στον ελληνικό χώρο, σημασίες και νοσηματοδοτήσεις», Ιωάννινα, 21 Ιουνίου 2008.
- Ματσαγγούρας Ηλίας, *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση και σχέδια εργασίας*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 2002.
- Ματσαγγούρας Ηλίας, *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση*, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 2003.
- Μέγας Γ. Α., *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 2001.
- Μερακλής Μιχάλης Γ., «Τι είναι ο folklorismus», στο *Λαογραφικά ζητήματα*, εκδ. Καστανιώτη κ' Διάπτων, Αθήνα 2004, σ. 109-125.
- Μερακλής Μιχάλης Γ., «Οι θεωρητικές κατευθύνσεις της λαογραφίας μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο», *Λαογραφία* 27, Αθήνα 1971, σ.5-23.

- Μερακλής Μιχάλης Γ., *Ελληνική Λαογραφία. Κοινωνική συγκρότηση, Ήθη και έθιμα, Λαϊκή τέχνη*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2004.
- Μερακλής Μιχάλης, «Παράδοση και παγκοσμιοποίηση-Λαογραφία», στο Ηλίας Ματσαγγούρας, *Βλέπω το σημερινό κόσμο, «Πολυθεματικό» βιβλίο Δημοτικού Σχολείου για την Ευέλικτη Ζώνη*, Ο.Ε.Δ.Δ. Αθήνα 2008, σ.79-93.
- Μιτάκη Διονύση, *Οινιάδες- Κατοχή*, έκδοση Κοινότητας Κατοχής Αιτωλοακαρνανίας, Πάτρα 1986.
- Μοίρα Πολυξένη, *Θρησκευτικός Τουρισμός*, εκδ. "INTERBOOKS", Αθήνα 2009.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η Χρήση της Παράδοσης (με αφορμή τα χορευτικά μας δρώμενα)», στο *Χορός και κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.111-123.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Προς μια αποκρυπτογράφηση της φυσιογνωμίας των λαϊκών δρώμενων: Αποκρίες στα Γιάννενα», στο *Λαϊκά Δρώμενα, παλιές μορφές και σύγχρονες εκφράσεις, Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου*, Κομοτηνή 25-27 Νοεμβρίου 1994, Υπουργείο Πολιτισμού- διεύθυνση Λαϊκού πολιτισμού, Αθήνα 1996, σ.197-207.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η ανάπτυξη της ρητορικής της παράδοσης σε μια τοπική κοινωνία (Βασιλική Ναυπακτίας)», *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ΄, Ιωάννινα 1997, σ.183-212.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Λαϊκή Τέχνη και Πολιτισμός», στο *Εικαστική Παιδεία*, Ένωση Καθηγητών Μέσης Εκπαίδευσης, Νο. 18, 2002.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Δράσεις της Υλικής κουλτούρας και μνήμης: το καλαματιανό μετάξι από την πλευρά των υφαντριών», στο Μ. Αλ. Αλεξιάδη (επιμ.), *Θητεία, τιμητικό αφιέρωμα στον καθηγητή Μ.Γ. Μερακλή*, Αθήνα 2002, Πανεπιστήμιο Αθηνών- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, σ.433-446.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Η πολιτισμική ταυτότητα ως συνιστώσα της βιώσιμης ορεινής ανάπτυξης. Το παράδειγμα του Ζαγορίου», *Γεωγραφίες*, Ν^ο 5, 2003, σ.57-71.
- Μπάδα Κων/να, *Ο κόσμος της εργασίας, οι ψαράδες της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου (18^{ος} -20^{ος} αιώνας)*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2004.
- Μπάδα Κων/να, «Προς μια διεπιστημονική προσέγγιση της κοινωνίας και του πολιτισμού», *Πρακτικά Διεθνούς επιστημονικής συνάντησης με θέμα: Όψεις της*

ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα, (Αθήνα 7-8 Δεκεμβρίου 2001), Ελληνική εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2003, σ.275-289.

- Μπάδα Κων/να, «Πολιτισμική κληρονομιά, προστασία και προτάσεις αξιοποίησης (πολιτιστικός τουρισμός)», *Αρχαιολογικό Συμπόσιο της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία και ανάδειξη μέσα από τις τελευταίες έρευνες* (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008).
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Ο εμφύλιος πόλεμος ως βιωμένη εμπειρία και μνήμη των γυναικών», στο *Μνήμες και Λήθη του Ελληνικού εμφύλιου πολέμου*, Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα (επιμ.), εκδ. επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2008, σ.103-129.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Ο υλικός πολιτισμός της Λευκάδας: «το...κέντημα γαρούφαλα ετιμήθη λίτρες ογδοήντα», στο *ΙΓ΄ Συμπόσιο της Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών με θέμα: Ο Λαϊκός Πολιτισμός της Λευκάδας και ο Πανταζής Κοντομίχης*, (11-13 Αυγούστου 2008), Αθήνα: Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών 2009, 135-154.
- Μπάδα Κωνσταντίνα, «Παραδοσιακός βίος και πολιτισμός του Δήμου Θέρμου», (από εισαγωγική ομιλία σε ημερίδα του Δήμου Θέρμου), Θέρμο, Κυριακή 31 Μαΐου 2009.
- Μπάδα Κωνσταντίνα-Θανάσης Δ. Σφήκας (επιμ.), *ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ-ΕΜΦΥΛΙΟΣ, Η Αιτωλοακαρνανία στη δεκαετία 1940-1950*, εκδ. Παρασκήνιο, Αθήνα 2010.
- Μπάδα Κωνσταντίνα -Ματσούκη Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνημονικούς τόπους», στο *Η Έρευνα και Διδασκαλία του Υλικού Πολιτισμού των Νεότερων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια*, πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας, Αθήνα 2010, σ.375-399.
- Μπακαδήμα-Ξουργιά Μαρία, «Ναυπακτιακός Τύπος 1905-1956» *Ναυπακτιακά*, τόμ. Θ΄, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ.51-78.
- Μπενβενίστε Ρίκα, « “Ταξιδιωτική αφήγηση, μνήμη και ιστορία”: εβραίοι ταξιδιώτες τον Μεσαίωνα», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και*

Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις, επιμ. Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Αθήνα 1999, σ.127-154.

- Μπενβενίστε Ρίκα, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), επιμ. Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης, εκ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.11-26.
- Μπενέκος Δημήτριος-Μήτσης Ναπολέον, «Τοπικός πολιτισμός και παγκοσμιοποίηση, το παράδειγμα των Τζουμέρκων», στο *Ο Τόπος, Η κοινωνία, Ο Πολιτισμός Διάρκειες και Τομές*, Πρακτικά Α΄ Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα, Ιωάννινα 2008, σ.289-294.
- Μπότσαρης Νότης Δ., *Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου*, Ίδρυμα Δημητρίου και Αίγλης Μπότσαρη, Αθήνα 2001.
- Νάκου Ειρήνη, «Η αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων και ο σχεδιασμός μίας σύγχρονης μουσειακής αγωγής», *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τ. 102, 1998.
- Νάκου Ειρήνη, *Τα παιδιά και η Ιστορία, Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Νάκου Ειρήνη, *Μουσεία, εμείς τα πράγματα και ο πολιτισμός*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2002.
- Νάκου Ειρήνη, *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*, εκδ. Νήσος, Αθήνα 2009.
- Νάκου Ειρήνη, «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο *Προσεγγίζοντας την ιστορική Εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, (επιμ.) Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σ. 279-312.
- Νεραντζής Ιωάννης, *Ιστορική Αρχαιολογία Ναυπάκτου- Προϊστορική- Οζολαία Λοκρική-Ρωμαιοκρατούμενη-Βυζαντινή-Μεσαιωνική- Οθωμανοκρατούμενη*, εκδ. Ίφιτος-Δ.Ν. Σταμάτης, Αγρίνιο 2007.
- Νεραντζής Ιωάννης, *Η Χώρα των Αιτωλών, (συμβολή στη γεωπολιτική της οργάνωση), Αρχαιολογική και Ιστοριογεωγραφική έρευνα*, εκδ. Ίφιτος, Αγρίνιο.
- Νικονάτου Νίκη και Κώστας Κασβίκης, «Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, εμπειρίες και*

ερμηνείες του παρελθόντος, Ν. Νικονάτου, Κ. Κασβίκης (επιμ.), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2008, Αθήνα 2008, σ.122-134.

- Νιτσιάκος Βασίλης, «Χορός και συμβολική έκφραση της κοινότητας, το παράδειγμα του χωριού Κίνικ' (Περιβόλι Γρεβενών)», στο *Χορός και Κοινωνία*, Πνευματικό Κέντρο Δήμου Κόνιτσας, Κόνιτσα 1994, σ.3-54.
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 1995.
- Νιτσιάκος Βασίλης, «Ευρωπαϊκή ενοποίηση και Λαϊκός Πολιτισμός», στο *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1997, σ. 35-41.
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Παραδοσιακές κοινωνικές δομές*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 2000.
- Νιτσιάκος Βασίλης, «Ο Διάλογος του Στάθη Δαμιανάκου με τη Λαογραφία και το αίτημα της διεπιστημονικότητας», στο *Όψεις του Λαϊκού Πολιτισμού*, Χρ. Δερμεντζόπουλος-Β. Νιτσιάκος (επιμ.) εκδ. Πλέθρον, Αθήνα 2007, σ.33-46.
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2008.
- Νιτσιάκος Βασίλης -Χ. Κασίμης, *Ο ορεινός χώρος της Βαλκανικής, Συγκρότηση και Μετασχηματισμοί*, εκδ. Πλέθρον και Δήμος Κόνιτσας 2000, 2008.
- Νιτσιάκος Βασίλης, *Προσανατολισμοί, Μια κριτική εισαγωγή στη λαογραφία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2008.
- Παλιούρας Α. Δ., *Βυζαντινή Αιτωλοακαρνανία. Συμβολή στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Μνημειακή Τέχνη*, Αθήνα 1985.
- Παπαγεωργίου Δημήτρης, «Παραστάσεις και Αναπαραστάσεις: η επιτέλεση του “πολιτισμού” (performance) και του “πολιτιστικού θεάματος”», στο *Πολιτιστικές Βιομηχανίες*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2005, σελ. 85-109.
- Παναγιωτόπουλος Θωμάς Ν., «Ναυπακτιακός Τύπος 1957-1995» *Ναυπακτικά*, τόμ. Θ', περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1999, σ. 85-124.
- Παναγιωτόπουλου Θωμά, *Αναφορά στην Ιστορία της Ναυπάκτου*, Ναύπακτος 2003.
- Παπαδόπουλος Στέφανος, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου (7 Οκτωβρίου 1571) και η σημασία της» *Ναυπακτικά*, τόμ. 3^{ος} (1986-87), περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα, σ. 273-284.

- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων: Ημερίδα του τμήματος Ιστορίας-Αρχαιολογίας του τομέα Λαογραφίας με θέμα: «Ανιχνεύοντας τόπους Μνήμης: Αγάλματα και Μνημεία στον ελληνικό χώρο, σημασίες και νοηματοδοτήσεις», Ιωάννινα, 21 Ιουνίου 2008.
- Πανόπουλος Παναγιώτης, «Επιστρέφοντας στο γενέθλιο τόπο», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ. Ευθύμιος Παπαταξιάρχης), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.87-103.
- Πανταζής Νίκος, *Η Ναύπακτος μέσα στους αιώνες-Μύθος και πραγματικότητα*, Ναύπακτος 1991.
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, «Εισαγωγή: Το Παρελθόν στο Παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας», στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν. Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, (επιμ.) Ε. Παπαταξιάρχης- Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, σ.13-74.
- Παπαταξιάρχης Ευθύμιος, «Τα Άχθη της Ετερότητας», στο *Περιπέτειες της Ετερότητας, η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, (επιμ.) Ευθύμιος Παπαταξιάρχης), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σ.1-85.
- Παπαχριστοφόρου Μαριλένα, «Αφηγηματικότητα, χώρος, σύμβολα: συνομιλώντας μ' ένα νησιωτικό τοπίο», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 283-307.
- Παραδέλλης Θεόδωρος, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), επιμ. Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, σ.27-58.
- Παραλήκας Νικόλαος, «...Οι Φωτιές στο Λιμάνι της Ναυπάκτου», στο *Εξαμηνιαίο Περιοδικό-Βιβλίο Ναυπακτίας και Δωρίδας «η δάφνη» (2012 Α')*, περιοδική έκδοση του πνευματικού ομίλου Δαφνιωτών Ναυπακτίας, τευχ. 25^ο, Αθήνα, Γενάρης 2012, σ.41-43
- Π.Ο.Α.Ε.Α.: Πανελλήνια Οργάνωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης, *Η Εποποιία της εθνικής μας Αντίστασης, 1941-1945*, εκδ. Καμπύλη, Αθήνα 2003.

- Πολίτης Νικόλαος Γ., «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφικά Σύμμεικτα*, τόμ. Α΄, Δημοσιεύματα Λαογραφικού Αρχείου, Αρ.1, εκ του τυπογραφείου Παρασκευά Λεώνη, εν Αθήναις 1920, σ.211-236.
- Πορτελάνος Αναστάσιος, «Οι καταγραφές ενός σύγχρονου αρχείου μνημείων και η συμβολή τους στην προστασία, προβολή και αξιοποίηση των μνημείων», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.550-566.
- Πούχγερ Βάλτερ, *Θεωρητική Λαογραφία, έννοιες-μέθοδοι-θεματικές*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2009.
- Ράπτης Γιάννης, *Συμβολή στην ιστορία της Ναυπάκτου, Γεγονότα περιόδου 1940-1950*, εκδ. Ερήνης και Γιάννη Ράπτη, Ναύπακτος 2003.
- Ρόκου Βασιλική, *Παραδοσιακή Κοινωνία, από τη μεγάλη συνέχεια στη μακρά διάρκεια*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2005.
- Ρόκου Βασιλική, «Τα μουσεία του ορεινού χώρου στην προοπτική της Ολοκληρωμένης Ανάπτυξης», στο *Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη στις Ορεινές Περιοχές, Θεωρία και Πράξη*, Μετσόβειο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας, (ΜΕ.Κ.Δ.Ε.), Αθήνα, 2004.
- Σαββίδης Αλέξης Γ.Κ., «Η Ναύπακτος από τα πρωτοβυζαντινά χρόνια ως την οθωμανική κατάκτηση του 1499: Ιστορικό διάγραμμα», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.245-272.
- Σαραγά Νικολέττα, «Η αρχαία Λιμναία», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.206-220.
- Σερμπέτη Ελευθερία, «Νομίσματα από την αγορά των Οινιαδών», *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Α΄, σ.293-309.
- Σετάτος Μιχάλης, «Συνύπαρξη και Ανάμειξη Σημειωτικών συστημάτων», στο *Η δυναμική των σημείων, πεδία και μέθοδοι μιας κοινωνιοσημειωτικής*, ελληνική σημειωτική εταιρία, εκδ. Δωδώνη, Θεσσαλονίκη 1986, σ.25-27.

- Σκουτέρη-Διδασκάλου Νόρα, «Λαογραφικά μουσεία, πολιτισμική ταυτότητα, ιστορική μνήμη: Όροι και Επισημάνσεις», στο *Ο ρόλος των Λαογραφικών μουσείων στα πλαίσια της Ενωμένης Ευρώπης, Ελληνική Εταιρεία Λαογραφικής Μουσειολογίας*, Αθήνα 1994 σ. 49-70.
- Σκουτέρη –Διδασκάλου Νόρα, «Όρια και Αντιστάσεις της λαϊκής μνήμης: από τις πολιτιστικές αναβιώσεις στην πολιτισμική επιβίωση», στο *Λαϊκά Δρώμενα: Παλιές μορφές και Σύγχρονες εκφράσεις*, Αθήνα 1996, σ.131-151.
- Σταμάτης Παναγιώτης, «Περίηγηση –Τουρισμός», *Ναυπακτικά*, τόμ. 6^{ος} (1992-93) περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 1994, σ.849-856.
- Σταυρίδης Σταύρος, *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*, εκδ. Κάλβος, Αθήνα 1990.
- Σταυρίδης Σταύρος, *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.
- Σταυρογιαννόπουλου Βασιλείου, *Ναυμαχία Ναυπάκτου, (7-10-1571), μεταξύ Χριστιανικού και Οθωμανικού στόλου*, ανάπτυπον εκ της Γενικής Στρατιωτικής Επιθεωρήσεως του Αρχηγείου Στρατού, μηνός Δεκεμβρίου 1972.
- Σταφυλάς Μιχάλης, «Η Ναυμαχία της Ναυπάκτου-Τα προηγηθέντα και οι επιπτώσεις της», *Η Ναύπακτος και η περιοχή της κατά τη Βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή εποχή (325-1820)*, 1^{ος} ημίτομος, περιοδική Έκδοση Εταιρείας Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2000, σ. 425-437.
- Στίλπων Κυριακίδης, «Η Δημώδης ποίηση και ιστορία του ελληνικού έθνους», *Λαογραφία*, Δελτίον της ελληνικής λαογραφικής εταιρείας, (επιμ. Στίλπωνος Π. Κυριακίδου) τόμ. ΙΒ΄ (12), εν Θεσσαλονίκη, τυπογραφείον Κορνήλιου Θεοδωρίδου (1938-1948), σ.465-494,
- Τριανταφύλλου Άννα-Ευανθία Μηλίγκου «Ανασυγκρότηση του παρελθόντος και αυτοπροσδιορισμός της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας», στο *Παρόν του παρελθόντος, Ιστορία, Λαογραφία, Κοινωνική Ανθρωπολογία*, Επιστημονικό Συμπόσιο, Αθήνα 19-21 Απριλίου 2002, Ε.Σ.Ν.Π&Γ.Π. (Σχολή Μωραΐτη) 2002, σ. 401-424.
- Τριψιάνος Ν. Μ., «Αρχαίοι οικισμοί στην επαρχία Ναυπακτίας», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας, Μνημειακή κληρονομιά και ιστορία της Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, Αγρίνιο 1991, σ.184-195.

- Τσακηρίδη-Θεοφανίδη Όλγα, «Τοπική Αυτοδιοίκηση και πολιτισμική διαχείριση: Τάσεις Ομοιογενοποίησης και Διαφοροποίησης», στο «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*», Αναφορά στις Τάσεις και τα Σύμβολα, επιμ. Κωνσταντοπούλου Χρ., Λ. Μαράτου-Αλιπράντη, Δ.Γερμανός - Θ. Οικονόμου, Ε.Κ.Κ.Ε, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σ.237-250.
- Τσάκος Γ.Ι., *Ιστορικές Αναφορές στο Δήμο Ναυπάκτου*, Αθήνα 2006.
- Τσάρτας Πάρις, «Κριτική αποτίμηση των παραμέτρων συγκρότησης των χαρακτηριστικών της μεταπολεμικής τουριστικής ανάπτυξης», στο *Τουριστική Ανάπτυξη, πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*, επιμ. Πάρις Τσάρτας, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 2000, σ.189-211.
- Τσάρτας Πάρις Α., *Ελληνική Τουριστική Ανάπτυξη, χαρακτηριστικά, διευρύνσεις, προτάσεις*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010.
- Τσιτσιπής Δ. Λουκάς, «Συμβολική πρακτική και ανθρωπολογική προσέγγιση στην Ελλάδα», στο *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, ελληνική εταιρεία εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ. 305-322.
- Τσιώλης Γιώργος, *Ιστορίες Ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις, Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική και ποιοτική έρευνα*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ., Π.Ι., *Βλέπω το σημερινό κόσμο, Δημιουργικές –Διαθεματικές Δραστηριότητες για την ευέλικτη ζώνη του δημοτικού σχολείου*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα, 2008.
- Φραγκουδάκη Άννα - Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), «Τί είναι η πατρίδα μας;». Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997.
- Χαραλαμπόπουλος Χαράλαμπος, «Η σηροτροφία-μεταξουργία ως βασικός παράγοντας της οικονομικής ζωής, της επαρχίας Ναυπακτίας από τους Βυζαντινούς μέχρι τους νεότερους χρόνους», *Πρακτικά Β' Διεθνούς Ιστορικού και Αρχαιολογικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο 29,30,31 Μαρτίου 2002, Αγρίνιο 2004, τόμ. Α', σ. 937-958.
- Χαραλαμπόπουλος Χαράλαμπος Δ., *Του Δήμου Ναυπάκτου η πόλη και τα χωριά*, (χορηγός Δήμος Ναυπάκτου), Εταιρεία Ναυπακτιακών Μελετών, Αθήνα 2006.
- Χασιώτης Ιωάννης Κ., *Οι Έλληνες στις παραμονές της Ναυμαχίας της Ναυπάκτου*, Θεσσαλονίκη 1970.
- Χρυσανθοπούλου Βασιλική, «Εορταστικές Τελετουργίες, συμβολισμός και ταυτότητα στις κοινότητες της Ελληνικής Διασποράς», στο *Ανθρωπολογία και*

Συμβολισμός στην Ελλάδα, (επιμ.), Ελευθέριος Αλεξάκης, Μαρία Βραχιονίδου, Ανδρομάχη Οικονόμου, εκδ. Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα 2008, σ.323-357.

- Χτούρης Σωτήρης Ν., «Πολιτισμός και Τουρισμός: ο τουρισμός ως δίκτυο παραγωγής βιωμάτων», *Σύγχρονα θέματα*: τριμηνιαία έκδοση επιστημονικού προβληματισμού και παιδείας (55), 1995, σ.48-56.

2. Εφημερίδες

- 1) Εφ. «*Αιτωλοακαρνανική*», έτος 2^ο, αρ. φ.22, Οκτώβριος 1980.
- 2) Εφ. «*Αιτωλοακαρνανική*», έτος 4^ο, αρ. φ.46, Οκτώβριος 1982.

- 3) Εφ. «*Εκκλησιαστική παρέμβαση*», έτος ΣΤ', τεύχος 69, Οκτώβριος 2001.
- 4) Εφ. «*Εκκλησιαστική παρέμβαση*», έτος Θ', τεύχος 103, Οκτώβριος 2004.

- 5) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ. 5, έτος 1^ο, Ιούλιος 1998.
- 6) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.28, έτος 1^ο, Δεκέμβριος 1998.
- 7) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.83, έτος 2^ο, Φεβρουάριος 2000.
- 8) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.106, έτος 3^ο, Ιούλιος 2000.
- 9) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.119, έτος 3^ο, Νοέμβριος 2000.
- 10) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.120, έτος 3^ο, Νοέμβριος 2000.
- 11) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.115, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000.
- 12) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.116, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000.
- 13) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.118, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2000.
- 14) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ. 161, έτος 3^ο, Σεπτέμβριος 2001.
- 15) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.163, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2001.
- 16) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.164, έτος 3^ο, Οκτώβριος 2001.
- 17) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.258, έτος 6^ο, Οκτώβριος 2003.
- 18) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.304, έτος 7^ο, Οκτώβριος 2004.
- 19) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.436, έτος 10^ο, Ιούλιος 2007.
- 20) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.439, έτος 10^ο, Αύγουστος 2007.
- 21) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.445, έτος 10^ο, Οκτώβριος 2007.
- 22) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.446, έτος 10^ο, Οκτώβριος 2007.
- 23) Εφ. «*εμπρός*», αρ.φ.462, έτος 10^ο, Φεβρουάριος 2008.

- 24) Εφ. «εμπρός», αρ.φ.476, έτος 10^ο, Μάιος 2008.
- 25) Εφ. «εμπρός», αρ.φ.496, έτος 11^ο, Οκτώβριος 2008.
- 26) Εφ. «εμπρός», αρ.φ.620, έτος 12^ο, Απρίλιος 2011.
- 27) Εφ. «Ναυπακτία», τεύχ. 1^ο, Ιούλιος 2007.
- 28) Εφ. «Ναυπακτία», τεύχ. 16^ο, Νοέμβριος 2007.
- 29) Εφ. «Ναυπακτία», τεύχ. 40^ο, Μάιος 2008.
- 30) Εφ. «Ναυπακτία», τεύχ. 64^ο, Οκτώβριος 2008.
- 31) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.58, έτος Β΄, Αθήνα, Οκτώβριος 1967.
- 32) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.74, έτος Γ΄, Αθήνα, Ιούλιος 1968.
- 33) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.97, έτος Δ΄, Αθήνα, Οκτώβριος 1969.
- 34) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.143, έτος ΣΤ΄, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1971.
- 35) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.144, έτος ΣΤ΄, Αθήνα, Οκτώβριος 1971.
- 36) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», περίοδος β΄, αρ.φ.9, Αθήνα, Οκτώβριος 1979.
- 37) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.262, έτος 15^ο, Αθήνα, Οκτώβριος 1980.
- 38) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.270, έτος 15^ο, Αθήνα, Οκτώβριος 1980.
- 39) Εφ. «Ναυπακτιακά Νέα», αρ.φ.313, έτος 21^ο, Αθήνα, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1987.

3. Γ.Α.Κ. (Αθήνα)

- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ. 1334, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτιακά.
- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ. 1335, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτιακά.
- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ., 1336, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτιακά.
- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ. 1373, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτιακά.
- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ.1392, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτιακά.

- Ιστορικά Αρχεία Γιάννη Βλαχογιάννη, αυξ.αρ. εγγρ. 1398, κυτίο Ε΄ 19, Σουλιωτικά-Ναυπακτικά.

4. Έντυπα

- Αναπτυξιακή Ναυπάκτου, Πρόγραμμα εκδηλώσεων Δήμου Ναυπάκτου, 2008.
- Αναπτυξιακή Ναυπάκτου, Πρόγραμμα εκδηλώσεων Δήμου Ναυπάκτου, 2009.
- Αναπτυξιακή Ναυπάκτου, Πρόγραμμα εκδηλώσεων Δήμου Ναυπάκτου, 2010.
- Αναπτυξιακή Ναυπάκτου, Πρόγραμμα εκδηλώσεων Δήμου Ναυπάκτου, 2011.
- ΝΑΦΡΑΚΤΟΣ, Mitrelis editions, από δημοσιευμένα καρτ- ποστάλ.
- Φυλλάδιο, «CAMBUSSA DA GAGERA», (Το Διανομείο των Γαλέρων), Marco polo System, Lepanto 9 Ottobre 2009.

5. Ιστοβιβλιογραφία

- <http://www.nafpaktos.gr/blog> (ανάρτηση: 29-12-2011).
- <http://www.nafpaktia.com/localnews/> (ανάρτηση: 28-12-1011).
- <http://www.anistor.gr/index.html> Ανιστόρητον, τόμ. 8, (2010-2011) αρ. 302, (ανάρτηση:5-6-2011).
- <http://palio.antibaro.gr/society/Biblio Daskalou.pdf>,(ανάρτηση:23-5-2011).
- BIBLIO DASKALOY ΣΤ΄ τάξη, (ανάρτηση:5-6-2011).
- <http://www.kyttea.gr/1030/naval>, (ανάρτηση: 28-12-2011).
- <http://www.hellasontheweb.org/>, (ανάρτηση:5-6-2011)
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (30-3-2010) Άρθρο 3, (πρώην άρθρο 2 ΣΕΕ), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ>, (ανάρτηση:6-5-2011).
- <http://www.europedia.moussis.eu/books/Book>, (ανάρτηση:6-5-2011).
- <http://www.ccp.si/files/Marco Polo system geie.doc>, (ανάρτηση 8-4-2011).
- http://www.pi-schools.gr/programs/epimorfosi/epimorfotiko_yliko/dimotiko/istoria, (ανάρτηση:5-6-2011).

- <http://www.nafpaktia.com/localnews/4234/fotografies-apo-tin-anaparastasi-tis-naymaxias-tis-nafpakto>, (ανάρτηση:28-12-2011).
- <http://www.doiniaddon.gr/index.php/photos>, (ανάρτηση: 28-12-2011).
- <http://www.ornithologiki.gr/page>, (ανάρτηση: 28-12-2011).